

รายงานการวิจัย

การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม :
กรณีศึกษาประเพณีอาสา ชุมชนบ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

The Research Study of Participating to Cultural Network and Community for
Cultural Management: Thai Costom Asa Ban Phohak Community Tambol
Phohak Bangphae District Ratchaburi Province

อำนาจ กรมมา, ผ่องศรี ชัยชนะ และคณะ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๑

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี: การวิจัยแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาประเพณีอาสา บ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพะ จังหวัดราชบุรี (The Research Study of Participating to Cultural Network and Community for Cultural Management: Thai Custom Asa Ban Phohak Community Tambol Phohak Bangphae District Ratchaburi Province)

อาจารย์ที่ปรึกษา: รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ. ๗๔ หน้า.

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ (๑)ส่งเสริมการกระบวนกรมีส่วนร่วมของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี สภาวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี และชุมชน ในการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น (๒) เพื่อ ศึกษาประวัติความเป็นมา บทบาทหน้าที่ของประเพณีอาสา ชุมชนโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพะ จังหวัดราชบุรี กลุ่มตัวอย่างคือ ผู้นำชุมชน จำนวน ๑๓ คน ผู้รู้,ปราชญ์ชาวบ้าน,ผู้อาวุโส ที่เคยร่วมประเพณีอาสา ได้แก่ บ่าวหนุ่ม บ่าวสาว แยกอาสา จำนวน ๒๕ คน เด็กและเยาวชน จำนวน ๕ คน บ้านโพหัก รวม ๔๓ คน เก็บข้อมูลโดยใช้ การสัมภาษณ์ และการจัดสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์ เนื้อหาแล้วนำมาบรรยายเป็นพรรณนาความ

ผลการวิจัยสรุปว่า

๑. ผู้นำชุมชน ส่วนใหญ่ มีส่วนร่วม โดยการให้การสนับสนุนการดำเนินงาน วัฒนธรรมของชุมชน โดยการวางแผนร่วมกับชุมชน ในการศึกษาความเป็นมา บทบาท หน้าที่ ของประเพณีอาสา

๒. ประเพณีอาสา เป็นขั้นตอนหนึ่งของประเพณีแต่งงาน ของชาวไทยพื้นถิ่น บ้านโพหัก มีหน้าที่ทั้งที่แจ้งชัดและหน้าที่แอบแฝง ตลอดจนบ่มเพาะความขยันหมั่นเพียรในการ ประกอบอาชีพ เพื่อสร้างครอบครัวใหม่ที่มีคุณภาพ ประเพณีนี้ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันทาง สังคม ทั้งในระดับชุมชนและสายตระกูล อันนำมาซึ่งความกลมเกลียวและสามัคคี อาศัยการ ตีความสัญลักษณ์ที่ปรากฏนั้นสะท้อนภาพของสังคมวัฒนธรรมชาวไทยพื้นถิ่นบ้านโพหัก คือ ชาวของที่ใช้ในประเพณีอาสา ซึ่งเรียกว่า “ของอาสา” ที่สะท้อนให้เห็นบริบทของชุมชนชาว โพหักแต่ดั้งเดิมเป็น ชุมชนชนบท แต่ปัจจุบันสภาพชุมชนได้เปลี่ยนเป็นชุมชนเมือง จากการ

ทำนาข้าวเปลี่ยนไปเป็นการเลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา ตามสภาพแวดล้อมของวิถีชีวิตปัจจุบัน จากชุมชนปิดกลายเป็นชุมชนเปิด ประเพณีอาสา จึงสูญหายไปจากชุมชนโพหัก คงเหลือเพียง วัตถุประสงค์(ของอาสา) ที่เป็นสัญลักษณ์สื่อให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของประเพณี และไม่สามารถที่จะรื้อฟื้นประเพณีอาสาให้กลับไปเป็นดังเดิมได้อีก นอกจากการปรับประยุกต์ให้เข้าสภาพสังคมปัจจุบัน โดยการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการจักสานที่เป็น"ของอาสา" อันเป็นสื่อวัตถุประสงค์อันมี วัตถุประสงค์เฉพาะของประเพณีอาสาให้แก่เยาวชน ได้สืบทอดโดยการเล่าขานผ่านสื่อ "ของอาสา" ให้เห็นถึงคุณค่าและบทบาทหน้าที่ของประเพณีอาสา อันก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของท้องถิ่นตนเอง

หัวหน้าโครงการ นายอำนาจ กรมมา	ลายชื่อหัวหน้าโครงการ.....
ประเภทสื่อ สื่อพิธีกรรม	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีงบประมาณ ๒๕๕๑	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

The Research Study of Participating to Cultural Network and Community for Cultural Management: Thai Custom Asa Ban Phohak Community Tambol Phohak Bangphae District Ratchaburi Province
Thesis Advisors : Assoc. Prof., Ph.D. Kanjana Kaewthep. 74 pages

Abstract

This research is conducted in order to: (1) promote participation of Ratchaburi Provincial Culture Office, Ratchaburi Provincial Culture Council, and community in local culture management; (2) study history of Thai Custom Asa of Ban Phohak Community, Phohak Subdistrict, Bangphae District, Ratchaburi Province. The sample consists of 13 local leaders, 25 Asa-educated men, senior, grooms, brides, and Asa guests who experience the custom, and 5 children and the young. All together is 43 Phohak persons. The information is collected through the interview and group discussion, and is analyzed to conduct a descriptive content.

The result of this research can be summarized as follows:

1. Most leaders participate in promotion of local culture by planning of how to conserve the role of the long-run Thai Custom Asa with community.
2. Thai Custom Asa is part of wedding ceremony of Phohak. It has both distinctive and underlying roles to root the local with perseverance to create a quality of family. This custom creates a social interaction which leads to the harmony of society. The symbol of "Khong Asa" represents that traditional Phohak is the rural community. However, this society has been changed to be the modern one which replaced grain crops with fishery. In addition, Phohak is no longer a closed society and Thai Custom Asa is lost in time, remaining only "Khong Asa" to represent the role of this custom. Unfortunately, traditional Asa cannot be fully conserved, except to be adapted to suit the present society by doing the basketry called "Khong Asa" in order that the next generation can still appreciate its value and role of Asa which is the pride of Phohak.

Head Officer : Mr.Amnat Kromma

Head Officer's Signature.....

Type of Media : Ritual

Advisor's Signature.....

Fiscal Year : 2008

Co – advisor's Signature.....

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยชิ้นนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการ
วัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม คณะวิจัยจึงใคร่ขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ตลอดระยะเวลาในการดำเนินงานเก็บข้อมูลภาคสนาม คณะผู้วิจัยได้รับความ
อนุเคราะห์และช่วยเหลืออย่างดีจากชาวชุมชนบ้านโพหัก อันเป็นที่สนาม โดยเฉพาะท่าน
พระอธิการครรชิต เจ้าอาวาสวัดใหญ่โพหัก ที่ให้ความอนุเคราะห์ให้ใช้สถานที่ในการจัดเวที
ชุมชน และผู้นำท้องถิ่น ได้แก่ นายกฤษฎา บุญเรือง เทียนนวม ปลัดสมพร ทองรอด คุณจรัส เพ็ญ
เหมือน และคณะ ซึ่งได้อำนวยความสะดวกและประสานงานในการลงพื้นที่ภาคสนาม คุณลุง
เลี่ยม แก้วทิพา ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูล (key informant) ที่สำคัญที่ช่วยให้ความกระจ่างแก่
คณะวิจัยเกี่ยวกับประเพณีอาสา ตลอดจนประเพณีและวัฒนธรรมอื่น ๆ ของชุมชนบ้านโพหัก
โรงเรียนโพหัก (วงศ์สมบูรณ์) ที่คัดเลือกเยาวชนร่วมเก็บข้อมูลภาคสนาม อาจารย์พูลพิพัฒน์
คงแป้น ที่มีส่วนช่วยในการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพและคณะที่ให้ความ
กรุณาให้ความรู้ และตรวจแก้ไข เสนอแนะ ในการทำวิจัยครั้งนี้ นอกจากนี้คณะผู้วิจัย
ยังได้รับความร่วมมือจากอีกหลายท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

ด้วยเหตุนี้ คณะผู้วิจัยใคร่ขอกราบขอบพระคุณทุกท่านที่มีส่วนช่วยให้งานวิจัย
ชิ้นนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญรูป	ฎ
บทที่ ๑ บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
วัตถุประสงค์	๓
ขอบเขตการวิจัย	๓
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๔
บทที่ ๒ แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา	
การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม	๕
หลักการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น	๒๒
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	
ประชากรที่ศึกษา	๓๙
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๔๐
วิธีการและกระบวนการวิจัย	๔๐
บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	
บริบทชุมชน	๔๘
ความเป็นมาของประเพณีอาสา	๕๙
รูปแบบประเพณีอาสา	๖๐
บทบาทและหน้าที่ของประเพณีอาสา	๖๔

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการวัฒนธรรมขององค์กรเครือข่ายและ และชุมชนบ้านโพหัก	๗๑
ข้อเสนอแนะจากการวิจัยนี้	๗๒
ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยครั้งต่อไป	๗๓
บรรณานุกรม	
ภาคผนวก	

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๒.๑	๘
๓.๑	๔๔
๔.๑	๕๐

สารบัญรูป

รูปที่	หน้า
๑ ลักษณะความสัมพันธ์แบบสามเหลี่ยม	๒๓
๒ ความสัมพันธ์แบบซึ่งกันและกันระหว่าง Text-Context	๒๔
๓ ทฤษฎีการครอบงำทางวัฒนธรรม	๒๗
๔ หน้าที่สื่อพื้นบ้าน	๓๖
๕ กระบวนการสืบทอดวัฒนธรรม	๓๗
๖ กระจาดอาสา, งอบอาสา	๖๕
๗. กระบุงอาสา	๖๖

บทที่ ๑

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรม (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ๒๕๔๖ : ๑๗-๒๕) คือ เป็นเวทีกลางในการส่งเสริมวัฒนธรรมประชาธิปไตย โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการรับผิดชอบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นของตนเอง และเพื่อเป็นการเสริมศักยภาพการดำเนินงานวัฒนธรรมในภาพรวมของชาติให้ประชาชนสามารถตั้งรับและปรับตัวให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และคาดหวังว่าการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจะเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ และประสบการณ์ในการดำเนินงานวัฒนธรรมท้องถิ่น ในลักษณะเปิดโอกาสให้ประชาชนและท้องถิ่น ซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ที่ส่งเสริมให้ประชาชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิและหน้าที่ด้านวัฒนธรรม โดยภาครัฐเป็นผู้ให้การสนับสนุน และเน้นการศึกษาและพัฒนาอาชีพท้องถิ่นที่ใช้วัฒนธรรมเป็นพื้นฐานทั้งด้านเกษตร อุตสาหกรรม และหัตถกรรม การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดรายได้เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ โดยคำนึงถึงการผลิตสินค้าพื้นบ้านที่เป็นประโยชน์ นำมาจำหน่ายสร้างรายได้ และยังเน้นวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น

การทำงานวัฒนธรรมตามกระบวนการทัศน์ใหม่ ที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนด้วยการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างข้าราชการในท้องถิ่น กับเครือข่ายวัฒนธรรม และชุมชนในรูปแบบการทำงานเชิงบูรณาการในทุกมิติของวัฒนธรรม โดยแนวทางหนึ่งในการบรรลุกระบวนการทัศน์ดังกล่าว ก็คือการสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างผู้ปฏิบัติงานวัฒนธรรมในพื้นที่ ตลอดจนการนำองค์ความรู้ในชุมชน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกิดขึ้นใน

ชุมชน มาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และบูรณาการกับความรู้จากภายนอก เพื่อนำไปสู่การพัฒนาตนเอง และชุมชนอย่างยั่งยืน (กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๐)

ชาวโพหัก หรือชาวไทยพื้นถิ่นราชบุรี คือกลุ่มคนท้องถิ่นของจังหวัดราชบุรีที่พูดภาษาไทย มีบรรพบุรุษพูดภาษาไทย และไม่มีประวัติการโยกย้ายจากสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ มาก่อน จึงมีข้อสันนิษฐานว่า ชาวโพหัก อาจจะเป็นคนไทยเก่า รุ่นกรุงศรีอยุธยายังคงเป็นราชธานี แล้วหนีภัยสงครามพม่า โดยยกกันมาเป็นกลุ่มใหญ่ ตามคำเล่าขานต่อ ๆ กันมา แต่สิ่งที่เป็นหลักฐานทางวิชาการน่าเชื่อถือคือ พื้นที่เขตตำบลโพหัก มีแหล่งโบราณที่คนยุคก่อนประวัติศาสตร์หรือระยะเวลาประมาณ ๑๐,๐๐๐-๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว ได้อยู่อาศัย พบเครื่องมือเครื่องใช้ เช่นเครื่องประดับโบราณ ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ กำไล เปลือกหอย ขวานหินขัด ลูกปัดต่างหุหิน แต่ก็ไม่อาจจะระบุได้ว่า กลุ่มคนที่เคยอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ เป็นคนกลุ่มใด พูดภาษาใด ในขั้นต้นจึงระบุได้เพียงว่า ดินแดนอันเป็นที่อยู่ของชาวโพหัก เคยมีผู้คนอาศัยมาก่อนแล้ว โพหักเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ในทุ่งราบอันกว้างใหญ่ ประชาชนตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแหล่งน้ำคือคลองหรือบึงโพหัก รอบทุ่งกว้างนี้มีหมู่บ้านอื่น ๆ อยู่รายรอบ ในอดีตคนโพหักมีอาชีพทำนาเหมือนคนภาคกลางทั่วไป แต่ปัจจุบันนี้พื้นที่ทำนาถูกตัดแปลงเป็นที่เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา แหล่งน้ำของชุมชนถูกขยายขึ้น ทุ่งทุ่งจึงกลายเป็นบ่อทุ่ง

คนโพหัก มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับพุทธศาสนา มีขนบธรรมเนียมพิธีกรรมพื้นบ้านที่ถ่ายทอดมาในท้องถิ่น คืองานบุญประเพณี เช่น วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันสงกรานต์ ฯลฯ มีการละเล่นพื้นบ้าน ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต คือ การแข่งเรือ การแข่งวัวลาน เป็นแหล่งรวมเพลงพื้นบ้านภาคกลางส่วนใหญ่ไว้ได้อย่างครบครัน และเป็นแหล่งชุมชนที่นิยมปลูกบ้านเป็นเรือนไทย อย่างหนาแน่น จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนโพหัก ซึ่งยังคงรักษาบริบทของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของท้องถิ่นให้ปรับเปลี่ยนไปตามกระแสสังคม ได้อย่างเหมาะสม เอกลักษณ์ที่โดดเด่นอีกอย่างหนึ่งของชาวโพหักที่ไม่เหมือนชุมชนอื่น ได้แก่ “ประเพณีอาสา”

“ประเพณีอาสา” เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีก่อนการแต่งงานของชาวโพหัก ของอาสา คือ ของที่ว่าที่เจ้าบ่าวและว่าที่เจ้าสาวต่างขันอาสาจะทำข้าวของต่าง ๆ ด้วยฝีมือตนเอง อย่างประณีตบรรจงให้แก่กัน ในช่วงระยะก่อนการแต่งงาน ประมาณหนึ่งปี ซึ่งในรอบปีจะมีฤดูกาลต่าง ๆ งานบุญประเพณีประจำหมู่บ้าน ในแต่ละช่วงเวลาคือโอกาสในการทำของอาสา

ให้แก่กัน ดังนี้ เดือนห้าหน้าสงกรานต์ ทั้งสองฝ่ายจะทำของหวานอาหารคาวให้กัน เดือนหก เป็นฤดูไถหว่านในท้องนา หนุ่มก็จะทำไถ คราด แยก และ สานกระบุงใหญ่ กระบุงเล็กมาให้ เจ้าสาว แถมยังอาสาแรงลงแขกเก็บเกี่ยวข้าวกันอีกด้วย ฝ่ายสาวจะตัดเสื้อผ้าชุดชานา และ ทอผ้าขาวม้าให้ฝ่ายชาย เดือนแปดก่อนเข้าพรรษา หนุ่มจะสานกระจาดใส่สาแหรก ทำไม้คาน หางหงส์ไว้ให้หญิงสาวหาบใส่อาหารไปทำบุญในวัด พอเข้าหน้ากฐิน หนุ่มก็จะทำอบอย่าง สวยงามให้ใส่ไปล่องเรือกฐิน หญิงก็จะตัดเสื้อ กางเกงให้ฝ่ายชายสวมไปเที่ยว

คนโพหักแต่ดั้งเดิมถือว่าประเพณีอาสา เป็นประเพณีที่แฝงไว้ด้วยคุณค่าในด้านจิตใจ และเป็นการทำให้เกิดเกียรติแก่ผู้หญิง การฝึกฝนในการประกอบอาชีพและเป็นการเตรียมความพร้อม การอาสา คือการให้เกียรติกันและดูใจกันของคู่บ่าวสาว การสืบทอดประเพณีอาสา ของชาวโพหักในสภาพของสื่อ กำลังเสื่อมถอย เลือนหายไปจากชุมชน ตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน คณะผู้วิจัยเห็นว่าประเพณีอาสา เป็นสื่อพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวโพหัก ที่แฝงไว้ด้วยคุณค่าในด้านต่าง ๆ ที่กำลังเสื่อมสูญไปจากสังคมของชุมชนโพหัก จึงได้เสนอโครงการวิจัยการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม โดยเลือกประเพณีอาสา ของชุมชนโพหัก เป็นสื่อพื้นบ้าน ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

๑. เพื่อส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี สภาวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี และชุมชน ในการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น
๒. ศึกษาประวัติความเป็นมา บทบาทหน้าที่ของประเพณีอาสา ชุมชนโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

ขอบเขตการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้รู้ /ปราชญ์ชาวบ้าน / ผู้อาวุโส / เด็กและเยาวชน บ้านโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี จำนวน ๓๐ คน

พื้นที่ที่ใช้ในการวิจัย คือ บ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี
ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม - กันยายน ๒๕๕๑

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี สภาวัฒนธรรมจังหวัด
ราชบุรี และชุมชน ในการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น

๒. ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา บทบาทหน้าที่ของประเพณีอาสา ชุมชนโพหัก
ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

บทที่ ๒

แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี ร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัด และชุมชน ในการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่นโดยใช้ประเพณีอาสาเป็นสื่อพื้นบ้านในการทำวิจัย ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีเนื้อหา ดังนี้

๑. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

๑.๑ ความหมายของการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

๑.๒ ขั้นตอนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

๑.๓ ลักษณะเด่น ๑๐ ประการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

๒. หลักการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น

๒.๑ การวิเคราะห์บริบทชุมชน

๒.๒ รู้จัก/รู้ใจ/รู้ใช้/รู้รักษาสื่อพื้นบ้าน

๒.๓ กระบวนการทำงานวัฒนธรรมท้องถิ่น

๑. การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

๑.๑ ความหมายและคุณลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

พันธุทิพย์ รามสูต (๒๕๔๕ : ๕๙) กล่าวว่า การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) เป็นกระบวนการทางประชาธิปไตยอย่างหนึ่ง ที่บุคคลจำนวนหนึ่งนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัยและการลงมือกระทำด้วย มาปรับปรุงแก้ไข หรือเปลี่ยนแปลงสังคมของตน

ธนพรรณ ธาณี (อ้างถึงในปาริชาติ วลัยเสถียร ๒๕๔๖ : ๑๑๐) กล่าวว่า เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยประชาชนมีส่วนร่วม (PAR) เป็นยุทธวิธีที่จะช่วยให้ประชาชน

สามารถรวมตัวกันขึ้นมาในรูปขององค์กรประชาชนและสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความเข้มแข็ง ทั้งโครงสร้างและการดำเนินงานโดยอาศัยเงื่อนไขของการเพิ่มขีดความสามารถของประชาชน ด้วยระบบข้อมูลทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของข้อมูล เพราะข้อมูลจะช่วยให้ประชาชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนให้ทำวิจัยเป็น โดยการสร้างทีมงานวิจัยท้องถิ่นหรือนักวิจัยท้องถิ่นขึ้นมา

ชนิษฐา กาญจนสินินท์ (๒๕๓๖) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชน โดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา วางแผนและดำเนินการตามแผนในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการดำเนินการประเมินผล โดยที่ทุกขั้นตอนดังกล่าวสมาชิกชุมชนเข้าร่วมด้วย อันเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ได้พัฒนาตนเองในการทำงานพัฒนา

สุภางศ์ จันทวานิช (๒๕๓๑ : ๖๗) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่นำแนวคิด ๒ ประการมาผสมผสานกัน คือ การปฏิบัติการ (Action) ซึ่งหมายถึง กิจกรรมที่โครงการวิจัยจะต้องดำเนินการ และคำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) อันเป็นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย โดยมีความหมายถึง วิธีการที่ให้ผูถูกวิจัยหรือชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาของการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูลและการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ข้อมูลจากการทำวิจัยทุกขั้นตอน ชาวบ้านเป็นผู้ร่วมกำหนดปัญหาของชุมชนและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา กระบวนการวิจัยจึงดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างชาวบ้านกับผู้วิจัย เพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ ส่วนกระบวนการสังเคราะห์ข้อมูลเป็นไปในเชิงการวิพากษ์ (Dialectic) ซึ่งชาวบ้านจะค่อย ๆ เรียนรู้ด้วยตนเองและด้วยวิธีการวิจัยเช่นนี้ ข้อมูลที่ได้จึงมีความชัดเจน สะท้อนความคิดอ่าน ตลอดจนนิสัยใจคอของชาวบ้าน สะท้อนความต้องการและแบบแผนในการดำเนินชีวิตของเขา การวิจัยแบบนี้จึงเป็นวิธีการที่สนับสนุนให้ชาวบ้านหรือตัวแทนในชุมชนเป็นคนสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชน

โดยการศึกษาเรียนรู้หาข้อมูล การศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหา รวมทั้งการแก้ไขปัญหที่กำลังประสบอยู่ โดยการร่วมกันวางแผนและกำหนดการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการ พร้อมทั้งการปฏิบัติตามแผน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการแก้ไขปัญหได้ถูกต้องตรงตามความต้องการ ประกอบกับการใช้ภูมิปัญญาและทุนที่มีอยู่ในชุมชน การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ นอกจากจะส่งผลดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ยังจะช่วยให้เกิดการพัฒนาของผลงานวิจัยและกระบวนการวิจัยในตัวของมันเองอีกด้วย และอีกทางหนึ่งการวิจัยยังเป็นส่วนสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ให้แก่ประชาชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย ซึ่งสามารถเป็นผู้นำของการพัฒนาลงสู่ชุมชนท้องถิ่นอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพอีกด้วย

นิตยา เงินประเสริฐศรี (๒๕๔๔ : ๖๑) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกลยุทธ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงการเดินทางไปสู่การพัฒนา (Journey of Development) โดยมีการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่เป็นอยู่ไปสู่สิ่งที่สามารถเป็นไปได้ ทั้งในระดับปัจเจกชนและระดับสังคม โดยหัวใจสำคัญของการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่กระบวนการวิจัยซึ่งใช้แนวทางความร่วมมือ (Collaborative Approach) ระหว่างนักวิจัยกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) ทั้งนี้กระบวนการวิจัยจะต้องเป็นประชาธิปไตย ยุติธรรม มีอิสระและส่งเสริมคุณค่าของชีวิต และกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียจะเข้าร่วมสังเกต ตรวจสอบสถานการณ์ต่าง ๆ สะท้อนความคิดเห็นและความต้องการของตน ทักษะที่มีอยู่ อุปสรรคและปัญหาที่ปรากฏอยู่ ตรวจสอบทางเลือกที่เป็นไปได้และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมีจิตสำนึกไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่

กล่าวโดยสรุป การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายความว่า การร่วมกันดำเนินกระบวนการวิจัย โดยผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ ทั้งที่เป็นชาวบ้านและนักพัฒนา กับผู้วิจัยภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพความเป็นจริงของสังคมนั้น และเพื่อให้เห็นภาพแห่งคุณลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่เด่นชัด

ตารางที่ ๒.๑ คุณลักษณะสำคัญของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยแบบดั้งเดิม ดังนี้

ประเด็นเปรียบเทียบ	การวิจัยแบบดั้งเดิม	การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
รูปแบบ	เป็นพิมพ์เขียวที่กำหนดให้	เน้นกระบวนการที่ปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์
อุดมการณ์/ปรัชญา	เน้นกลุ่มคนชั้นสูง	เน้นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคม
จุดมุ่งหมาย	ไม่ผูกพัน ทำให้ได้ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย	มีพันธกรณีระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้านที่จะร่วมกันเพื่อสิทธิของมนุษย์
กรอบการวิจัย	กำหนดโดยนักวิจัยองค์กร	กำหนดโดยประชาชนในพื้นที่
จุดเน้น	วัตถุ เน้นการสร้างสิ่งของ	คน เริ่มที่คนเป็นหลัก ทำให้คนมีคุณค่า สร้างความภาคภูมิใจและกำลังใจ
ประเด็นเปรียบเทียบ	การวิจัยแบบดั้งเดิม	การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
เป้าหมาย	กำหนดไว้ล่วงหน้า	ปรับเปลี่ยนตามความต้องการของท้องถิ่นตามเงื่อนไขความเหมาะสม
ยุทธวิธี	เน้นการวางแผนที่อ้างว่าชาวบ้านไม่สามารถวางแผนเองได้	เน้นการมีส่วนร่วม เชื่อมั่นในความสามารถในการเรียนรู้ของคน
วิธีการ	เข้มงวดรัดกุม เน้นหลักการวิจัยเชิงปริมาณ มองมิติชุมชนที่ศึกษาและใช้เทคโนโลยีหรือระเบียบวิธีการขั้นสูง	เรียบง่าย ใช้วิธีการที่ชาวบ้านรู้จักและถนัด มองชุมชนอย่างเป็นองค์รวมและใช้เทคโนโลยีชาวบ้าน
การวิเคราะห์สถานการณ์	เน้นการย่อส่วน (Reductionism)	การมององค์รวม (Holistic Approach)
รูปแบบการพัฒนา	ควบคุมชี้แนะและให้แรงจูงใจ เป็นวัตถุ เน้นการทำงานตามแผนและส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพา	ปลดปล่อย สร้างกำลังอำนาจในการคิดและต่อรองให้สำเร็จในสิ่งที่ได้กระทำ โดยมีแรงจูงใจคือความภูมิใจในศักดิ์ศรีของตนและเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพาตนเอง
มองชาวบ้าน	เป็นผู้รับประโยชน์จากความสำเร็จของโครงการวิจัย	เป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้ลงมือกระทำโครงการสำเร็จและมีส่วนร่วม
ผลลัพธ์ (Output)	เน้นวัตถุที่เป็นผลผลิตของโครงการ เช่น รั้ว ถนน อาคาร เป็นต้น	ไม่เน้นวัตถุ แต่เน้นความสามารถของชุมชน เน้นการเรียนรู้ ความพอใจ ความหลากหลาย กำลังใจและแรงใจของประชาชน

หลักการสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

โดยหลักการนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประกอบไปด้วยกระบวนการค้นคว้าทางสังคม (Social Investigation) การให้การศึกษา (Education) และการกระทำหรือการปฏิบัติการ (Action) เพื่อที่จะให้กลุ่มผู้ถูกกดขี่หรือด้อยโอกาสในสังคมได้มีส่วนร่วมในการสร้างความรู้และทำความเข้าใจกับสภาพการณ์ที่ปรากฏอยู่ รวมทั้งเปิดพื้นที่ให้เรียนรู้และแก้ไขปัญหาาร่วมกันระหว่างหลายฝ่าย อันเป็นการสร้างความรู้ให้กับสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรม พันธุ์ทิพย์ รามสูต อธิบายไว้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีหลักการสำคัญที่ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ ซึ่งแตกต่างไปจากของนักวิชาการ โดยประกอบด้วย

๑. ปรับปรุงความสามารถและพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมยกระดับนักศึกษาและพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดการวิเคราะห์/สังเคราะห์สถานการณ์ปัญหาของเขาเอง ซึ่งเป็นการนำเอาศักยภาพเหล่านี้มาใช้ประโยชน์

๒. ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้าน ตลอดจนมีการนำไปใช้อย่างเหมาะสม

๓. สนใจปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็นคำถามที่ตรงกับประเด็นปัญหา

๔. การปลดปล่อยแนวความคิดเพื่อให้ชาวบ้านและคนยากจนด้อยโอกาสสามารถมองความคิดเห็นของตนเองได้อย่างเสรี มองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง วิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

สำนักงานสภาพัฒนาการศึกษาระดับจังหวัดและสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

๑. เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งเข้ามาร่วมศึกษาค้นคว้าหาข้อมูล รวมทั้งการหาประเด็นปัญหาเชิงพัฒนาและวรรณกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน ตน มิใช่รอคอยแต่นักวิจัยและนักพัฒนามาดำเนินการให้

๒. เพื่อให้ได้ข้อมูลความเป็นจริง แนวทางการพัฒนาที่เหมาะสม หรือมีความพอดีกับบริบทของชุมชนท้องถิ่นนั้น

๓. เพื่อให้มีการขับเคลื่อนมวลสมาชิกเข้าด้วยกัน เป็นกระบวนการของผู้มีความรับผิดชอบร่วมกัน เรียนรู้ด้วยกันและแก้ไขปัญหาไปพร้อมกัน

เป้าหมายและประโยชน์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

พันธุทิพย์ รามสูต กล่าวไว้ว่า เป้าหมายหลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นมีหลายประการ ประกอบด้วย

๑. ค้นหาความรู้พื้นบ้านที่เป็นที่ยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลาย
๒. ส่งเสริมความเข้าใจอันดีระหว่างวัฒนธรรม
๓. สร้างดุลยภาพระหว่างวิทยาศาสตร์ ความรู้ทางวิชาการและความรู้พื้นฐาน
๔. ยอมรับในความไม่เท่าเทียมกันของภาวะสังคมเศรษฐกิจ

ส่วนเป้าหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม อรุณรุ่ง บุณณันตพงศ์ ได้กล่าวไว้ดังต่อไปนี้

๑. ชาวบ้าน ชุมชน ผู้ด้อยโอกาสจะตื่นตัวได้รับการศึกษาเพิ่มมากขึ้น สามารถคิดวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง มีความเชื่อมั่นในทางที่จะให้ความร่วมมือกันหรือมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพื่อก่อประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและชุมชน

๒. ประชาชนได้รับการแก้ไขปัญหา ผู้ด้อยโอกาสมีโอกาสมากขึ้น การจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ มีการกระจายอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม รวมทั้งมีข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีต่อคนในชุมชน

๓. มีวิจัยและพัฒนาได้เรียนรู้จากชุมชน ได้ประสบการณ์การทำงานร่วมกับชุมชน อันก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีและเกิดแนวคิดในการพัฒนาตนเองของนักวิจัยและพัฒนาอย่างแท้จริง

๔. ผลงานวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที เนื่องจากได้ลงมือทำกิจกรรมโดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เกิดการผนึกกำลังร่วมกัน โดยที่ประชาชนเป็นผู้ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ตลอดจนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของผลงานที่โครงการที่ดำเนินการอยู่

ระเบียบวิธีของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กิจกรรมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในทัศนะของกมล สุดประเสริฐ มีแตกต่างกันอยู่ ๒ ชุด ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

๑. กิจกรรมการวิจัยปฏิบัติการ หรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ประสานงาน หรือผู้อำนวยการวิจัย โดยเป็นกิจกรรมการแสวงหาความรู้ของนักวิจัยตามโครงการการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนพื้นที่เป้าหมายของผู้วิจัยแต่ละคน โดยจุดมุ่งหมายที่สำคัญของนักวิจัยคือการสร้างรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพเป็นไปตามหลักการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์และสามารถที่จะเผยแพร่แก่สังคมได้ โดยรูปแบบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพนั้น จะต้องเป็นรูปแบบที่สามารถแก้ไขปัญหของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ สิ้นเปลืองเงินทองและก่อให้เกิดค่าใช้จ่ายไม่มากนัก แต่ในเวลาเดียวกันก็ได้ผลตอบแทนจากการวิจัยค่อนข้างสูง

๒. กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนหรือเรียกว่า กิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการของชุมชน เป็นกิจกรรมที่เกิดจากความพยายามในการแก้ไขปัญหชุมชนของนักวิจัยที่ปฏิบัติการร่วมกันกับชุมชน โดยนักวิจัย

ผู้ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานหรือเป็นผู้อำนวยความสะดวก ซึ่งมิบทบาทหลักในการเป็นผู้ช่วยเหลือในกระบวนการวิจัย ตั้งแต่เริ่มแรกและค่อย ๆ ลดการช่วยเหลือลง และหวังว่าเมื่อดำเนินการวิจัยไปจนถึงสิ้นสุดโครงการแล้ว ประชาชนจะมีความรู้จากการเรียนรู้ร่วมกันและสร้างพลังที่พอเพียงกระทั่งสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้โดยลำพังอย่างมีประสิทธิภาพ มีต้องรอรับการช่วยเหลือจากภายนอกอีก

การมีส่วนร่วม (Participation) เป็นวิธีการ (Means) ที่สำคัญที่จัดว่าเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งและเป็นสาระสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมรูปแบบสามารถพิจารณาได้จากทัศนะของทวิทอง หงส์วิวัฒน์ ซึ่งมีความเห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการตัดสินใจนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดสรร (Allocation) และการใช้ประโยชน์ (Utilization) ของทรัพยากรเพื่อการผลิต ซึ่งเป็นความจำเป็นที่ประชาชนต้องเข้าร่วมในการวางแผน เพื่อการกินดีอยู่ดี และสามารถตอบสนองต่อสิ่งที่เข้าถึงซึ่งการพัฒนาให้คนจนได้รับประโยชน์เพื่อการผลิต การบริหารและสิ่งอำนวยความสะดวกสาธารณะด้วย และการมีส่วนร่วมคือการที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนในการตัดสินใจในระดับต่าง ๆ ทางการจัดการบริการทางการเมือง เพื่อกำหนดความต้องการของชุมชนของตน การมีส่วนร่วมของประชาชนก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนสามารถที่จะแสดงออก ซึ่งความต้องการของตน การจัดลำดับความสำคัญ การเข้าร่วมในการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น โดยเน้นการให้อำนาจในการตัดสินใจแก่ประชาชนในชนบท และเป็นกระบวนการกระทำที่ประชาชนมีความสมัครใจเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงเพื่อประชาชนเอง โดยให้ประชาชนได้มีส่วนในการตัดสินใจเพื่อตนเอง ทั้งนี้โดยมิใช่การกำหนดกรอบความคิดจากบุคคลภายนอก ตามนิยามที่กล่าวถึงนี้ การมีส่วนร่วมทางของประชาชน ในฐานะสมาชิกของสังคม ไม่ว่าจะในบริบทของการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมืองหรือวัฒนธรรมย่อมเป็นสิ่งที่แสดงออกให้เห็นถึงพัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาในการกำหนดชีวิตของตนเอง อย่างเป็นตัวของตัวเอง ในการจัดการควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี นอกจากนี้การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้ทรัพยากร ควบคุมการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตน โดยภาครัฐจะต้องคืนอำนาจในการกำหนดการพัฒนา

ให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสในสังคมได้มีโอกาสในการแสดงความต้องการ แสวงหาทางเลือก หรือเสนอข้อเรียกร้อง เพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม และเป็นผู้มีบทบาทหลักในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชน คือ เป็นผู้กำหนดความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน และเป็นผู้ระดมทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความจำเป็นพื้นฐานและบรรลุวัตถุประสงค์บางประการทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง

วิธีการและกระบวนการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน

ในการศึกษาชุมชน การเก็บรวบรวมข้อมูลของชุมชนในด้านต่าง ๆ นับว่ามีความสำคัญต่อผู้ที่เข้าไปศึกษาชุมชนและต่อนักพัฒนา ที่จะเข้าไปพัฒนาชุมชน การเรียนรู้ถึงสภาพที่แท้จริงของชุมชน การวางตัวที่เหมาะสมและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลของชุมชน การศึกษาชุมชนมีวิธีการศึกษาอยู่หลายวิธี แต่ที่สำคัญมีดังนี้

๑. การสังเกต (Observation) เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลอีกประเภทหนึ่งที่นักวิจัยเชิงคุณภาพนิยมนำมาเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งจะต้องอาศัยการฝึกฝนวิธีการสังเกตอย่างมีระบบและการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่ทำการสังเกตการณ์นั้น วัตถุประสงค์ที่สำคัญของการสังเกตคือ เพื่อที่จะเข้าใจลักษณะธรรมชาติและของเขตของการเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ทางสังคม และพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในสังคม ดังนั้น การสังเกตจึงต้องอาศัยการสังเกตด้วยตา หู สัมผัสทั้ง ๕ จะสามารถทำการสังเกตได้

๒. การสัมภาษณ์ (Interview) คือการสนทนาซักถามอย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ได้ข้อมูลเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ต้องการ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์จะช่วยอธิบายสิ่งที่พบเห็นหรือสังเกตได้แต่ยังไม่เข้าใจ ให้เข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น การสัมภาษณ์จำเป็นต้องมีโครงสร้างของคำถามและสามารถควบคุมทิศทางโครงสร้างของเนื้อหาให้เป็นเรื่องที่ต้องการทราบหรือปัญหาในการวิจัยศึกษาชุมชน จุดสนใจของการสัมภาษณ์คือ การหาข้อมูลเกี่ยวกับกฎระเบียบหรือระบบความหมายที่เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์สังคมหนึ่ง ๆ มีอยู่เป็นเรื่องเกี่ยวกับบรรทัดฐานทางสังคมซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับระบบวัฒนธรรมโดยตรง

๓. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) การสนทนากลุ่ม เป็นวิธีการศึกษาชุมชน อีกวิธีหนึ่งที่ประหยัดเงินและเวลา แต่ต้องมีการวางแผนเตรียมการอย่างเหมาะสม และ เรื่องที่สนทนากลุ่มนั้น เป็นเรื่องที่กลุ่มให้ความสนใจด้วยการสนทนากลุ่ม จึงเป็นการนั่ง สนทนากันระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์เป็นกลุ่มตามปกติประมาณ ๖ - ๑๒ คน แต่ในบางกรณี อาจมีข้อยกเว้นให้มีได้ประมาณ ๔ - ๕ คน ในระหว่างการสนทนา จะมีผู้ดำเนินการ สนทนาเป็นผู้คอยจุดประเด็นการสนทนา เพื่อเป็นการชักจูงให้บุคคลกลุ่มนี้ได้แสดง ความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางในการสนทนาให้กว้างขวางลึกซึ้งและละเอียดที่สุดเท่าที่ จะทำได้ และต้องสร้างบรรยากาศที่เป็นกันเองด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลในลักษณะที่มีเนื้อหา สาระหรือเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ

๔. การใช้ข้อมูลเอกสาร แหล่งข้อมูลที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งที่นักวิจัย ผู้ศึกษาชุมชน ควรใช้ คือ แหล่งข้อมูลเอกสาร แม้ว่าผู้ศึกษาวิจัยจะทำงานสนามและได้ข้อมูลส่วนใหญ่ จากการสัมภาษณ์และการสังเกต แต่แหล่งข้อมูลเอกสารก็เป็นสิ่งที่จะละเลยไม่ได้ เพราะมี ข้อมูลบางอย่างที่ไม่อาจหาได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต เช่น การหาข้อมูลหลักฐาน เกี่ยวกับเรื่องในอดีต หรือข้อมูลที่พร้อมแก่การนำไปใช้ เช่น ข้อมูลทางด้านประชากรที่ เกี่ยวกับจำนวนคนเกิด คนตาย หรือประชากรจำแนกตามเพศและวัย เป็นต้น

๕. การเข้าสนาม หรือการลงสู่ชุมชน มีความสำคัญต่อการวิจัยเชิงคุณภาพและ การศึกษาชุมชน เพราะว่าการเข้าสนามอย่างถูกต้อง การกำหนดบทบาทที่เหมาะสมของ นักวิจัยที่อยู่ในสนาม และการสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นในชุมชน ล้วนเป็นเงื่อนไข สำคัญของการทำงานวิจัยชุมชนต่อไป โดยเฉพาะการเก็บรวบรวมข้อมูลของชุมชนที่จำเป็น ต่อการศึกษาวิจัย

๖. การศึกษาแบบผสมผสาน คือการนำเอาเทคนิควิธีการต่าง ๆ ในการศึกษา วิเคราะห์ชุมชนมาใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาชุมชนโดยเริ่มต้นที่การเข้าสนาม หรือการลงสู่ชุมชน จากนั้นใช้การสังเกตทั้งที่มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ พูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การใช้ข้อมูลเอกสารมือสองในการศึกษาหา ประวัติของชุมชน การสนทนากลุ่มเพื่อระดมความคิดร่วมกับชุมชน การจดบันทึกต่าง ๆ ใน

ระหว่างการศึกษาร่วมชุมชนเทคนิค วิธีการแบบผสมผสานเหล่านี้จะช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัยได้รับทราบข้อมูล ข้อเท็จจริงของชุมชนได้มา ในมุมมองที่หลากหลาย

๑.๒ ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ระยะที่ ๑ เตรียมการวิจัย (Pre-research Phase)

ในระยะนี้ เป็นการเตรียมชุมชน เพื่อให้มีความพร้อมเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญและเป็นแก่นแกนหลักของการวิจัยแบบนี้ โดยการดำเนินงานขั้นตอนนี้มีจุดมุ่งเน้นสำคัญที่จะให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างผู้วิจัย ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน รวมถึงเจ้าหน้าที่หน่วยงานต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง ในขั้นเตรียมการนี้ ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย กล่าวคือ

๑. การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (Build-up Rapport) โดยวิธีการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนที่ดีที่สุดคือการปฏิบัติตัวของนักวิจัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชน ทั้งนี้ นักวิจัยควรร่วมกิจกรรมทุกอย่างของชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องช่วยให้ นักวิจัยสามารถทำความเข้าใจโลกทัศน์ของชาวบ้านได้ดีมากขึ้น โดยทั่วไปแล้ว ผู้วิจัยจะลงพื้นที่เพื่อไปพบกับบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนที่มีส่วนสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิจัย หรือเป็นประชาชนกลุ่มเป้าหมายของการวิจัย พูดคุยแนะนำตัวเองเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ เป้าหมายและความต้องการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกิจกรรมการวิจัย อันจะช่วยให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังสามารถทำการวิเคราะห์คาดการณ์สภาพการณ์และปัญหาของการดำเนินงานวิจัยที่อาจเกิดขึ้น และสามารถเตรียมรับมือได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒. การสำรวจ ศึกษาชุมชน (Surveying and Studying Community) เป็นขั้นตอนของการศึกษาข้อมูลที่เป็นลักษณะทางกายภาพและแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลพื้นฐานด้านประชากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและการเมือง ซึ่งโดยมากแล้วผู้วิจัยจะใช้แบบสังเกต สมุดบันทึก และถ่ายภาพสถานที่ต่าง ๆ รวมถึงการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารหลักฐานจากหน่วยงานราชการหรือจากองค์กรพัฒนาที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ ยังมีบางโครงการวิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน หรือผู้สูงอายุเพื่อทราบ ประวัติความเป็นมาของชุมชนนั้นด้วย

๓. การคัดเลือกชุมชน (Selecting Community) ได้เสนอความเห็นไว้ว่า โดยทั่วไปแล้ว การคัดเลือกชุมชนจะยึดหลักการเลือกชุมชนที่ด้อยโอกาสในการพัฒนา (Disadvantage Community) เพื่อเป้าหมายในการยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างโอกาสความเท่าเทียมในการพัฒนากับชุมชนอื่น อย่างไรก็ตาม งานวิจัยจำนวนมากคัดเลือกชุมชนโดยยึดเอาประเด็นของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนและจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเยียวยาโดยเร่งด่วน หรือบางกรณีการวิจัยมุ่งหมายกระทำต่อชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแข็งขัน เพื่อเป็นชุมชนต้นแบบของการทำวิจัยและการพัฒนาให้กับชุมชนอื่นด้วยเช่นกัน

๔. การเข้าสู่ชุมชน (Entering Community) ข้อมูลชุมชนนับเป็นสิ่งที่สำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำมาประกอบการพิจารณาตัดสินใจกำหนดพื้นที่ดำเนินการ ซึ่งข้อมูลดังกล่าวควรเป็นข้อมูลที่มีรอบด้าน สำหรับแหล่งข้อมูลในขั้นตอนนี้อาจมาจากส่วนราชการ เช่น ข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ข้อมูลจำนวนประชากรและบุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านหรือครูภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น และอาจเป็นข้อมูลที่องค์กรพัฒนาเอกชนรวบรวมไว้ หรือนักวิจัยจะดำเนินการเก็บข้อมูลเองโดยการสำรวจชุมชน (Community Surveying)

๕. การเตรียมคนและเครือข่ายความร่วมมือ ในขั้นตอนนี้ มักถูกกำหนดให้เป็นขั้นตอนสุดท้ายของระยะก่อนการวิจัย โดยมุ่งหมายให้เกิดความพร้อมในการดำเนินการวิจัย ซึ่งเป็นระยะต่อไปและก่อให้เกิดการประสานงานที่ดี เพื่อความสะดวกต่อการดำเนินงานวิจัยในส่วนของการเตรียมคนนั้น เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชาวบ้านเพื่อเป็นแกนนำในการปฏิบัติงานวิจัยร่วมกับนักพัฒนาและคณะผู้วิจัย ซึ่งในทางปฏิบัติแล้ว มักจะมีการเตรียมคน ๓ กลุ่ม คือ เตรียมคนในชุมชน คณะนักวิจัยมักจะลงพื้นที่เพื่อจัดประชุมในชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ชาวบ้านรู้จักและคุ้นเคยกับกระบวนการและการดำเนินงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมอย่างชัดเจนและรวดเร็ว เตรียมนักพัฒนา ด้วยการประชุมร่วมกับนักพัฒนา ซึ่งโดยทั่วไปแล้วคนกลุ่มนี้ หมายถึง ผู้นำชุมชน พัฒนาการอำเภอหรือพัฒนาการอำเภอประจำตำบล และเจ้าหน้าที่หน่วยงานอื่น เช่น ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล และองค์กรพัฒนาภายนอกที่มีความสนใจศึกษาร่วมกัน กิจกรรมสำคัญของการดำเนินงานในขั้นตอนนี้คือ

การประสานความร่วมมือ การสร้างความเข้าใจในกรอบของการทำงานวิจัย และการหาหรือ
แนวทางพัฒนาชุมชน ซึ่งมักจะรวมถึงการประสานงานเรื่องการใช้สถานที่ดำเนินการประชุม
ด้วย และ เตรียมนักวิจัย ด้วยการประชุมปรึกษากันเพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจ
ตรงกันในบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายในการทำงานวิจัย

ส่วนการเตรียมเครือข่ายความร่วมมือนั้น งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
หลายชิ้นได้ใช้วิธีการให้ครูผู้วิจัย/นักวิจัย ทำการประสานกับองค์กรภาครัฐและหรือองค์กร
พัฒนาเอกชน เพื่อให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือเพื่อการดำเนินงานวิจัย การเตรียมเครือข่าย
ความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพ จะเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้กระบวนการวิจัยดำเนินไปได้
ด้วยดี

ในขั้นนี้ ปัญหาของการวิจัยมักเป็นประเด็นเกี่ยวกับการเข้าถึงชาวบ้านกลุ่มเป้าหมาย
รวมถึงการสื่อสารการทำวิจัยในแง่มุมต่าง ๆ เช่น ขั้นตอนและผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับ
ของคณะนักวิจัย พึงทำความเข้าใจว่า โดยทั่วไปนั้น งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมมักจะเป็น
“ของใหม่” ที่ในสายตาของชาวบ้านแล้วชวนให้เข้าร่วมไม่น้อย และชาวบ้านส่วนมากก็
มักจะตื่นเต้นกับการเข้ามาทำงานเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาของเขาจากบุคคลหรือ
หน่วยงานภายนอก แต่กระนั้นชาวบ้านก็มักจะไม่ค่อยมีเวลามากนัก การดำเนินกระบวนการวิจัย
จึงต้องเป็นไปอย่างกระชับ เพราะยิ่งกระบวนการทอดออกยาวมากเท่าใด การมีส่วนร่วมของ
ชาวบ้านก็จะลดลงไปตามส่วนเท่านั้น นอกเหนือไปจากนี้แล้ว การจัดเวทีที่ง่ายต่อความ
เข้าใจและสะท้อนความต้องการของประชาชนที่มีบรรยากาศสบาย ๆ หรือการศึกษาชุมชน
ประกอบ ยังจะช่วยให้คณะผู้วิจัยได้รับข้อมูลที่กว้างขวางมากขึ้น และบางกรณีจะช่วยให้
คณะนักวิจัยสามารถสร้างคำถามที่แหลมคมต่อการกำหนดปัญหาของการวิจัยได้อีกประการ
หนึ่ง การขาดความชัดเจนในประเด็นที่ต้องการนำเสนอเพื่อพัฒนาหรือแก้ไข้ปัญหา รวมทั้ง
การขาดความต่อเนื่องในการมีส่วนร่วมวิจัยของชาวบ้าน ยังอาจส่งผลให้เกิดพฤติกรรม
ชาวบ้านคิดตามผู้นำชุมชน หรือชาวบ้านส่วนใหญ่ในแบบ “ว่ายังไงก็ว่าตามกัน” ซึ่งบาง
กรณีผู้นำชุมชนอาจขาดความเป็นกลางหรือมีแนวโน้มฝักใฝ่ฝ่ายการเมือง กระทั่งส่งผลให้ตัว
ชาวบ้านตกเป็นเครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์และการตัดสินใจของชาวบ้าน สร้างความชอบ
ธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรม/โครงการพัฒนาของภาครัฐ

ระยะที่ ๒ ดำเนินการวิจัย (Research Phase)

๑. การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน (Problem Identification and Diagnosis) ในขั้นนี้ เน้นการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและการให้การศึกษาแก่ชุมชน (Community Education Participation – CEP) โดยเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติ โดยวิธีการจะใช้การอภิปรายถกปัญหา (Dialogue) เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนระดับบุคคลและระดับกลุ่มบุคคล เพื่อเป็นการประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน (Need Assessment) พร้อมไปกับการประเมินความเป็นไปได้ด้านทรัพยากร (Resource Assessment) ที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่เป็นทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อที่จะนำทรัพยากรมาใช้ในการกำหนดแผนเพื่อการจัดโครงการต่อไป

๒. การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการ (Project Appraisal and Identification) เมื่อมีการวิเคราะห์โครงการโดยการประเมินความต้องการของชุมชน หาแนวทางในการแก้ไขปัญหา ในความเป็นจริงมักจะมีหลายแนวทาง ชาวบ้านและนักวิจัยจะต้องพิจารณาร่วมกันว่าวิธีการแก้ไขปัญหาใดที่เหมาะสมกับท้องถิ่น หรือมีความเป็นไปได้ โดยชาวบ้านควรมีบทบาทหลักเข้ามีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้นและกำหนดโครงการหรือกิจกรรมที่จะดำเนินการ

๓. การกำหนดแผนงานโครงการและการจัดการ (Planning Phase) กิจกรรมในช่วงนี้จะเป็นกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน เพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่จะต้องดำเนินการ ดังนั้น เพื่อความมั่นใจว่าโครงการที่ได้รับการคัดเลือก เป็นโครงการและกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ ดังนั้น หลังจากผ่านขั้นตอนที่ ๒.๑ มาแล้ว ผู้วิจัยจะต้องใช้วิธีการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีบทบาทหลักในการแก้ไขปัญหา การกำหนดโครงการและกิจกรรมที่จะดำเนินการ

๔. การปฏิบัติตามโครงการ (Implementation Phase) เป็นขั้นตอนที่สำคัญอีกขั้นตอนหนึ่ง โดยคำถามที่ผู้วิจัยจะต้องใช้ถามกันในกลุ่มหรือในคณะทำงานเพื่อการดำเนินการในขั้นนี้คือใคร ทำอะไร ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร

ในแง่ปัญหาอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ โดยทั่วไปมักจะเป็นประเด็นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการวิจัย จากประสบการณ์ของผู้เขียนพบว่า ความไม่สนใจเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้านจำนวนไม่น้อย นอกเหนือไปจากการขาดความรู้ความเข้าใจอันดีต่อกระบวนการและผลประโยชน์ของการทำวิจัยแล้ว ยังปรากฏด้วยว่า ชาวบ้านมักมองเห็นการวิจัยเป็นเรื่องทางเทคนิคที่ต้องอาศัยความรู้เชี่ยวชาญเฉพาะและไม่เกี่ยวอะไรนักกับปากท้องที่จะต้องทำมาหากินเป็นประจำวัน ประกอบกับธรรมชาติของการวิจัยแล้ว การมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนการวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนำผลของการวิจัยไปสู่การปฏิบัติแล้ว ก็ยิ่งห่างไกลจากบริบทชีวิตประจำวันของเขาออกไปมากขึ้น การเข้าร่วมงานวิจัยของชาวบ้านจึงเป็นไปโดยเน้นการรับฟังสิ่งที่ผู้วิจัยและนักพัฒนาพูดเป็นหลัก ผลสืบเนื่องประการต่อมาคือ บุคคลที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ก็มักจะได้ชาวบ้านที่เป็นพวก “ชาประจำ” ที่มักอยู่ในวงข่ายอิทธิพล (Sphere of Influence) ของเจ้าหน้าที่ภาครัฐหรือการเมืองท้องถิ่น มาเข้าร่วมกิจกรรมและส่งผลให้สุดท้ายแล้ว ผลของการวิจัยเป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้แก่การดำเนินกิจกรรม/โครงการพัฒนาของภาครัฐดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

ระยะที่ ๓ การติดตามและประเมินผลโครงการ (Monitoring and Evaluation Phase)

เป็นขั้นตอนที่เกี่ยวกับการวัดผลสำเร็จของโครงการ ซึ่งหากโครงการมีสามารถดำเนินการได้อย่างเหมาะสมและอย่างต่อเนื่อง ก็อาจจะเป็นข้อพิสูจน์ถึงความไม่ประสบผลสำเร็จของโครงการได้ ในขั้นตอนนี้ โดยมากแล้วคณะผู้วิจัยจะร่วมกับชาวบ้านที่เป็นผู้ร่วมงานวิจัย ทำการตรวจสอบข้อมูลที่เป็นผลของการวิจัยว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ จากนั้นจะมีการจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์และจัดเวทีชาวบ้าน เพื่อนำเสนอผลการวิจัยเพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคณะผู้วิจัยกับชุมชน รวมถึงการสานต่อให้ชาวบ้านนำผลของการวิจัยไปดำเนินการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนต่อไป อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาของการทำวิจัยและขั้นตอนของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นั้น อาจมีความแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียด ซึ่งไม่ถือว่าเป็นเรื่องผิดหรือถูก หากแต่เป็นความเหมาะสมในบริบทของการดำเนินงานวิจัยที่อาจมีข้อจำกัดที่คณะผู้วิจัยจำเป็นต้องรวมกิจกรรมหลายกิจกรรมไว้ดำเนินการในคาบเวลาที่ใกล้เคียงกัน หรือเป็นความต้องการของชุมชนเองที่จะกระชับขั้นตอนของการดำเนินงานวิจัย เพื่อมิให้กระทบต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ขั้นตอนการ

ดำเนินการวิจัยจะสั้นหรือยาว มีรายละเอียดมากหรือน้อยเพียงใด จึงอาจจะไม่ใช่เรื่องใหญ่ หากแต่การมุ่งตอบสนองความต้องการและข้อจำกัดของชุมชน รวมถึงการทำให้ชุมชนได้มองเห็นปัญหาของตนเอง เกิดความต้องการอย่างแท้จริงและมุ่งมั่นมีส่วนร่วมทั้งในการปฏิบัติงานวิจัยและการนำผลของการวิจัยไปใช้เพื่อปรับปรุงชุมชนให้ดีขึ้นนั่นเอง นับเป็นเรื่องที่สำคัญมากกว่า

ในขั้นตอนนี้ยังคงต้องอาศัยการมีความเข้าใจที่ถูกต้อง และการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์และกระตือรือร้นของฝ่ายต่าง ๆ โดยเฉพาะชาวบ้านไม่น้อยไปกว่าขั้นต่อนก่อนหน้า การมีความเข้าใจที่ถูกต้อง การสร้างช่องทางการตรวจสอบงานวิจัยและการมีเครื่องมือประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง จะทำให้ทุกฝ่ายคาดหมายได้ว่า ผลลัพธ์ของการวิจัยจะปรากฏออกมาสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาหรือสามารถใช้ได้กับการแก้ไขปัญหาอย่างตรงจุด และเข้าร่วมกระบวนการวิจัยอย่างต่อเนื่องและบังเกิดผลประโยชน์ในภาพรวม

๑.๓ ลักษณะเด่น ๑๐ ประการของการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR)

ได้มีการกล่าวถึงลักษณะเด่น ๑๐ ประการ ไว้ดังนี้ (พันธุ์ทิพย์ รามสูตร ๒๕๔๕ : ๖๔ - ๖๙)

๑. เป็นการสร้างความรู้ (Product Knowledge) โดยการผสมผสานระหว่างความรู้จากนักวิชาการกับความรู้พื้นบ้าน เป็นการเรียนรู้ร่วม (Co - Generative learning) ซึ่งค่อย ๆ ขยับขยายจากการมีส่วนร่วมเพียงบางส่วนจนเป็นการมีส่วนร่วมเต็มรูปแบบระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัยและสร้างความรู้สึกร่วมกัน ผสมผสานทฤษฎีกับการปฏิบัติให้เกิดความรู้ใหม่

๒. รูปแบบความรู้ที่ได้จาก PAR เป็นลักษณะปฏิสัมพันธ์ (Interactive) และสหวิทยาการ (Interdisciplinary) เป็นการฝึกปฏิบัติทั้งโดยส่วนตัวและร่วมกันกับผู้อื่นเป็นวิธีการที่ฝึกฝนให้เกิดทักษะที่จะพัฒนาจิตมากกว่าจดจำทฤษฎี เป็นการเรียนรู้ข้ามสาขาวิชา คือ เป็นความพยายามที่จะสร้างความเข้าใจที่ข้ามพ้นเขตแดนของวิชาชีพ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะเจาะจงออกไปสู่ความหลากหลายกว้างขวาง

๓. แต่ความเข้าใจกันเท่านั้นยังไม่พอ เรายังต้องลงมือกระทำให้ความเข้าใจกันนั้นออกมาเป็นรูปธรรมเป็นความจริง (Act to transform reality) ดังนั้น จังหวะของ PAR จึงเป็นการสะท้อนความคิดลงมือปฏิบัติและสะท้อนความคิด แล้วลงมือปฏิบัติไปเช่นนั้น (Reflection – Action – Reflection...Action)

๔. การลงมือปฏิบัติความรู้หรือใช้ความรู้ลงสู่การปฏิบัติ (Practical) เป็นลักษณะเด่นของ PAR อีกประการหนึ่งที่เน้นการชูประเด็นปัญหาที่สำคัญและเป็นจริงของท้องถิ่น โดยวิธีการเรียนที่ไม่เน้นความรู้ที่เป็นทฤษฎี และเน้นการวิเคราะห์วิจารณ์ซึ่งเป็นลักษณะที่แบ่งแยกคน แยกความแตกต่างของเพศ PAR จะเป็นองค์กรขั้นพื้นฐานระดับติดดิน (grass root) ที่ให้โอกาสแก่คนชายขอบของกระบวนการพัฒนาได้สามารถดำรงอยู่ และพัฒนาบทบาทของตนเองได้

๕. PAR เป็นกระบวนการเบ็ดเสร็จ (Inclusive) ที่ใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยสร้างความรู้จากวิธีการและความรู้ที่มีอยู่โดยไม่พยายามแยกหรือกำจัดขอบเขตสิ่งใด ทุกความคิดเห็นจะได้รับการรับฟังและยอมรับ เป็นการให้โอกาสทุกคนได้เรียนรู้ (Learning for all) ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของ PAR

๖. กระบวนการทาง PAR เป็นสิ่งที่มีตัวตน มีชีวิต รูปร่าง (Organic) เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ไม่มีเวลาจำกัดเป็นรูปแบบเปิดที่ไม่สามารถกำหนดแผนการล่วงหน้า ไม่สามารถทำนายผลล่วงหน้าได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาตามกระแสที่นักวิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมในชุมชนและเคลื่อนไหวไปตามความขึ้นลงของสถานการณ์ โดยไม่มีทฤษฎีตายตัว ไม่มีกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ หรืออุดมการณ์เป็นกรอบกำหนด

๗. สร้างความตระหนักถึงความเป็นตัวของตัวเอง (Self – awareness) สร้างความตระหนักในตนให้เกิดขึ้นกับประชาชนนั้น จะต้องเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม โดยที่ PAR จะช่วยประชาชนให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเอง พัฒนาอัตมโนทัศน์ของประชาชน แม้คนที่ยากจนก็สามารถมีสิทธิมีเสียงได้

๘. ชุมชน (Community) เป็นแหล่งที่สำคัญที่สุดที่บุคคลจะสามารถโยงอดีตปัจจุบัน และอนาคตของตนเข้าด้วยกัน ในการวางแผนที่จะเข้าควบคุมเป้าหมายชีวิตของตน โดย PAR จะช่วยสร้างสังคมนิเวศน์ (ecological society) สังคมนิเวศน์จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างกันของสมาชิกสังคม ในลักษณะของความเป็นประชาธิปไตยที่เท่าเทียมกันเท่านั้น

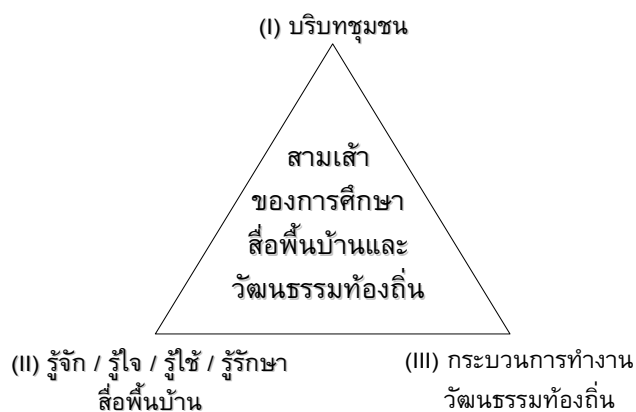
๙. PAR เป็นการมองอนาคต (future oriented) ดังนั้น นักวิจัย PAR จะต้องรู้วิธีการสร้างฉากสำหรับการเรียนรู้ในชุมชน การจัดการในลักษณะที่ไม่มีมีการจัดทำโปรแกรมล่วงหน้าสำเร็จรูป หรือตายตัว การทำให้เกิดการช่วยตนเองของชุมชน การสร้างแนวทางสำหรับการกระทำ แนวทางปฏิบัติที่ไม่เคยมีอยู่ก่อน การทบทวนการปรับเปลี่ยน การปรับปรุงระบบที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ การพัฒนาตัวอย่างโครงสร้าง หรือภาพลักษณ์ที่จะปะติดปะต่อให้เกิดอนาคตที่ต้องการเหล่านี้เป็นต้น

๑๐. PAR มองโลกในแง่ดี (Optimistic) ตามหลักการพื้นฐานของแนวคิดปลดปล่อยที่เชื่อว่า มนุษย์ทุกคนสามารถที่จะจัดการเรื่องต่าง ๆ ในสังคมของเขาได้ ซึ่ง PAR เป็นวิธีการที่จะส่งเสริมศักยภาพด้านนี้ของบุคคล

๒. หลักการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น

การศึกษาวิจัย การบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ครั้งนี้ คณะผู้วิจัยเลือกศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่น/วัฒนธรรมพื้นบ้าน ด้วยมุมมองของสาขานิเทศศาสตร์ ด้านการสื่อสารที่มองวัฒนธรรมท้องถิ่น/วัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็น “สื่อพื้นบ้าน” ในทางนิเทศศาสตร์ อะไรก็ตามที่มีฐานะเป็น “สื่อ” จะต้องมีคุณสมบัติในการประสานกัน ครบทั้ง ๔ คือ ผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง และผู้รับสาร หากเป็นสื่อ ประเภทสื่อพื้นบ้านแล้ว เอกลักษณะที่เพิ่มขึ้นมา คำว่าพื้นบ้าน ที่แสดงให้เห็นว่า ในแง่ของเวลา โดยอาจถูกมองว่ามีอายุยาวนานและเป็นสื่อดั้งเดิม ในแง่ของพื้นที่ ถือว่ามีลักษณะเฉพาะที่ /เฉพาะถิ่น ด้วยเหตุที่สื่อ มีลักษณะเฉพาะที่ /เฉพาะถิ่น สื่อพื้นบ้านจึงถือเป็นอัตลักษณ์ร่วมของแต่ละชุมชนท้องถิ่น

สมสุข หินวิมาน ได้ให้แนวคิดหลักในการทำงานวัฒนธรรมท้องถิ่น พิจารณาใน ลักษณะความสัมพันธ์แบบสามเส้า คือ ๑. บริบทชุมชน ๒. รู้จัก / รู้ใจ / รู้ใช้ / รู้รักษาสื่อ พื้นบ้าน ๓. กระบวนการทำงานวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังภาพที่ ๑

2

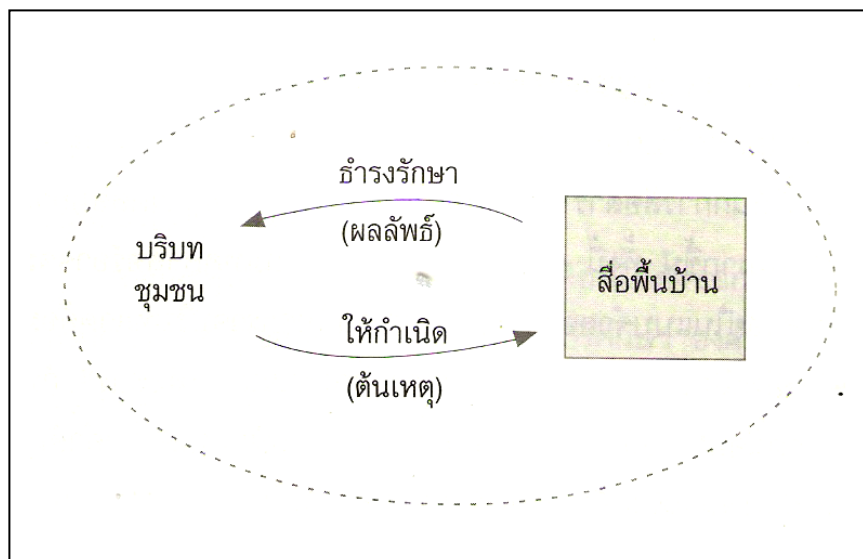
รูปที่ ๑. ลักษณะความสัมพันธ์แบบสามเส้า

๒.๑. การวิเคราะห์บริบทชุมชน

ความสำคัญของการศึกษาบริบทชุมชน

เนื่องจากสื่อพื้นบ้านมีลักษณะเฉพาะจึงต้องพิจารณาควบคู่ไปกับบริบทชุมชนด้วย พัฒนาการด้านการศึกษาร่วมกัน/บริบทชุมชนในวิชาคติชนวิทยาเป็นสาขาที่หยิบจับเรื่องราวของวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านที่ในระยะเริ่มแรก งานศึกษาด้านคติชนจะมุ่งเน้นที่ “ตัวบท” เป็นหลัก แต่ในลำดับต่อมา ประวัติการศึกษาคติชนในสหรัฐอเมริกา นั้นได้เคลื่อนคล้อยจากการศึกษา “ตัวบทเป็นตัวหลัก” มาเป็นการศึกษา “บริบทเป็นตัวหลัก” ทั้งนี้เนื่องจากการตระหนักถึง “ความสัมพันธ์แบบซึ่งกันและกัน” ระหว่างตัวบท (สื่อพื้นบ้าน) กับบริบทว่า “บริบทเป็นทั้ง ต้นเหตุและผลลัพธ์ ของการสื่อสารพื้นบ้าน ดังในภาพ

รูปที่ ๒. ความสัมพันธ์แบบซึ่งกันและกันระหว่าง Text-Context

จุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์นั้นก็คือ บริบทของชุมชนจะเป็น “ผู้ให้กำเนิด (เป็นต้นเหตุ) แก่สื่อพื้นบ้าน เช่น เมื่อชุมชนแถบอำเภออำนาจเจริญ เคยเป็นชุมชนที่เคยมีการทอผ้าฝ้ายใช้กันนั้น บริบทชุมชนดังกล่าวนี้ก็จะป่อเกิดของประเพณี “กฐินเล่น” ซึ่งเป็นประเพณีทำบุญด้วยการระดมแรงงานของชุมชนมาทอผ้ากฐินให้แล้วเสร็จภายในวันเดียวเพื่อถวายพระ เป็นต้น และในทางกลับกัน หลังจากมาร่วมแรงร่วมใจกันอย่างเข้มข้นดังกล่าวพลังความสามัคคีนั้นก็หวนกลับไปอำรรักษาและต่อย้ำเสริมพลังรัฐภูมิคุ้มกันของชุมชนให้หนาแน่นขึ้น (เป็นผลลัพธ์)

แนวคิดดังกล่าวนี้ อาจนำมาเทียบเคียงกับแนวคิดด้านนิเทศศาสตร์ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการสื่อสารกับชุมชนได้ว่า การสื่อสารนั้นเป็นทั้ง “ตัวชี้วัด” และเป็นทั้ง “เครื่องมือ/กลไก” ในการพัฒนาชุมชน

ส่วนการศึกษาชุมชน/บริบทชุมชน (Community study) ในสาขาวิชาสังคมศาสตร์นั้น Day (2006) ระบุว่านักสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่จะให้ความสนใจเรื่องการศึกษาชุมชนมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นนักสังคมศาสตร์รุ่นไหนก็ตาม ความแตกต่างก็คงอยู่ที่ “แนวทาง” (Approach) ในการศึกษา ตัวอย่างเช่น ตั้งแต่ยุคเริ่มแรกของวิชาการสายสังคมวิทยา

E.Durkheim ได้เริ่มให้ความสนใจกับการศึกษาชุมชนโดยพยายามสกัดคุณลักษณะสำคัญ ๆ ของ "ความเป็นชุมชน" ออกมา เช่น ความเป็นกลุ่ม (Groupness) การลงมือกระทำกรร่วมกัน ฯลฯ และ Durkheim ก็ได้นำเอาประเภทของสายสัมพันธ์สมานฉันท์ของชุมชน (Solidarity) ที่นักศึกษาทั่วไปรู้จักกันดีคือ Mechanical/Organic Solidarity มาจัดแบ่งประเภทของชุมชน เราอาจจะตั้งคำถามต่อไปว่า การแสดงบทบาทของสื่อพื้นบ้านนั้นจะช่วยส่งเสริมสมานฉันท์ของชุมชนแบบไหนอย่างไร

F.Tonnies ได้แยกประเภทชุมชนออกเป็น ๒ แบบแผนใหญ่ คือชุมชนชนบท (Gemeinschaft) และชุมชนเมือง (Gesellschaft) ซึ่ง Tonnies ได้ให้คุณลักษณะ (Attributes) สำคัญของชุมชนสองประเภทนี้ที่มีคุณสมบัติบางประการมาใช้งานได้ (อ้างใน Day,2006)

การศึกษาริบทชุมชนกับสื่อพื้นบ้าน ในขณะที่การศึกษาชุมชน/ริบทชุมชนนั้นมีอย่างหลากหลายสาขาวิชาการต่าง ๆ และในการศึกษาแต่ละครั้งขึ้นอยู่กับว่า ผู้ศึกษานั้นจะนำเอาผลของการศึกษาไปใช้งานอะไร (เป้าหมายของการศึกษา) เช่น ในการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกนั้น เราจะศึกษาริบทชุมชนในส่วนเสียที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านเป็นสำคัญ

ทฤษฎีที่ใช้ศึกษา นอกเหนือจากความแตกต่างใน ๒ ระดับ แรกคือ สาขาวิชาและเป้าหมายของการศึกษาริบทชุมชนแล้ว ปัจจัยถัดมาที่จะกำหนดความแตกต่างของการศึกษาริบทชุมชนก็คือ สำนักคิด/ทฤษฎีที่เราจะใช้ ตัวอย่างเช่น ถ้าเลือกใช้ทฤษฎีจาก ๒ สำนัก คือสำนักหน้าที่นิยม (Functionalism) และสำนักความขัดแย้ง (Conflict Theory) สมมติฐานเบื้องต้น (Basic Assumption) ที่เราจะมีต่อชุมชนก็จะแตกต่างกันไป

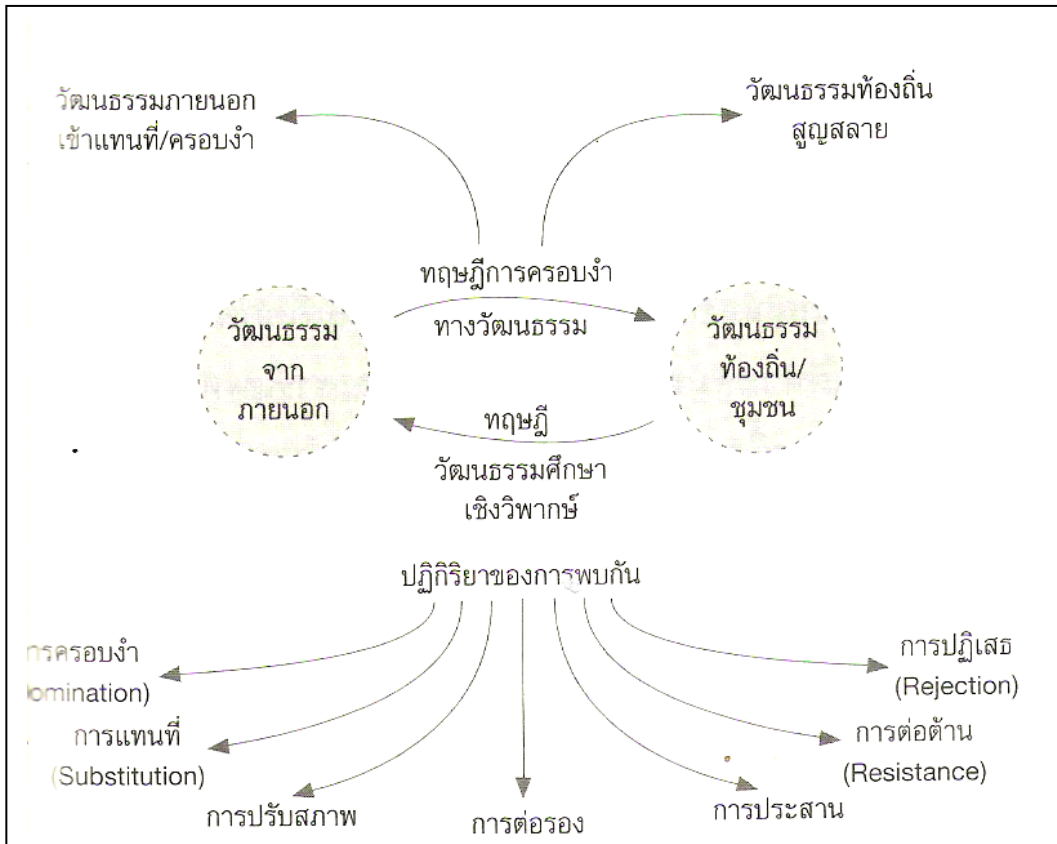
หากพิจารณาชุมชนด้วย ทฤษฎีหน้าที่นิยม เราก็จะมองชุมชนเสมือนเป็น "ร่างกาย" ที่มีสุขภาพแข็งแรง เราจะศึกษาว่า "สถาบันต่าง ๆ ของชุมชน" (ซึ่งเป็นเสมือนอวัยวะของร่างกาย) แต่ละสถาบันจะทำหน้าที่อะไรและอย่างไร และในท้ายที่สุดแล้ว หน้าที่เหล่านั้นต่างรับ/ส่ง หรือมีความสัมพันธ์กันอย่างไร

เมื่อนำมาประยุกต์กับเรื่องสื่อพื้นบ้านเราจะพิจารณาว่าสื่อพื้นบ้านก็เป็น "สถาบันย่อย" อย่างหนึ่งของชุมชน ซึ่งจะดำรงความสำคัญอยู่ได้ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า สื่อพื้นบ้านนั้นได้

ทำหน้าที่ต่าง ๆ อย่างหลากหลายต่อชุมชน เช่น เป็นศูนย์รวมจิตใจ ให้ความบันเทิง อบรม บ่มเพาะลูกหลาน ฯลฯ และในเวลาเดียวกัน ก็คงต้องขีดเส้นได้ว่า การที่สื่อพื้นบ้านจะแสดงบทบาทหน้าที่ดังกล่าวนั้นได้ก็จำเป็นต้องมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวย เช่นเดียวกัน (เช่น จะให้ความบันเทิงได้ก็ต่อเมื่อชุมชนมีรสนิยมความบันเทิงแบบพื้นบ้าน เป็นต้น)

แต่หากเราปรับเปลี่ยนแนวคิดทฤษฎีที่ใช้มาเป็น ทฤษฎีความขัดแย้ง ข้อแตกต่างเบื้องต้นที่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน/สถาบันต่าง ๆ ในชุมชนนั้นมีรูปแบบอย่างไรเป็นหลัก เช่น กลมเกลียวกันดี (Harmony) หรือขัดแย้งกัน (Conflict) ในขณะที่ ทฤษฎีหน้าที่นิยม เห็นว่าโดยพื้นฐานแล้ว คนในชุมชนจะสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกันเป็นหลัก หน้าที่ของสื่อพื้นบ้านจึงเป็นเพียงช่วยธำรงรักษาความกลมเกลียวนั้นให้ดำรงอยู่ต่อไป ทฤษฎีความขัดแย้งกลับเห็นว่าชุมชนนั้นมีความขัดแย้งกันอยู่ในด้านต่าง ๆ (ผลประโยชน์/ความคิดเห็น/ประวัติศาสตร์) เป็นหลัก แต่เท่าที่ชุมชนยังไม่แตกสลายออกเป็นเสี่ยงๆ ก็เพราะมีสื่อพื้นบ้านทำหน้าที่เป็น “กาวประสานใจ” (Social cement) เอาไว้

การเลือกใช้ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์ สำหรับการวิเคราะห์ปัญหาของสื่อพื้นบ้านซึ่งเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น (Local culture) เมื่อมาพบกับวัฒนธรรมภายนอก (เช่น ความทันสมัย การสร้างถนนหนทาง สื่อมวลชน ฯลฯ) การพบกันระหว่าง ๒ วัฒนธรรมนี้ หากใช้ทฤษฎี ๒ ทฤษฎีที่แตกต่างกันก็จะตีความปรากฏการณ์ต่างกัน

ภาพที่ ๓ การใช้ทฤษฎี ๒ แบบกับการพบกันระหว่าง ๒ วัฒนธรรม

รูปที่ ๓. ทฤษฎีการครอบงำทางวัฒนธรรม (Cultural Domination/Imperialism) มาอธิบายการพบกันระหว่างวัฒนธรรมจากภายนอกกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ภาพที่เราจะได้เห็นก็คือ วัฒนธรรมจากภายนอกจะเข้าแทนที่ กลืนกิน ครอบงำ วัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งจะค่อย ๆ สูญหายไปนั่นเอง

ในทางตรงกันข้าม หากเราใช้ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาเชิงวิพากษ์ (Critical Cultural Study) มาอธิบายภาพที่เราเห็นก็จะเปลี่ยนไป เพราะทฤษฎีนี้จะอธิบายว่า การพบกันระหว่าง ๒ วัฒนธรรมนั้น จะก่อให้เกิดปฏิกิริยาที่หลากหลายเป็น range เริ่มตั้งแต่ปลายข้างหนึ่ง อาจจะเป็นการครอบงำ ในขณะที่ปลายอีกข้างหนึ่งเป็นรูปแบบการปฏิเสธ และตรงกลางที่อยู่ระหว่าง ๒ ขั้วนี้ก็มีรูปแบบของปฏิกิริยาในแบบอื่น ๆ อีกมากมาย

ประโยชน์เชิงทฤษฎีของการศึกษาบริบทชุมชน สำหรับประโยชน์เชิงทฤษฎีของการศึกษาบริบทชุมชนนั้นวางอยู่บนแนวคิดที่ว่า “ตัวบทตัวใดตัวหนึ่งจะยังไม่มีความหมาย/สถานะในตัวเองจนกว่าจะนำไปอ่านสัมพันธ์กับบริบท” ตัวอย่างเช่นหากถามว่าสื่อวีดิทัศน์บ้าน เช่น สมุนไพรนั้นมีความหมายอย่างไร ก็ต้องถามว่าสมุนไพรนั้นไปตกฟากอยู่ในบริบทของสังคมแบบไหน หากสมุนไพรไปตกฟากอยู่ในการแพทย์เชิงพาณิชย์ที่มีปรัชญาว่า “ยาซื้อ หมอจ้าง” สมุนไพรจะกลายเป็นสินค้าที่มีราคาแพง มีการอวดอ้างสรรพคุณเกินจริง ผู้ขายต้องการแต่จะจำหน่ายสินค้าโดยไม่สนใจความปลอดภัยของผู้ใช้ เป็นต้น ในกรณีของสถานภาพของสื่อวีดิทัศน์ประเภทต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน

ประโยชน์เชิงปฏิบัติของการศึกษาบริบทชุมชน ผลพวงประการหนึ่งจากการศึกษาบริบทชุมชนอย่างละเอียด โดยเฉพาะการศึกษาการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ครั้งอดีตมาจนถึงปัจจุบัน จะทำให้เห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้ ปัญหาของชุมชนนั้นมีหลายด้านส่งผลกระทบต่อหลายกลุ่มคน เปรียบเสมือนการผูกเงื่อนปมของเชือกที่มีหลายปม ดังนั้นในการคิดค้นกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน เราจึงไม่อาจคิดทำกิจกรรมเพียงกิจกรรมเดียว ก็สามารถจะแก้ไขปัญหาคิดได้ทั้งหมด

เกณฑ์ที่จะใช้ศึกษาบริบทชุมชน

เป้าหมายของการศึกษาบริบทชุมชนนั้นก็เพื่อเอามาใช้ในการทำงานกับสื่อวีดิทัศน์ โดยสำนักคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นคอมสองทาง คือ สำนักทฤษฎีวิวัฒนาการศึกษาศาสตร์เชิงวิพากษ์ ซึ่งจะทำให้เกณฑ์ที่จะใช้ศึกษาบริบทชุมชนน่าจะมีดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ ผู้เขียน ทั้งหมดนี้เป็นเพียงร่างความคิดของผู้เขียนเท่านั้น และยังรอคอยการพัฒนาปรับปรุงในโอกาสต่อ ๆ ไป)

๑. อายุและการก่อรูปของชุมชน

การตอบคำถามว่าชุมชนที่ศึกษานั้นมีอายุเท่าไรนั้นมีความสำคัญต่อการศึกษาสื่อวีดิทัศน์อย่างมาก เพราะชุมชนที่มีอายุยาวนานซึ่งเปรียบเสมือนต้นไม้ใหญ่ ย่อมจะมีรากแก้วที่แข็งแรงและมีรากฝอยที่แตกแขนงออกไปมาก ซึ่งน่าจะมีหมายความว่า “มีความเข้มแข็งทางชุมชนอยู่มากพอสมควร” (แต่ในอีกความหมายหนึ่ง ชุมชนที่มีอายุอยู่มายาวนานก็จะถึงช่วงเวลาผู้ฟังได้ นักวิจัยจึงต้องอ่านความหมายแบบทางสองแพร่งให้ดี)

ส่วนการก่อรูปของชุมชน (Community formation) นั้น หมายความว่า ชุมชนนั้นได้ประกอบร่างขึ้นมาได้อย่างไร ซึ่งอาจจะมีหลายแบบแผน เช่น มีต้นตระกูลใหญ่มาก่อกรากเพียงตระกูลเดียว หรือเกิดจากการรวมตัวกันของ ๓ - ๔ ตระกูลใหญ่ ๆ ลักษณะของการก่อรูปของชุมชนแบบนี้ น่าจะคาดเดาได้ว่า จะมี “ต้นทุนทางสังคม” (Social capital) คือความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติอยู่ค่อนข้างมาก (ดูจากนามสกุลของคนในชุมชนก็พอจะบอกได้)

สำหรับบางชุมชนจะก่อรูปมาจากการอพยพโยกย้ายของผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลายแบบร้อยพ่อพันแม่ สำหรับชุมชนแบบนี้ เราน่าจะคาดเดาได้ว่า มีต้นทุนทางสังคมน้อย (เช่นความสัมพันธ์แบบเครือญาติ) แต่ในเวลาเดียวกัน นักวิจัยต้องแสวงหาว่า มีอะไรบางอย่างที่ทำหน้าที่เป็น “กาวใจร้อยรัด” (Social cement) ผู้คนที่หลากหลายเหล่านี้ (ซึ่งสื่อพื้นบ้านก็อาจจะเป็นกาวใจตัวหนึ่ง)

๒. สภาพพื้นฐานทางภูมิศาสตร์ของชุมชน

การศึกษาสภาพพื้นฐานในทางภูมิศาสตร์ของชุมชนคือการศึกษาสภาพดิน น้ำ ป่าเขา ทะเล ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ของชุมชน ข้อมูลในมิตินี้จะนำไปสู่การอธิบายวิถีการดำรงชีวิต การทำมาหากินของชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ซึ่งมีนัยยะต่อมาถึงเรื่อง “ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน”

๓. ลักษณะการเป็นหมู่บ้านเปิด/หมู่บ้านปิด

มิติของการเป็นหมู่บ้านเปิดหรือปิดนั้นมีความสำคัญต่อการทำงานวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะเป็นหลักการทั่วไปที่ว่า หากลักษณะของชุมชนเป็นหมู่บ้านเปิด/เป็นชุมชนชนบทที่ปิดตัวต่อการติดต่อกับโลกภายนอก โอกาสที่จะดำรงรักษาวัฒนธรรมของท้องถิ่นก็จะมีอยู่สูง แต่หากเมื่อใดชุมชนนั้นเปิดตัวต่อโลกภายนอกโอกาสที่วัฒนธรรมท้องถิ่นจะถูกแรงปะทะจากวัฒนธรรมภายนอกก็จะเกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น ชุมชนบ้านหาดเจ้าหลาวอำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี ที่ดำรงรักษาสื่อพื้นบ้านทุ่งตุ๊ก ของตนมาได้นับเป็นร้อย ๆ ปี อันเนื่องมาจากชุมชนบ้านหาดเจ้าหลาวเป็นชุมชนปิด ไม่มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับ

โลกภายนอก แต่เมื่อมีการสร้างถนนไฟฟ้านำประปาเข้าสู่ชุมชนพร้อมกับการพัฒนาบริเวณดังกล่าวให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสภาพของการเป็นชุมชนเปิดดังกล่าวก็ก่อผลกระทบต่อสื่อพื้นบ้านแห่งตุ๊กทันที

และเมื่อพิจารณาความเป็นชุมชนปิด/เปิดให้เชื่อมสัมพันธ์กับ ความเป็นชนบท/เมือง ก็อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการกลายเป็นชุมชนเมืองมากขึ้นเรื่อย ๆ นั้น ในทางหนึ่งก็คือโอกาสของการ “เปิดชุมชน” ให้กว้างขวางมากขึ้นไปด้วยเช่นกัน โฉมหน้าและบทบาทหน้าที่ของสื่อพื้นบ้านภายใต้ชุมชนที่เปิดและเป็นเมืองนั้นควรจะเป็นอย่างไร ต้องศึกษามีการศึกษา ค้นคว้าต่อไป

๔. อัตลักษณ์ของชุมชน

สำหรับการสำรวจบริบทชุมชนเพื่อเป้าหมายอย่างอื่น ๆ นั้น ประเด็นเรื่อง “อัตลักษณ์ของชุมชน” อาจจะไม่ใช่วิธีปัญหาใหญ่ แต่สำหรับการศึกษาสื่อพื้นบ้านแล้ว ประเด็นเรื่องอัตลักษณ์ของชุมชนถือเป็นเรื่องสำคัญมาก ทั้งนี้ เพราะสื่อพื้นบ้าน “เป็นสื่อของใครของมัน ถิ่นใครถิ่นมัน” สื่อพื้นบ้านจึงเป็นเสมือน “เสาธงแห่งอัตลักษณ์ของชุมชนนั้น ๆ”

อัตลักษณ์ของชุมชนนั้นมีต้นกำเนิดความเป็นมาได้จากหลายเข้าหาลอม เข้าหลอมที่เข้มข้นแต่อาจจะแฝงเร้นที่ได้พบอยู่บ่อยครั้งมากที่สุด ก็คือ อัตลักษณ์แห่งชาติพันธุ์ (Ethnic identity) เช่นความเป็นไทได้ เป็นส่วย เป็นไทพวน เป็นไทใหญ่ ฯลฯ

การศึกษาอัตลักษณ์ของชุมชนนั้น จะต้องดูทั้งด้านที่เป็นภววิสัย (Objective dimension) และด้านที่เป็นการรับรู้/อัตวิสัย (Subjective dimension) ตัวอย่างเช่นในขณะที่ความเป็นจริง ชุมชนที่บ้านยางตะพาย จังหวัดพิจิตรนั้นเป็นชาวส่วยที่อยู่กลางวงของคนไทยภาคกลาง (ด้านภววิสัย) แต่ทว่าการรับรู้ตัวเองของชาวบ้านยางตะพายนั้นมองตนเองอย่างไร เช่นภูมิใจที่เป็นชาวส่วยหรืออับอายขายหน้าที่เป็นชาวส่วย เป็นต้น การรับรู้ในระดับอัตวิสัยนี้จะมาตอบคำถามว่า หน้าตักทางวัฒนธรรมที่มีอยู่นั้นจะกลายมาเป็น “ต้นทูน” หรือกลายมาเป็น “หนี่ลีน” กันแน่และการรับรู้อัตลักษณ์ของชุมชนนั้นก็เกี่ยวโยงกับเรื่องของสื่อพื้นบ้าน ซึ่ง

มีสถานะเป็นเหมือน “เสาธง” ของอัตลักษณ์ชุมชน (เช่น ถ้าเป็นชาวส่วย ก็รู้ได้ทันทีเมื่อออกท่า รำตักได้แบบส่วย)

๕. ระบบเครือญาติและการแต่งงาน

ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้วในหัวข้อ “อายุการก่อรูปของชุมชน” ว่าชุมชนได้ใช้ “ต้นทุนทางสังคม” แบบใดมาประกอบคนหลายๆ คนหลายๆ กลุ่มเข้าเป็นชุมชนเดียวกัน และต้นทุนที่มีความสำคัญมากที่สุดอย่างหนึ่งในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติก็คือ “ความเป็นเครือญาติกัน”

การศึกษาสายเครือญาติวงศ์ตระกูลนั้น ถือเป็นวิถีวิทยาหลักของนักมานุษยวิทยาเลยที่เดียวที่จะทำแผนผังวงศ์วานว่านเครือหรือสาแหรกของสายตระกูล เพื่อทำความเข้าใจกับ “การรวมกลุ่ม” (group ness) การร่วมแรงร่วมใจกันในการใช้ทรัพยากร การใช้แรงงาน การแบ่งปันผลประโยชน์ การเอื้อเพื่อช่วยเหลือกัน ร่วมทั้งกำหนด “วิธีการจัดการกับความขัดแย้ง” ด้วย (Conflict resolution) ตัวอย่างเช่น สมสุข (๒๕๓๗) พบว่าในชุมชนทุ่งขวางนั้น การทวงหนี้ของคนในชุมชนมักจะเป็นไปอย่างไม่จริงจังเพราะ “เป็นเครือญาติพี่น้องกันทั้งนั้น ถ้าลูกหน้ากันก็ต้องปะจุมูก” เป็นต้น

๖. ระบบการปกครองและบทบาทของผู้นำ

นี่เป็น “มิติด้านการเมือง” ของชุมชน ซึ่งอาจจะแตกต่างไปจากมิติด้านการเมืองของสังคม เนื่องจากในชุมชนมักจะมี “กลไกการปกครองและมีผู้นำอยู่หลายประเภท” เช่น มีทั้งผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน มีผู้เฒ่าผู้แก่/ผู้อาวุโสที่เป็นที่เคารพ มีทั้งพระภิกษุสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ช่างพื้นบ้าน ฯลฯ ซึ่งมีหน่วยการศึกษาที่จะทำให้เห็นผู้นำและกลไกการปกครองของชุมชนได้ดีที่สุดคือ ช่วงเวลาของการเกิดความขัดแย้งในชุมชนซึ่งจะให้เห็นบทบาทที่ชัดเจนและโดดเด่นของผู้นำ

๗. มิติใหม่ด้านจิตวิญญาณ/ความเชื่อของชุมชน

นอกจากมิติด้านที่มองเห็นได้ของชุมชน คือมิติเศรษฐกิจการทำมาหากินและมิติการปกครองการอยู่ร่วมกันแล้ว ในชุมชนมนุษย์ทุกแห่งก็ยังมี มิติที่มองไม่เห็น (Invisible part) แต่ทว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของชุมชน คือ มิติด้านความเชื่อ/จิตวิญญาณของชุมชน ซึ่งมักจะทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน

แม้ว่ามิติความเชื่อและจิตวิญญาณของชุมชนจะเป็นสิ่งที่จับต้องมองเห็นไม่ได้ เพราะมีลักษณะเป็นนามธรรม แต่ทว่ามิตินี้ก็จะมีลักษณะรูปธรรม มารองรับ เช่น ที่ชุมชนบ้านหาดเจ้าหลวงนั้น เนื่องจากเจ้าพ่อเขาหัวแหลมที่เป็นศูนย์รวมจิตใจและเป็นที่พักทางจิตใจของชุมชนชาวประมงในหมู่บ้านนั้น มีความโปรดปรานสื่อพื้นบ้านทุ่งตึกเป็นอย่างมาก ถึงระดับที่ว่าเมื่อชาวบ้านไม่จัดรำทุ่งตึกไปเล่นถวายแก่นบหรือในงานไหว้ศาลประจำปี เจ้าพ่อจะพิโรธและสื่อสารมาให้ชาวบ้านรับรู้ ด้วยเหตุนี้ลมหายใจของสื่อทุ่งตึกจึงยังคงยืนยาวต่อมา (สนใจโปรดอ่านกาญจนาและสุชาติดา, อังแล้ว, ๒๕๔๙)

สำหรับการวิเคราะห์สื่อพื้นบ้านก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากสื่อพื้นบ้านทุกชนิดมีลักษณะที่แตกต่างจากสื่อสมัยใหม่ กล่าวคือ ไม่ว่าจะเป็สื่อพิธีกรรม สื่อการแสดง สื่อวัตถุ สื่อกิจกรรม ฯลฯ ส่วนใหญ่แล้วจะมีรากเหง้าความเป็นมาจากระบบความเชื่อเป็นปฐม ดังนั้นสื่อพื้นบ้านทุกชนิดจึงต้องมีครู มีครูหมอบ มีตายาย มีเทพ ที่เป็นจิตวิญญาณของสื่อพื้นบ้านนั้น

ในการวิเคราะห์มิติด้านจิตวิญญาณ/ระบบความเชื่อของชุมชนนั้นนอกจากจะศึกษาว่ามีคนระบบความเชื่ออะไรบ้างแล้ว ก็จะต้องศึกษา บทบาทหน้าที่ของมิติด้านจิตวิญญาณ/ความเชื่อนั้นไปด้วย ตามหลักการที่ว่า สถาบัน/ส่วนเสี้ยวย่อย ๆ ทุกอย่างจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อมีบทบาทหน้าที่ต่อส่วนร่วมทั้งสิ้น และบทบาทหน้าที่นี้จะมีลักษณะ “พลวัตร” คือปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความเป็นจริงของชุมชน ดังเช่นงานศึกษาเรื่อง “เจ้าแม่เกาะจิก : ระบบความเชื่อในชุมชนประมง” ของปรารถนา(๒๕๔๖)ที่ศึกษาในพื้นที่เกาะจิก จังหวัดตราด และได้พบว่าระบบความเชื่อเรื่องเจ้าแม่เกาะจิกนั้นมีบทบาทหน้าที่แบบรอบตัวเริ่มตั้งแต่ทำหน้าที่เป็น “เจ้าแม่เจ้าทาง เป็นเจ้าของแสดงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในชุมชน ทำหน้าที่เป็นหลักประกันทางใจและให้ความปกป้องคุ้มครองกับสร้างสมานฉันท์ระหว่างกลุ่ม

ชาติพันธุ์รวมทั้งยังควบคุมสัมพันธ์ระหว่างเพศและความแตกต่างระหว่างชนชั้นไม่ให้เกิดความรู้สึกเหลื่อมล้ำหรือเอาเปรียบกันมากเกินไป เป็นต้น

๘. การศึกษาบริการสื่อสารของชุมชน

มีข้อน่าสังเกตว่า ในงานศึกษาชุมชนสาขาวิชาอื่นๆ นอกเหนือจากสาขานิเทศศาสตร์แล้ว มักจะมองข้ามการสำรวจบริบททางการสื่อสารของชุมชน บริบททางการสื่อสารของชุมชนนั้นเป็นเสมือนยาคำ (หรือเส้นประสาท) ที่สอดแทรกอยู่ในทุกกิจกรรมและทุกปริมณฑลของชุมชน และบริบทด้านการสื่อสารนี้ก็อาจถือได้ว่าเป็น มิติด้านวัฒนธรรมมิติหนึ่ง

นอกจากจะถูกมองข้ามในการสำรวจชุมชนแล้ว หากเป็นนักนิเทศศาสตร์ ยุคใหม่ที่เข้าไปศึกษาชุมชนก็มักจะจำกัดขอบเขตการศึกษาการสื่อสารของชุมชนอยู่ในแต่สื่อสมัยใหม่เท่านั้น เช่น ที่อ่านหนังสือพิมพ์ หอกระจายข่าว วิทยุ โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ตตำบล ฯลฯ ทั้ง ๆ ที่ความเป็นจริงแล้ว ระบบการสื่อสารของชุมชนนั้นมีหลายระดับ หลายพื้นที่หลายช่องทาง/วาระโอกาส

ดังนั้น จึงควรขยายขอบเขตของการศึกษาสื่อสารชุมชนออกไปให้กว้างขวางในทุกระดับและทุกประเภทตั้งแต่การสื่อสารภายในตนเอง จนถึงสื่อสารมวลชน การสื่อสารระดับบุคคล ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม ชุมชนกับบุคคลภายนอก ฯลฯ และหากใช้การมองภาพมุมกว้างดังกล่าวแล้วเราก็จะพบว่าบรรดา ร้านชำ วัด บ่อน้ำ ร้านทำผม ศาลากลางหมู่บ้าน ลานวัด สนามชนไก่ สนามเล่นฟุตบอล ซ้ำ ๆ ตู้โทรศัพท์ ร้านกาแฟ สนามกีฬา ตลาด ฯลฯ ล้วนแล้วเป็น แหล่งกำเนิดของการสื่อสารชุมชน

๙. การศึกษากลุ่มและเครือข่ายของชุมชนและเครือข่ายการสื่อสาร

การศึกษาเรื่องการเกาะกลุ่มและเครือข่ายของชุมชน/การสื่อสารนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการร่วมตัวของชุมชน (Social gathering) ซึ่งอาจจะต่อเนื่องมาจากมิติแรกคือ การก่อรูปของชุมชน ทั้งนี้ เนื่องจากในสภาพความเป็นจริง ในแต่ละชุมชนนั้นย่อมประกอบด้วย การแบ่งกลุ่มออกเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยตามเกณฑ์ต่าง ๆ เช่น เครือญาติ

กลุ่มอาชีพ กลุ่มแบ่งตามเพศ กลุ่มสนใจ กลุ่มวัยรุ่น กลุ่มละแวกบ้าน กลุ่มชนชั้น ฯลฯ โดยที่รวมกลุ่มดังกล่าวนี้ อาจจะมีพลวัตการเคลื่อนไหวไปตามกิจกรรมของชุมชน เช่น เมื่อมีงานบุญของหมู่บ้านผู้หญิงจากทุกสายเครือข่ายก็จะมาช่วยกันทำอาหารที่วัด เป็นต้น

กลุ่มเหล่านี้มักจะสานสายสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายกันทั้งในชุมชนและกับภายนอกชุมชน โดยมี ตัวบุคคล/ครอบครัวบางครอบครัว เป็นตัวเชื่อมประสาน ดังเช่นงานวิจัยของสมสุข (๒๕๔๗) ที่พบว่า ในชุมชนที่ศึกษานั้น มีการแบ่งกลุ่มย่อย ๆ อยู่และแต่ละกลุ่มนั้นย่อมจะมีทั้งด้านที่ร่วมมือและด้านที่ขัดแย้งกัน ในท่ามกลางรูปแบบความสัมพันธ์เหล่านี้ สื่อพื้นบ้านจะเข้าไปมีบทบาทหน้าที่บางประการ

กรณีตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดก็คือ ในโครงการจัดทำโนราพัฒนาชีวิตเยาวชนชนวนกาหลง จ.สตูล นั้น เนื่องจากชุมชนควนกาหลงประกอบรูปขึ้นมาจากผู้คนที่อพยพมาจากหลาย ๆ แห่ง ดังนั้นสื่อพื้นบ้าน เช่นโนรานั้น นอกจากจะมีหน้าที่เฉกเช่นเดียวกับ โนราแบบทั่วไป แล้ว โนราในชุมชนควนกาหลงก็ยังมีหน้าที่ พิเศษ คือเป็นตัวเชื่อมประสานเครือข่ายเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันท่ามกลางผู้ที่อพยพมาจากที่ต่าง ๆ กัน

การศึกษาเครือข่ายนั้น นอกจากจะศึกษาว่า มีเครือข่ายอะไรบ้าง และมีกลไกในการดำรงรักษาเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังเช่นที่สมสุข (๒๕๔๗) ได้พบว่า ในขณะที่ชุมชนทุ่งขวางนั้นมิได้เป็นชุมชนที่มีผู้นำที่โดดเด่นมีความสามารถสูง มิได้เป็นชุมชนที่มีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และยังเป็นชุมชนที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ประชิดติดกับเมืองอันทันทสมัย (จ.ชลบุรี) แต่การที่ชุมชนแห่งนี้ยังคงรักษาเส้นทางชีวิตของชุมชนเอาไว้ได้อย่างเป็นอิสระ ก็เพราะมีการจัดสานเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง สำหรับเครือข่ายชนิดพิเศษชนิดหนึ่งคือเครือข่ายการสื่อสารก็เช่นเดียวกัน ในการศึกษาสื่อพื้นบ้านทุกหนแห่ง ศิลปินพื้นบ้านนั้นไม่เคยยืนอยู่โดดเดี่ยวเลย หากแต่จะมีเสี้ยว มีเพื่อนมีเกลออยู่ในที่ต่าง ๆ อยู่เสมอ เครือข่ายของสื่อพื้นบ้านนั้นมีคุณค่า/บทบาทหน้าที่อยู่หลายประการ เริ่มตั้งแต่การเอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน เช่นหากโนราจากหมู่บ้านหนึ่งขาดเครื่องดนตรีหรือนักดนตรีก็จะหยิบยืมกัน เป็นต้น การเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันนั้นเป็นหลักประกันความอยู่รอดของสื่อพื้นบ้านเป็นเบื้องต้น และในขั้นต่อมาก็เป็นกลไกในการพัฒนาระดับความรู้และทักษะของศิลปะให้สูงขึ้น

ทั้ง ๙ ประเด็นที่กล่าวมานี้เป็นตัวอย่งคร่าวๆ ของการศึกษาบริบทชุมชนเพื่อนำมาใช้ในงานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องกระบวนการทำงานกับวัฒนธรรม/สื่อพื้นบ้านเชิงรุก

๒.๒. รู้จัก / รู้ใจ / รู้ใช้ / รู้รักษาสื่อพื้นบ้าน

การวิเคราะห์และการทำงานวัฒนธรรมท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม นั้น จะต้องเริ่มต้นด้วยหลักการง่าย ๆ ที่เป็นสูตร “๔รู้” รู้จัก / รู้ใจ / รู้ใช้ / รู้รักษาสื่อพื้นบ้าน ดังนี้

รู้จัก การวิเคราะห์คุณลักษณะสื่อพื้นบ้าน จะศึกษาสื่อชนิดใดจะต้องรู้จักคุณลักษณะสื่อพื้นบ้านนั้นให้ถ่องแท้ การวิเคราะห์คุณลักษณะสื่อพื้นบ้าน มี ๓ ประเภท ดังนี้

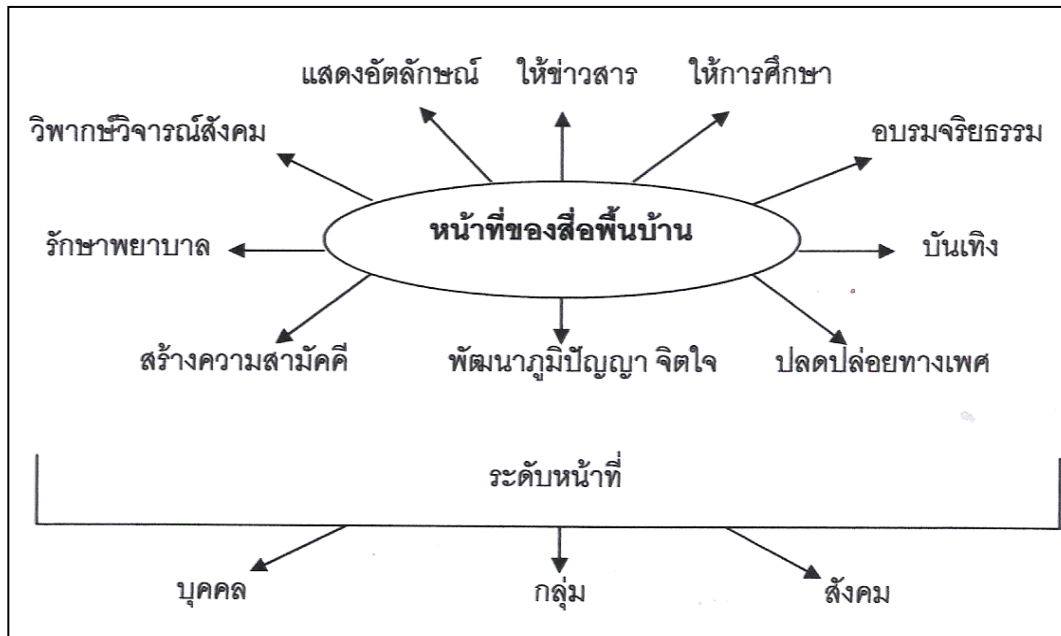
๑. สื่อพิธีกรรม เช่น พิธีหล่อเทียนพรรษา เทศน์มหาชาติ ทอดกฐิน แข่งขะนาม
๒. สื่อการแสดง เช่น กลองสะบัดไชย โนรา หมอลำ เท่งตึก กลองยาว
๓. สื่อวัตถุ เช่น ฝาท่อ ปูนปั้น งานไม้ไผ่ แกะสลัก อาหารพื้นเมือง

รู้ใจ การวิเคราะห์ต้นไม้แห่งคุณค่า ของสื่อพื้นบ้าน

๑. การวิเคราะห์ต้นไม้แห่งคุณค่าในแนวดิ่ง ประกอบด้วยราก ต้น ดอก ใบ ผล การวิเคราะห์ต้นไม้แนวนีก็เพื่อให้เข้าใจคุณค่า ความหมายของสื่อพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้านที่มองเห็นชัด ได้แก่ ต้น ดอก ใบ ผล ซึ่งเป็นองค์ประกอบเชิงรูปแบบของสื่อพื้นบ้านที่สามารถปรับประยุกต์ได้ กับอีกส่วนหนึ่งที่มองไม่เห็น คือ ราก ซึ่งแม้จะอยู่ใต้ดิน เป็นนามธรรม แต่ก็สำคัญที่สุด

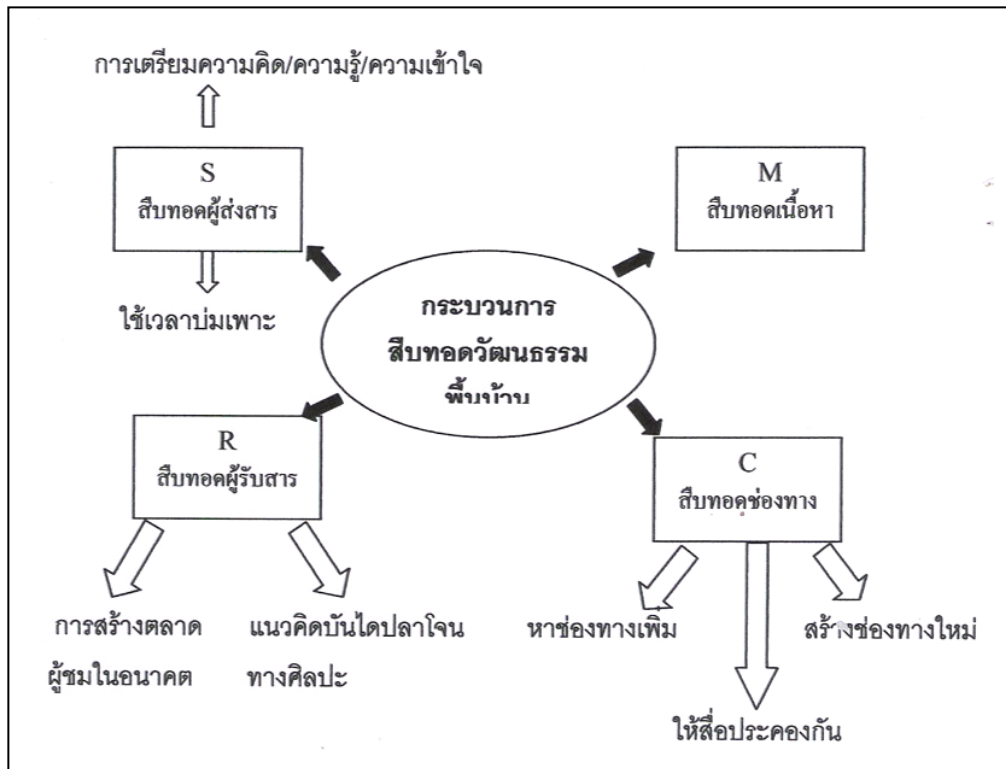
๒. การวิเคราะห์ต้นไม้แห่งคุณค่าในแนวนอน หมายถึง การผ่าเฉพาะลำต้น ออกดู และเห็นเป็นเปลือก กระพี้ แก่นของต้นไม้ ให้เปรียบเทียบกับการศึกษาเพื่อให้เข้าใจการสืบทอด ปรับตัวของสื่อพื้นบ้าน ถ้าเป็นส่วนเปลือก หรือ กระพี้ก็สามารถปรับเปลี่ยนได้ ถ้าเป็นส่วนของแก่นแล้ว จะพยายามรักษาส่วนนี้ไว้

รู้ใช้ การวิเคราะห์หน้าที่ของสื่อพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้านเป็นสื่อที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ให้กับชุมชนท้องถิ่นมากมาย ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และสังคม ในการวิจัยสื่อพื้นบ้าน จึงต้องสกัดให้เห็นหน้าที่สำคัญของสื่อพื้นบ้านที่เราศึกษาอยู่ว่าทำอะไรได้บ้าง

ภาพที่ ๔. หน้าที่สื่อพื้นบ้าน

รู้รักษา กระบวนการสืบทอดสื่อพื้นบ้าน การสื่อสารจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อครบทั้ง ๔ คือ ผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง ผู้รับสาร การสืบทอดจะเริ่มจากการวิเคราะห์คุณลักษณะของสื่อพื้นบ้านนั้นๆ แล้วสืบทอดคุณลักษณะต่างๆ ที่สำคัญให้ครบ

ภาพที่ ๕ . กระบวนการสืบทอดวัฒนธรรม

การสืบทอดสื่อพื้นบ้าน ถือเป็นมรดกร่วมกันของชุมชน ดังนั้น การบริหารจัดการ วัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม ก็จำเป็นต้องทำงานที่ร่วมกันครบเจ้าของวัฒนธรรมทุกกลุ่ม ตั้งแต่ ศิลปิน ผู้นำชุมชน พระ ครู ผู้เฒ่า ผู้ชาย ผู้หญิง ผู้ใหญ่ ชาวบ้านทุกคน รวมไปถึงกลุ่มวัยรุ่น และเยาวชน ทั้งนี้เนื่องจากวัยรุ่นและเยาวชนก็คืออนาคตของสื่อพื้นบ้านนั่นเอง

การสืบทอดสื่อพื้นบ้านต้องยึดหลักปฏิบัติที่ชื่อว่า หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม อันแปลว่า การตัดสินใจชะตากรรมของวัฒนธรรมท้องถิ่นต้องมาจากข้อตกลงร่วมกัน ของคน วงในวัฒนธรรมนั้น ๆ ตัวอย่างเช่น ต้องไม่ใช่หน่วยงานภาครัฐ องค์กรธุรกิจ หน่วยงาน ท่องเที่ยว หรือบุคคลภายนอกวัฒนธรรม ที่เป็นผู้กำหนดให้ชุมชนปรับเปลี่ยนสื่อพื้นบ้าน แต่ ในทางตรงข้าม การปรับประยุกต์และสืบทอดสื่อพื้นบ้านต้องเป็นตัวชุมชนเองที่ตัดสินใจชะตา กรรมทางวัฒนธรรมของพวกเขา

๒.๓. กระบวนการทำงานวัฒนธรรมท้องถิ่น

หลังจากวิเคราะห์รู้จัก รู้ใจ รู้ใช้ รู้รักษาสื่อพื้นบ้านแล้ว กระบวนการทำงานหรือบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น อาจกำหนดได้เป็น ๔ เส้นทางด้วยกัน ตามแต่สถานการณ์ของสื่อพื้นบ้านนั้น ๆ ดังนี้

๑. หากสื่อพื้นบ้านนั้นประสบปัญหา กำลังสูญหาย กลยุทธ์การทำงานที่สำคัญก็คือ การรื้อฟื้น พื้นฟู ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่หน่วยงานทางวัฒนธรรมของรัฐสนใจทำอย่างต่อเนื่องอยู่แล้ว

๒. หากสื่อพื้นบ้านนั้นอยู่ในภาวะกำลังพิการ/บกพร่อง เช่น ขาดผู้รับสารรุ่นใหม่ ก็จำเป็นต้องหาทางสืบทอด ทั้งตัวผู้ส่งสารและผู้รับสาร

๓. หากสื่อพื้นบ้านกำลังเฟี้ยวหรือแตกแถว เช่น กรณีของหมอลำที่เริ่มกลายเป็นหมอลำซิ่ง ก็ต้องเน้นการปรับประยุกต์ให้คุณค่าแท้จริงกลับคืนมา

๔. หากสื่อพื้นบ้านนั้นเข้มแข็งอยู่แล้ว ก็อาจต้องหาทางส่งเสริมเป็นระยะ ๆ เพื่อป้องกันความอ่อนแอในวินข้างหน้า

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษา การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการ วัฒนธรรม : กรณีศึกษาประเพณีอาสา บ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัด ราชบุรี โดยดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research- PAR) โดยมีรายละเอียดในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑. ประชากรที่ศึกษา
๒. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
๓. วิธีการและกระบวนการวิจัย

๑. ประชากรที่ศึกษา

ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ ประชาชนในชุมชนบ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี โดยใช้วิธีเลือกกลุ่มประชากรแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างการวิจัย ประกอบด้วยกลุ่มผู้เกี่ยวข้อง ๓ กลุ่ม คือ

๑. ผู้นำชุมชน คือ เจ้าอาวาสวัดโพหัก/นายกเทศมนตรีตำบลโพหัก สมาชิก เทศมนตรีตำบลโพหัก / ปลัดเทศบาลตำบลโพหัก / กำนันตำบลโพหัก / ผู้ใหญ่บ้าน / ครู / กรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด/กรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอบางแพ จำนวน ๑๓ คน
๒. ผู้รู้ /ปราชญ์ชาวบ้าน / ผู้อาวุโส บ้านโพหัก ได้แก่ผู้ที่เคยร่วมกิจกรรมประเพณี อาสา ได้แก่บ่าวหนุ่ม บ่าวสาว ญาติพี่น้องของบ่าวหนุ่ม บ่าวสาว และแขกอาสา และ ผู้อาวุโส ในตำบลโพหัก จำนวน ๒๕ คน

๓. เด็กและเยาวชน ในตำบลโพหัก จำนวน ๕ คน

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย

๑. การสนทนากลุ่ม โดยการจัดเวทีชุมชน เพื่อการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยน ข้อคิดเห็น ความต้องการ ข้อเสนอแนะ เกี่ยวกับการวิจัยโดยจัดขึ้นที่วัดใหญ่โพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ

๒. สื่อวิทยุชุมชน

ใช้เสียงตามสาย เพื่อประชาสัมพันธ์ สร้างการรับรู้เรื่องการวิจัย การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาประเพณีอาสา บ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

๓. เครื่องมือเก็บข้อมูล

๑. แบบสัมภาษณ์
๒. การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม
๓. การสังเกตด้วยตนเอง

๓. วิธีการและกระบวนการวิจัย

๑. ตั้งคณะทำงาน

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชน หัวหน้าโครงการซึ่งได้แก่ วัฒนธรรมจังหวัด จึงได้แต่งตั้งคณะทำงานที่เป็นเครือข่ายวัฒนธรรม ทั้งในระดับจังหวัด อำเภอ ตำบล ตลอดจนผู้นำชุมชน ในการร่วมกันวางแผนการทำวิจัยร่วมกัน (ตามเอกสารในภาคผนวก)

๒. การจัดเวทีชุมชนหรือ การสนทนากลุ่ม (Focus group interview)

เพื่อการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนมุมมอง และแนวคิด ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นเตรียมการ

๑. ประสานงานกับผู้นำท้องถิ่นและแกนนำเครือข่ายวัฒนธรรม ณ สำนักงานเทศบาลตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี ปลัดเทศบาล และคณะ ร่วมกันวางแผนในการจัดเวทีชุมชน
๒. จัดหาแกนนำในชุมชนเป็นผู้ช่วยวิจัย ดำเนินการประสานงานในพื้นที่
๓. จัดหาสถานที่จัดเวทีชุมชน ณ วัดใหญ่โพหัก
๔. เตรียมผู้ช่วยในการสนทนา บันทึกภาพ และบันทึกเสียง
๕. กำหนดหัวข้อ รายละเอียด ในการสนทนา
๖. ประสานกลุ่มตัวอย่างเข้าร่วมเวทีชุมชน

ขั้นดำเนินการสนทนากลุ่ม

๑. หัวหน้าโครงการแนะนำตนเองและคณะผู้วิจัย และให้ข้อมูลความเป็นมาและวัตถุประสงค์ของการทำวิจัยครั้งนี้ และขอความร่วมมือในการวิจัย กับผู้นำชุมชน ผู้รู้ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้บริหารสถานศึกษา โดยหัวหน้าโครงการได้ชี้แจงและเชิญชวน ให้ทราบว่า

“การวิจัยที่จะมาทำครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่ ต้องการความร่วมมือจากคนในชุมชนนี้เข้ามาร่วมทำวิจัยด้วย ซึ่งประเพณีอาสา ถือเป็นวัฒนธรรมของชุมชน เป็นสมบัติ มรดกร่วม ของคนชุมชนบ้านโพหัก จึงเชิญชวนให้ทุกท่าน เข้ามาร่วมคิด ร่วมให้ข้อมูล ช่วยเก็บข้อมูล เสนอแนะ แลกเปลี่ยน วิเคราะห์ สังเคราะห์ งานวิจัยร่วมกัน เพราะว่าการวิจัยนี้เราจะเอามาใช้ประโยชน์ กับชีวิตของชาวโพหักโดยตรง”

๒. สนทนาใน และเรื่องทั่ว ๆ ไป เพื่อสร้างบรรยากาศและของความสัมพันธ์ เป็นกันเอง

๓. คณะผู้วิจัยดำเนินการสนทนากลุ่ม โดยมีประเด็นพูดคุย ดังนี้

๑. รายละเอียดเนื้อหาขอบเขตการวิจัย

- ประวัติความเป็นมาของชุมชน
- ประวัติความเป็นมาของประเพณีอาสา
- วิธีการของประเพณีอาสา
- บทบาทหน้าที่ คุณค่า ของประเพณีอาสา
- การเปลี่ยนแปลงของประเพณีอาสา
- แนวทางการ รักษา อนุรักษ์ สืบสอด หรือประยุกต์ ประเพณีอาสาให้สอดรับการเปลี่ยนแปลงในสังคมยุคปัจจุบัน

๒. การวางแผนในการดำเนินการวิจัย โดยระดมการมีส่วนร่วมให้

- ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มได้ร่วมวางแผนในการจัดเก็บข้อมูล
- ร่วมกันเลือกกลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
- หาอาสาสมัครเป็นแกนนำ(ผู้ช่วยวิจัย) ในการจัดเก็บข้อมูล
- กำหนดกิจกรรม/ระยะเวลาในการดำเนินการ

๔. คณะผู้วิจัย บันทึกผลการจัดการสนทนากลุ่ม นอกจากการจดบันทึก ยังมี การสังเกต การบันทึกภาพ และบันทึกเสียง

๕. หลังจากดำเนินการสนทนากลุ่มเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยสรุปผลการสนทนาตามประเด็นที่กำหนด

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการจัดเวทีชุมชน ดังต่อไปนี้

ในการจัดเวทีชุมชนในครั้งนี้ เป็นการสร้างความคุ้นเคยระหว่างนักวิจัยและชุมชน หลังจากหัวหน้าโครงการชี้แจงรายละเอียดการวิจัยให้ชุมชนทราบแล้ว ก็เป็นการพูดคุยกันโดยเปิดกว้าง เริ่มตั้งแต่ประวัติความเป็นมา บริบททั่วไป ของชุมชนโพหัก และประเพณีอาสาใน

ภาพกว้าง ๆ มีการศึกษา หรือ ทำความเข้าใจ ให้คำแนะนำ ในการจัดเก็บข้อมูลงานวิจัย
ในขั้นต่อไป

ผลที่ได้รับการจากจัดเวทีชุมชน ทำให้คณะวิจัยมองเห็นแนวทางการดำเนินงาน
วิจัยในชุมชนได้ชัดเจนขึ้น จึงกำหนดแผนงานการทำงานวิจัยให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต กิจกรรมของคน
ในชุมชน (ในวันที่ ๑๗ - ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๑ ชุมชนโพหักกำหนดจัดเทศกาลเข้าพรรษา
ซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญของชาว โพหัก ซึ่งมีส่วนเชื่อมโยงกับประเพณีอาสาในสมัยอดีตและ
ปัจจุบัน) จึงกำหนดแผนการดำเนินงานวิจัย ดังนี้

ตารางที่ ๓.๑ แผนการดำเนินงานวิจัย การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาประเพณีอาสา ชุมชนบ้านโพหัก ตำบล โพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

ที่	รายละเอียด	วัน เดือน ปี	หมายเหตุ
๑.	ศึกษาข้อมูล และจัดทำแบบเสนอโครงการ	พ.ค. ๕๑	
๒.	แต่งตั้งคณะทำงาน	พ.ค. ๕๑	
๓.	ศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	พ.ค. - ก.ค.๕๑	
๔.	ขยายคณะทำงานผู้เกี่ยวข้อง - ประสานงานหารือกับ ผู้นำชุมชน - จัดเวทีชุมชน ทำความเข้าใจ สร้างความคุ้นเคย ร่วมคิด ร่วมทบทวน ไตร่ตรอง	๖ มิ.ย.๕๑ ๑๒ มิ.ย.๕๑	ศาลาชาวเกาะ วัดใหญ่โพหัก
๕.	ประชุมคณะทำงาน	๒๔ มิ.ย. ๕๑	สนง.วัฒนธรรม
๖.	เข้าร่วมประชุมการจัดงานเทศกาลเข้าพรรษาโพหัก อนุรักษ์วัฒนธรรมไทยพื้นถิ่น ครั้งที่ ๓ เพื่อสังเกต การประชุม/นำเสนอเรื่องการวิจัย	๒๔ มิ.ย. ๕๑ ๗ ก.ค. ๕๑ ๑๓ ก.ค. ๕๑	รร.โพหักฯ
๗.	เก็บข้อมูลภาคสนาม	๓๐ มิ.ย. – ๕ ก.ค.	
๘.	ประชุมคณะทำงาน (ร่วมถอดบทเรียน) วิเคราะห์ ประมวล สังเคราะห์ข้อมูล	๗ ก.ค. ๕๑	สนง.วัฒนธรรม
๙.	ร่วมงานเทศกาลเข้าพรรษาโพหัก	๑๗ – ๑๘ ก.ค.๕๑	วัดใหญ่โพหัก
๑๐.	เสวนาภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านโพหัก : ประเพณีอาสา (เวทีคืนข้อมูลที่จัดเก็บให้ท้องถิ่นร่วมปรับปรุง/ให้ ข้อเสนอแนะ ข้อคิดเห็นต่าง ๆ)	๑๘ ก.ค. ๕๑	ศาลาชาวเกาะ วัดใหญ่โพหัก
๑๑.	เข้าร่วมประชุมจัดการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมตำบลโพหัก	๒๕ ก.ค.๕๑ ๑๓ ส.ค. ๕๑	รร.วัดใหญ่โพหัก
๑๒.	เรียบเรียงเขียนรายงานวิจัย	ส.ค. – ก.ย.	

๓. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview)

หลังจากการจัดเวทีชุมชน คณะวิจัย ได้นำข้อมูลในภาพกว้างที่ได้จากจัดเวทีมา จำแนก วิเคราะห์ เพื่อหาข้อมูลในเชิงลึกต่อไป โดยกำหนดที่จะสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลความสัมพันธ์ภายในชุมชน พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ในการจัดการงานด้านวัฒนธรรมของชุมชน และสัมภาษณ์ผู้รู้ ปราชญ์ ผู้ที่เคยร่วมประเพณีอาสาของชาวโพหัก

จากการจัดเวทีชุมชน ผู้วิจัยได้ให้สถานศึกษาจัดหาเยาวชน เข้าร่วมพูดคุยใน เวทีชุมชนด้วย แต่เยาวชนที่เข้าร่วมเวทีชุมชน ไม่สามารถพูดคุยแสดงความคิดเห็นในเวทีชุมชน ได้ คณะวิจัย จึงหาวิธีการที่จะให้เยาวชนมีความรู้ มีแนวคิด ที่จะมีส่วนร่วมในการพูดคุยในเรื่องของประวัติความเป็นมาของชุมชนและ ประเพณีอาสา จึงกำหนดให้สถานศึกษาจัดหาครูและนักเรียนแกนนำ จำนวน ๖ คน เข้าร่วมเป็นผู้ช่วยคณะวิจัย โดยให้ไปสัมภาษณ์ข้อมูลประวัติความเป็นมาของชุมชน และข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีอาสา โดยใช้แบบสอบถาม

๔. การสังเกตและการจดบันทึก

จากการร่วมเวทีชุมชน และจากการเข้าร่วมประชุมกับชุมชนในการเตรียมการ จัดงานประเพณีเข้าพรรษา ของชุมชนโพหัก จำนวน ๓ ครั้ง และงานประเพณีเข้าพรรษา ตลอดจนการประชุมจัดตั้งสภาวัฒนธรรมตำบลโพหัก จำนวน ๒ ครั้ง

๕. วิเคราะห์ ข้อมูล

จากเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม และจากการสังเกตและการจดบันทึก เพื่อสรุปผลประเด็นการวิจัย เตรียมจัดเวทีคืนข้อมูลให้ชุมชน

๑. ประวัติความเป็นมาของชุมชน
๒. องค์ความรู้ประเพณีอาสา
๓. แนวทางการอนุรักษ์ สืบทอด ประเพณีอาสา

๖. เวทีคืนข้อมูลชุมชน

ในการคืนข้อมูลให้ชุมชน ครั้งนี้คณะวิจัยได้นำผลการวิจัยที่จัดเก็บจากชุมชน ตรวจสอบความถูกต้อง ให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติมในเรื่องประเพณีอาสาและการบริหารจัดการงานวัฒนธรรมของชุมชน เลือกจัดเวทีคืนข้อมูลในการประเพณีเข้าพรรษาของชาวโพหัก ณ วัดใหญ่ โพหัก ในวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๕๑ โดยเชิญชนวนกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยและผู้สนใจ เข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งประกอบด้วยผู้ที่เคยเข้าร่วมประเพณีอาสา ผู้นำชุมชน เยวชน ผู้รู้ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด/อำเภอ นักวิชาการวัฒนธรรมและผู้สนใจทั่วไป

ผลการเสวนาครั้งนี้ มีผู้เข้าร่วมเสวนา จำนวน ๔๓ คน ประกอบด้วย

๑. นายสมพร ทองรอด	ปลัดเทศบาลตำบลโพหัก
๒. นายเลี่ยม แก้วทิพา	ประธานชมรมผู้สูงอายุ (เคยเป็นบ่าวหนุ่ม)
๓. นายจรัส เพ็งเหมือน	เทศมนตรีเทศบาลตำบลโพหัก
๔. นายทศพล แก้วทิพา	ผู้สื่อข่าวเวสเทิร์นนิวส์ (มีภูมิลำเนาอยู่ในตำบลโพหัก)
๕. นายอำนาจ กรมมา	วัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี
๖. ร.อ นิรันดร ร่องเรือ	เลขานายกเทศมนตรีตำบลโพหัก
๗. นายวิฑรา แตรวงษ์	อาจารย์โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ”
๘. นายผิว ตุ่มบูรณะ	เคยเป็นบ่าวหนุ่ม
๙. นายเอี้ยว นักคู้ย	เคยเป็นบ่าวหนุ่ม
๑๐. นายประดิษฐ์ สังข์คล้า	เคยเป็นบ่าวหนุ่ม
๑๑. นางนาม ลิมฉาย	เคยเป็นบ่าวสาว
๑๒. นางกลีน นักคู้ย	เคยเป็นบ่าวสาว
๑๓. นายทองมาก โพธิ์มี	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๑๔. นายม้วนคู่ แดง	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๑๕. นายธงชัย ศรีอ่วม	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๑๖. นายยม ตุ่มม่วง	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๑๗. นายภูป ทองคำ	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๑๘. นายนบ ตุ่มม่วง	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๑๙. นายอรุณ น่วมไข่	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๐. นางวัง อาจเคื่อง	เคยร่วมเป็นแขกอาสา

๒๑. นายม้วน ฐู่แดง	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๒. นางซ้อ คำสุข	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๓. นางเสนอ เพ็งเหมือน	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๔. นายประยูร แก้วซัง	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๕. นายเย็น ตุ่มม่วง	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๖. นายเทียม ศรีอ่วม	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๗. นายเหว่า ทองนาศาล	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๘. นายย่อย ขวัญพราย	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๒๙. นายธงชัย ศรีอ่วม	เคยร่วมเป็นแขกอาสา
๓๐. นายสะอาด รอดเชื้อ	ข้าราชการบำนาญ
๓๑. นายพูลพัฒน์ คงแป้น	นักบริหารการศึกษา
๓๒. นางสาวจันทิมา นิมากร	เยาวชนในตำบลโพหัก
๓๓. นางสาวฉัตรหทัย เกิดเพิ่ม	เยาวชนในตำบลโพหัก
๓๔. นางสาวสุรรัตน์ จันทรพวง	เยาวชนในตำบลโพหัก
๓๕. นางสาวธนวรรณย์ คิ้วยม	เยาวชนในตำบลโพหัก
๓๖. ว่าที่ ร.ต.สุภักดิ์ อนุกุล	กรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด
๓๗. นางจินดา ปัตตะวงศ์	เลขาธิการสภาวัฒนธรรมอำเภอบางแพ
๓๘. นางพรณี มีพรบุชา	นักวิชาการวัฒนธรรม
๔๐. นางนวลน้อย ธนะชัยศรี	นักวิชาการวัฒนธรรม
๔๑. นางจินตนา อัครดนตรี	นักวิชาการวัฒนธรรม
๔๒. นางผ่องศรี ชัยชนะ	นักวิชาการวัฒนธรรม
๔๓. นางปิยะนุช นาคคง	ผู้อำนวยการสถานีวิทยุท้องถิ่น

โดยกำหนดประเด็นที่ใช้ในการเสวนา ดังนี้

๑. ความเป็นมาของประเพณีอาสา
๒. รูปแบบ/ขั้นตอนของประเพณีอาสา
๓. คุณค่าและความสำคัญของประเพณีอาสา
๔. บทบาทหน้าที่ของประเพณีอาสา
๕. แนวทางในการสืบทอดประเพณีอาสา

๗. เรียบเรียงและเขียนรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัย การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการ วัฒนธรรม : กรณีศึกษา ประเพณีอาสา บ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัด ราชบุรี เพื่อส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด สภาวัฒนธรรม จังหวัด และชุมชน ในการบริหารจัดการวัฒนธรรมของชุมชนและศึกษาประเพณีอาสา ซึ่งได้ ทำการรวบรวมข้อมูล โดยการสังเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสารต่าง ๆ การรวบรวม ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การรวบรวมข้อมูลจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่สามารถนำเสนอ ดังนี้

๑. บริบทชุมชนโพหัก
๒. ประเพณีอาสา
๓. การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการวัฒนธรรมขององค์กรเครือข่าย และชุมชนบ้านโพหัก

๑. บริบทชุมชนโพหัก

สภาพภูมิศาสตร์

ชุมชนโพหัก เป็นตำบลหนึ่งของอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี อยู่ในพื้นที่ ภาคตะวันตกของประเทศไทย ตามการแบ่งเขตทางภูมิศาสตร์ และอยู่ในเขตพื้นที่ภาคกลาง ด้านตะวันตก ตามการแบ่งเขตการปกครอง ของกระทรวงมหาดไทย ตั้งอยู่ระหว่าง เส้นละติจูดที่ ๑๓ องศา ๔๐ ลิปดาเหนือ และเส้นลองจิจูดที่ ๑๐๐ องศา ๒ ลิปดา ตะวันออก มีระยะทางห่างจากกรุงเทพมหานคร โดยทางรถยนต์ประมาณ ๘๐ ก.ม. ห่างจากจังหวัดราชบุรี ประมาณ ๓๘ ก.ม. และห่างจากที่ว่าการอำเภอบางแพประมาณ ๑๔ ก.ม. มีคลองโพหักเป็นลำน้ำสายหลักไหลผ่าน มีพื้นที่ประมาณ ๓๓.๑๕ ตาราง กิโลเมตร หรือประมาณ ๒๒,๔๘๔ ไร่ มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับตำบลดอนคา ตำบลดอนใหญ่ อำเภอบางแพ
ทิศใต้	ติดต่อกับตำบลวังามและตำบลดอนคลัง อำเภอดำเนินสะดวก
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับตำบลหนองสองห้อง อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และตำบลตลาดจินดา อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับตำบลหัวโพ อำเภอบางแพ และตำบลดอนคลัง อำเภอดำเนินสะดวก

ในอดีตชุมชนโพหักเป็นหมู่บ้านโดดเดี่ยว ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านโพหักเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในทุ่งราบอันกว้างใหญ่ บ้านเรือนของชาวโพหักปลูกเรียงรายอยู่ริมแหล่งน้ำคือคลองหรือบึงโพหัก รอบทุ่งกว้างนี้มีหมู่บ้านอื่น ๆ อยู่รายรอบ ในอดีตคนโพหักมีอาชีพทำนา เป็นหลัก รั้วบ้านปลูกไม้ไผ่สีสุกไว้โดยรอบเพื่อกันลม เพราะไม้สีสุกมีลำต้นสูงใหญ่ ความยาวของลำประมาณ ๑๐ - ๑๕ เมตร มีกิ่งก้านที่โคนกอแน่นหนาสำหรับป้องกันขโมยและสัตว์ร้าย ผลพลอยได้จากรั้วไผ่คือใช้หน่อทำเป็นอาหาร ลำต้นมาเป็นเครื่องใช้สอย โดยการจักสาน การเดินทางไปมาหาสู่กันจะใช้เรือเป็นพาหนะ มีลำคลองและลำรางเป็นเส้นทางเดินเรือในฤดูน้ำ ส่วนฤดูแล้งจะเดินตามคันคลองหรือคันนา สภาพความเป็นอยู่จะอยู่กันเป็นหมู่บ้านมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ช่วยกันในเรื่องทำมาหากิน มีไมตรีจิตต่อกัน ถ้าขาดแคลนสิ่งใดจะทำเองปลูกเองไว้ใช้สอย หากทำเองไม่ได้ก็ใช้วิธีเอาของมาแลกเปลี่ยนกัน

จากการที่หมู่บ้านโพหัก เป็นหมู่บ้านโดดเดี่ยว มีการประกอบอาชีพทำนาจึงก่อให้เกิดประเพณีอาสา ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับแต่งงาน มีวิธีการที่สำคัญคือการอาสาแรงงานในการทำนา และการทำของอาสาให้แก่กัน ที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะของคนโพหัก แต่ปัจจุบันวิถีชีวิตของชาวโพหักได้เปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภายนอก ที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ จากเดิมเคยประกอบอาชีพการทำนาเปลี่ยนมาเป็นการทำบ่อเลี้ยงกุ้ง พื้นที่ทำนาถูกตัดแปลงเป็นที่เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา การประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัว สามารถพึ่งพาตนเองได้ เปลี่ยนรูปแบบมาเป็นการพึ่งพาจากภายนอกเป็นหลักจะต้องอาศัยระบบเงินตราเป็นหลัก ทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิต เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินทอง เช่น การอพยพไปหางานทำ การออกไปรับจ้าง

นอกหมู่บ้าน การออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ประกอบกับการคมนาคมที่มีความสะดวกรวดเร็วขึ้น มีการตัดถนนหลายสายตัดผ่านหมู่บ้าน จึงทำให้ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกมากขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมานี้ทำให้ประเพณีอาสาได้เลือนหายจากชุมชนโพหัก

ประชากร

ประชากรของตำบลโพหัก มีจำนวน ๒,๗๔๙ ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งสิ้น ๑๐,๔๕๒ คน เป็นชาย ๕,๐๙๐ คน และหญิง ๕,๓๖๒ คน โดยมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ ๔.๑ จำนวนประชากรและหมู่บ้านต่าง ๆ ของตำบลโพหัก

รายชื่อหมู่บ้าน	ชาย	หญิง	รวม	จำนวนบ้าน
หมู่ที่ ๑ บ้านท่าใหญ่	๒๗๒	๒๗๓	๕๔๕	๑๔๒
หมู่ที่ ๒ บ้านสามแยก	๔๑๙	๔๑๕	๘๓๔	๒๑๓
หมู่ที่ ๓ บ้านวังกล้า	๖๙๔	๖๗๓	๑,๓๖๗	๔๒๑
หมู่ที่ ๔ บ้านหัวบ้าน	๗๒๔	๗๗๔	๑,๔๙๘	๓๙๒
หมู่ที่ ๕ บ้านหอย่อม	๓๒๕	๓๕๒	๖๗๗	๑๗๕
หมู่ที่ ๖ บ้านหน้าศาล	๔๖๗	๕๗๒	๑,๐๓๙	๓๒๐
หมู่ที่ ๗ บ้านท้ายวัด	๕๔๑	๕๓๔	๑,๐๗๕	๒๖๖
หมู่ที่ ๘ บ้านวังกุ่ม	๓๕๘	๓๘๗	๗๔๕	๑๖๘
หมู่ที่ ๙ บ้านรางห้วยชัน	๒๘๐	๓๒๖	๖๐๖	๑๕๖
หมู่ที่ ๑๐ บ้านหัวเกาะ	๕๕๕	๖๐๒	๑,๑๕๗	๓๐๑
หมู่ที่ ๑๑ บ้านสามง่าม	๔๕๕	๔๕๔	๙๐๙	๑๙๕
รวม	๕,๐๙๐	๕,๓๖๒	๑๐,๔๕๒	๒,๗๔๙

(ข้อมูลจากสำนักงานทะเบียนราษฎรอำเภอบางแพ ณ วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๕๑)

การปกครอง

ชุมชนโพหักแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๑ หมู่บ้าน มีการปกครองในรูปแบบของสภาตำบลโพหัก จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๐๗ กระทรวงมหาดไทย ได้ประกาศจัดตั้งเป็นสุขาภิบาลชื่อว่า “สุขาภิบาลโพหัก” เพื่อทำหน้าที่บริหารราชการส่วนท้องถิ่น มีเขตสุขาภิบาลครอบคลุมทั้ง ๑๑ หมู่บ้าน และในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ สุขาภิบาลโพหักได้รับการยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลโพหัก

กลุ่มชาติพันธุ์

ประชากรในจังหวัดราชบุรีมีวัฒนธรรมที่โดดเด่นแตกต่างกันไป ส่วนใหญ่มักกำหนดเรียกตามภาษาของเจ้าของวัฒนธรรม แม้ว่าในปัจจุบัน ผู้คนส่วนใหญ่ได้หันมาพูดภาษาไทยมาตรฐานมากขึ้น เนื่องด้วยระบบการเรียนการสอนที่กำหนดให้ใช้ภาษาไทยมาตรฐาน อีกทั้งระบบการสื่อสารและการติดต่อการงานกับทางราชการ จึงต้องใช้ภาษาไทยมาตรฐานเพื่อสื่อสารให้เกิดความเข้าใจกัน แต่มีผู้คนกลุ่มหนึ่งในจังหวัดราชบุรี ที่เรียกว่าเป็น “คนไทยดั้งเดิม” หรือ “คนไทยแท้” ซึ่งคำเรียกทั้ง ๒ อย่าง อาจทำให้เกิดข้อขัดแย้งกับหลักการทางชาติพันธุ์ที่ว่า ไม่มีชนเผ่าพันธุ์ใดที่มีสายเลือดบริสุทธิ์ แต่คำเรียกทั้ง ๒ อย่างเกิดจากเจตนาจำแนกให้รู้ว่ามีเชื้อชาติพันธุ์อื่น เช่น มีเชื้อชาวมอญ มีเชื้อชาวกะเหรี่ยง มีเชื้อชาวเขมร เป็นต้น แต่เป็นคนไทยที่พอจะสืบสวนทวนประวัติทางเครือญาติได้ว่ามีปู่ ย่า ตาทวด เป็นคนพูดภาษาไทยมาแต่ดั้งเดิมและเรียกกลุ่มตนเองตามชื่อของท้องถิ่นว่า “คนโพหัก” ซึ่งเป็นที่รับรู้กันว่า ถ้าเป็นคนท้องถิ่นดังกล่าว จะหมายถึงกลุ่มคนที่พูดภาษาไทยเก่า ต่อมาจึงเรียกอย่างเป็นทางการว่า “ไทยพื้นถิ่น” ชาวไทยพื้นถิ่นราชบุรี จึงหมายถึงกลุ่มคนท้องถิ่นของจังหวัดราชบุรี ที่พูดภาษาไทย มีบรรพบุรุษพูดภาษาไทยและไม่มีประวัติการอพยพโยกย้ายมาจากสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ มาก่อน (คนราชบุรี น. ๘๓)

ความเป็นมาของชาวไทยพื้นถิ่น

ยังไม่มีหลักฐานยืนยันได้ว่า ชาวไทยพื้นถิ่นราชบุรีอพยพโยกย้ายมาจากพื้นที่ใด ทราบแต่เพียงคำบอกเล่าว่าบรรพบุรุษของตนเติบโตในท้องถิ่นนี้มานานแล้ว มีข้อสันนิษฐานถึง

ประวัติของชาวไทยพื้นถิ่นราชบุรี ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า ชาวตำบลโพหัก อาจจะเป็นชาวไทยเก่า รุ่นกรุงศรีอยุธยายังคงเป็นราชธานี (แต่คงมีเชื้อชาวสุพรรณบุรี เนื่องจากน้ำเสียงในภาษาของชาวไทยพื้นถิ่น ไม่ได้แสดงถึงระบบเสียงวรรณยุกต์แบบชาวสุพรรณบุรี) แล้วหนีภัยสงครามพม่า โดยยกกันมาเป็นกลุ่มใหญ่ เพราะมีเรื่องเล่าสืบกันว่า บรรพบุรุษได้ชนสัมภาระสิ่งของบรรทุก เกวียนจากกรุงศรีอยุธยาจนถึงโคกวัวล้ม ซึ่งเป็นเนินทรายในป่าหลวง ครั้นไม่สามารถเดินทางต่อ ด้วยเกวียน จึงนำทรัพย์สินมีค่าฝังดินเอาไว้ ต่อมาเมื่อข่าวลือเรื่องสมบัติที่ถูกฝังไว้ในดินจากแม่ชี ซึ่งอ้างว่าเป็นผู้พบลายแทง จึงมีชาวบ้านจำนวนมากระดมกันขุดสมบัติตามที่มีคนลือ แต่ไม่พบสิ่งมีค่าใด ๆ แต่ผลจากการขุดสมบัติก่อให้เกิดเป็นหลุมลึก เมื่อฝนตกน้ำนองกลายเป็นบ่อหรือสระน้ำ เรียกว่าสระยายชี ปัจจุบันนี้เป็นที่ตั้งของวัดทัพโพธิ์ทอง ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ ซึ่งเรื่องที่ถูกกล่าวมานี้ เป็นเพียงข้อสันนิษฐานประกอบการเล่าขานต่อ ๆ กันมา แต่สิ่งที่เป็นหลักฐานทางวิชาการน่าเชื่อถือคือ พื้นที่เขตตำบลโพหัก มีแหล่งโบราณที่คนยุคก่อนประวัติศาสตร์ หรือระยะเวลาประมาณ ๑๐,๐๐๐ - ๕,๐๐๐ ปีมาแล้ว ได้มาอยู่อาศัย พบเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น เครื่องประดับโบราณ ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ กำไลเปลือกหอย ขวานหินขัด ลูกปัดต่างหูหิน แต่ที่ระบุไม่ได้ว่ากลุ่มคนที่เคยอาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าว เป็นคนกลุ่มใด พูดภาษาใด ในขั้นต้นจึงระบุได้แต่เพียงว่า พื้นที่อันเป็นที่อยู่ของชาวไทยพื้นถิ่นราชบุรีในปัจจุบัน เคยมีผู้คนอยู่อาศัยมาก่อนแล้ว

หากดูจากสภาพภูมิศาสตร์ของตำบลโพหักและพื้นที่ใกล้เคียงจะเห็นว่าพื้นที่ตำบลโพหัก และพื้นที่ใกล้เคียง เป็นพื้นที่ราบ มีลำคลองสายหลักคือคลองโพหักไหลผ่าน และในอดีตประมาณ ๔๐ ปี ที่ผ่านมามีพื้นที่ทั่ว ๆ ไป ยังเป็นป่า และมีสัตว์ป่าชุกชุม ต่อมาเมื่อมีผู้อยู่อาศัยมากขึ้นได้มีการหักร้างถางพงและขุดแต่งเป็นที่ปลูกพืชผักและทำนาปลูกข้าว ประกอบกับมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติอยู่มาก บรรพบุรุษ ๒ - ๓ ชั่วคนของชาวไทยพื้นถิ่นจึงดำรงชีพ อยู่เรื่อยมา (คนราชบุรี น.๘๕ - ๘๖)

ลักษณะพิเศษของชาวไทยพื้นถิ่น

การจำแนกชาติพันธุ์หรือการจัดผู้คนให้เป็นกลุ่มนั้น มีการนำหลายประเด็นมาร่วมกัน เช่น เรื่องภาษา การแต่งกาย ลักษณะทางกายภาพ รูปร่างหน้าตา อาหาร ที่อยู่อาศัย ฯลฯ ลักษณะเด่นของชาวไทยพื้นถิ่น ซึ่งแตกต่างไปจากกลุ่มชนวัฒนธรรมอื่น เช่น

ภาษาไทยพื้นถิ่น คือ ลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งในหลาย ๆ อย่างของชาวไทยพื้นถิ่นในจังหวัดราชบุรี ซึ่งมีลักษณะเก่าแก่และสอดคล้องกับเอกสารโบราณว่าด้วยเรื่องภาษาโดยเฉพาะในวรรณคดีไทย คำศัพท์ของชาวไทยพื้นถิ่นมีความเรียบง่าย ตรงประเด็นแต่บรรดาบุตรหลานของชาวไทยพื้นถิ่นได้รับการอบรมและศึกษาด้วยระบบการศึกษาแผนใหม่ อีกทั้งสังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน เช่น การคมนาคมขนส่ง การสื่อสาร ภาษาไทยพื้นถิ่นที่เคยใช้อยู่ภายในชุมชนจึงได้รับอิทธิพลด้านเสียง คำศัพท์และความหมายไปด้วย ซึ่งอาจเป็นการลืมหรือเลิกใช้คำศัพท์ด้วยความไม่ตั้งใจ ด้วยเหตุนี้ชาวไทยพื้นถิ่นที่ยังคงดำรงรักษาภาษาไทยแบบเดิมเอาไว้ได้ค่อนข้างมากคือกลุ่มผู้สูงอายุ คำศัพท์หลายคำสอดคล้องกับคำเก่าที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรม เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน ตัวอย่างเช่นคำว่า “ออ” โบราณมักใช้เป็นคำเสริมหน้าชื่อคนใช้แสดงความเอ็นดูหรือสนิทคุ้นเคย โดยมีได้ระบุเพศที่แน่ชัด และกล่าวถึงขวัญมี แห่งวัดป่าเลไลยก์เมืองสุพรรณบุรี เมื่อเห็นว่าเณรแก้ว (ขุนแผน) มีเชาว์ปัญญาดี จึงใคร่สอนวิชาความรู้ต่าง ๆ ที่ตนมีให้ทั้งหมด ในกลอนกล่าววว่า

ท่านขวัญหัวร่อว่าออแก้ว	เรื่องเจ้าผู้รู้แล้วต้องมันหมาย
เมียของเขาเจ้าอย่าได้ทำร้าย	สาวแก่แม่หม้ายเอาเถิดวา
กูจะให้วิชาสารพัด	ให้ชะงัดเวทมนตร์พระคาถา
ท่วงที่เ็งจะดีดังจินดา	แล้วคายชานหมากมาให้เณรกิน

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน น.๕๔)

เมื่อประมาณ ๓๐ ปีที่ก่อนหน้านี ชาวไทยพื้นถิ่นราชบุรี ก็ยังใช้คำว่า “ออ” กันอยู่มาก แต่เป็นการใช้โดยแม่ของสามีเรียกลูกสะใภ้ หรือคนแก่วัยเดียวกันกับแม่สามีก็พลอยเรียกสะใภ้คนข้างบ้านว่า “ออ” ไปด้วย

การใช้ภาษาด้วยคำศัพท์อื่น ๆ ที่เป็นลักษณะพิเศษของชาวไทยพื้นถิ่น เช่น

ออ	หมายถึง	เป็นคำเสริมหน้าชื่อคนให้แสดงความเอ็นดูหรือสนิทคุ้นเคย โดยมีได้ระบุเพศที่แน่ชัด
ผ้าฮี้เป้	หมายถึง	ผ้าขาวม้า
กะป๋อย	หมายถึง	ทะนานซึ่งทำจากกะลามะพร้าวขัดผิวเรียบใช้ตวงข้าวสาร
กะแยะ	หมายถึง	ดี้อ, รั้น, ไม่เชื่อฟัง
กะแบง	หมายถึง	ตะแบง, เถียงเอาชนะอย่างข้าง ๆ คู ๆ

แพะ	หมายถึง	เป็นคำอุทานแสดงความแปลกประหลาดใจอย่าง ยิ่งเช่น วัวตัวใหญ่แพะ
หรี	หมายถึง	รี, หรือ, หรือยัง เช่น กินข้าวหรี
พ่อแก่	หมายถึง	ตา, พ่อของแม่
แม่คุณ	หมายถึง	ยาย, แม่ของแม่

(คนราชนารี น. ๘๘ , วิถีชีวิตชาวโพหัก น. ๕๗)

ที่อยู่อาศัย ด้วยทำเลที่ตั้งของตำบลโพหัก อยู่ในลุ่มน้ำท่วมถึงทุกปี ประกอบกับ อาชีพแต่ดั้งเดิมของชาวโพหักคือการทำนา การปลูกเรือนจึงมักปลูกยกพื้นสูง ทำให้พื้นที่ว่างใต้ ฐาน สามารถเก็บข้าวของเครื่องใช้ในการทำนา เช่น แอก คราด ไถ ฯลฯ รวมถึงเครื่องมือการ จับปลาหรือสัตว์น้ำที่มีอย่างชุกชุมในสมัยอดีต เช่น ลอบ ไซ สุ่ม เป็นต้น รูปทรงของตัวเรือน นิยมปลูกสร้างเป็นแบบ เรือนไทย คือ เรือนที่หลังคามีจั่ว มีความลาดชันสูง จากในอดีตใช้ หญ้าคาใบจาก หรือแฝกมุง และพัฒนามาใช้วัสดุมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา หรือสังกะสี แต่ความนิยมในรูปทรงหลังคามีจั่วสูงลาดชัน ยังคงอยู่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนโพหัก เป็น แหล่งที่มีเรือนไทยปลูกอยู่นานแน่น ได้กลายเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

ประเพณีท้องถิ่น

ชาวโพหักมีประเพณีหลายอย่างที่มีลักษณะเดียวกับคนท้องถิ่นอื่นๆ เช่น การละเล่น พื้นบ้าน อย่างเพลงข่อย รำโทน เพลงอีแซว เพลงเรือ เพลงเกี่ยวข้าว เป็นต้น การร้องเพลง พื้นบ้านเป็นการร้องเล่นเพื่อความสนุกสนาน หรือเป็นการเกี่ยวพาราตีของหนุ่มสาว ไม่ได้ยึด เป็นอาชีพ และมีบุคคลท่านหนึ่งเป็นชาวโพหัก ชื่อ นายอ้อต มีสกุล ได้รับเกียรติและยกย่อง จากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และศูนย์สังคีตศิลป์ เป็นศิลปินพื้นบ้านครั้งที่ ๑ สาขาเพลงพื้นบ้านภาคกลาง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕

การละเล่นของเด็ก ๆ ในอดีต เช่น การเล่นอีกาหวงไข่ งูกินหาง ตีจับ หรือการละเล่น ของคนหนุ่มสาว เช่น การโยนลูกช่วง การเล่นสะบ้า การเล่นมอญซ่อนผ้า ซึ่งปัจจุบันชุมชน โพหักได้ฟื้นฟูการละเล่นดังกล่าว โดยจัดเป็นกิจกรรมในเทศกาลต่าง ๆ ให้เยาวชนและ ประชาชนมีส่วนร่วมในการฟื้นฟู

กิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ถือว่าเป็นประเพณี เช่น การขอแรงเพื่อช่วยงานในการปักดำ หรือเกี่ยวข้าว ขอแรงปลูกเรือน การวิ่งวัวลาน การตักบาตรแกงสำรวม การตักบาตรดอกไม้ ประเพณีการทำขวัญข้าว ฯลฯ ประเพณีดังกล่าวนี้ บางอย่างได้เสื่อมสูญไปจากชุมชน เช่น การทำนาก็ได้ใช้แรงงานคนปักดำหรือเกี่ยวเกี่ยวเหมือนเช่นในอดีต แต่ได้นำเครื่องจักรเข้ามาใช้แทน แต่ก็ยังเหลือบางอย่างเช่น การวิ่งวัวลาน หรือการขอแรงเล็ก ๆ น้อย ๆ ในหมู่เพื่อนบ้าน ใกล้เคียง เช่น การช่วยเหลือกันในงานพิธี หรืองานบุญ และการตักบาตรสำรวม การตักบาตรดอกไม้ ในเทศกาลเข้าพรรษาของทุกปี

ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชาวโพหัก ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ ประเพณีอาสา ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับประเพณีแต่งงานของชาวโพหักในอดีต ไม่พบว่ามีทำกัน ในท้องถิ่นอื่นของจังหวัดราชบุรี ส่วนจังหวัดอื่นจะมีประเพณีนี้หรือไม่ยังไม่เคยกล่าวถึง ซึ่งปัจจุบันประเพณีอาสาได้สูญหายไปจากชุมชนโพหัก

ระบบเศรษฐกิจ

เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศพื้นที่ส่วนใหญ่ของบ้านโพหักเป็นที่ราบลุ่ม ทำให้ชาวโพหักส่วนใหญ่ยึดอาชีพหลักทางการเกษตร คือ การทำนาปลูกข้าว

ระบบเศรษฐกิจในอดีต แต่เดิมชาวโพหักส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลัก คือ การทำนาปลูกข้าว ในบริเวณท้องทุ่งซึ่งเป็นที่ลุ่ม ในหน้าน้ำจะมีน้ำจากแม่น้ำแม่กลองท่วมถึงซึ่งจะพัดพาเอาปุ๋ยอันอุดมสมบูรณ์มาใส่नाทุกปี แต่จากการที่มีน้ำหลากทุกปีทำให้ผลผลิตข้าวไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับปัจจัยสภาพตามธรรมชาติ ถ้าปีไหนมีน้ำท่วมนาข้าวก็จะล้มเสียหาย ปีไหนฝนตกน้อยข้าวก็แห้งตาย ชาวบ้านได้รับผลผลิตจากข้าวพออยู่พอกินกันในครอบครัว ถ้าเหลือก็จะนำไปแลกเปลี่ยนของเครื่องใช้อย่างอื่น เช่น ข้าวแลกเกลือ เสื้อผ้า เครื่องใช้ไม้สอย เป็นต้น การนำข้าวมาบริโภคก็จะใช้การตำข้าวกันในแต่ละบ้านซึ่งต่อมาได้มีการตั้งโรงสีรับสีข้าว รับซื้อข้าว การค้าขายก็ยังมีมากขึ้น ชาวบ้านก็จะนำข้าวมาสีแทนการตำข้าว

การทำนาในอดีต ชาวบ้านต้องทำงานหนักโดยใช้แรงงานคนทั้งในครอบครัวกลุ่มเครือญาติเพื่อนบ้าน ดังนั้น จึงมีระบบการออกแรงหรือ “ขอแรง” “ลงแขก” กัน เพื่อให้การทำงานเสร็จได้เร็ว และเป็นารลดความเสี่ยงจากธรรมชาติ การช่วยกันเกี่ยวข้าวก่อนนาล้ม

เนื่องจากน้ำหลาก เป็นต้น และแรงงานกลุ่มยังเป็นการเพิ่มความมั่นคงทางสังคมให้กับชุมชนอีกด้วย

นอกจากการทำนาแล้ว ในช่วงว่างจากนา ชาวบ้านผู้ชายก็ยังได้อาศัยการจับปลาจากหนอง คลอง บึง ซึ่งมีอยู่อย่างชุกชุม เมื่อถึงหน้าน้ำลดชาวบ้านก็จะพากันยกยอจับปลา ชาวบ้านจะนำปลาที่จับได้มาเป็นอาหาร หากเหลือก็จะนำมาแปรรูปไว้กินตลอดทั้งปี บางคนก็จะเก็บพืชผักไว้กินไว้ขาย จากสภาพแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์ในน้ำมีปลาในนามีข้าวทำให้ชาวโพหักสามารถที่จะอาศัยธรรมชาติที่เอื้อต่อการพึ่งตนเองได้เป็นอย่างดี มีลักษณะพอเพียง และเป็นไปในรูปแบบของการประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก

ระบบเศรษฐกิจในปัจจุบัน แม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมเป็นหลัก สามารถจำแนกได้ ดังนี้

การทำนา ปัจจุบันการประกอบอาชีพทำนาลดน้อยลงไป เพราะประสบปัญหาฝนไม่ตกตามฤดูกาล น้ำน้อย ต้องจ้างแรงงานคน และเครื่องจักรในการทำ ทำให้การลงทุนมีต้นทุนสูง แต่รายได้จากการจำหน่ายผลิตผล (ข้าว) มีราคาต่ำ ดังนั้น จึงหันไปประกอบอาชีพอื่น แต่ประชากรส่วนใหญ่ยังประกอบอาชีพทำนาในที่ดินของตน นำข้าวที่ได้ใช้รับประทานตนเองในครอบครัวหรือให้ญาติพี่น้อง จึงทำนาคครอบครัวละประมาณ ๕-๑๐ ไร่

การทำสวนผักและผลไม้ มีการทำสวนผักและผลไม้ แทนการทำนามากขึ้น เพราะสามารถทำรายได้ตลอดปี เช่น สวนฝรั่ง , สวนองุ่น , และสวนมะม่วง เป็นต้น

การเลี้ยงสัตว์น้ำ

- การเลี้ยงปลา มีการเลี้ยงเพื่อการบริโภคและจำหน่าย เช่น การเลี้ยงปลาช่อน ปลาตะเพียน ปลาสลิค และปลาชวยงาม เป็นต้น มีเนื้อที่ประมาณ ๔,๐๐๐ ไร่

- การเลี้ยงกุ้งก้ามกราม เริ่มมีการเลี้ยงกันมากในชุมชนโพหัก เพราะทำรายได้ดี แต่จะประสบปัญหาในเรื่องการลงทุนเพราะต้องใช้ต้นทุนสูง และต้องเอาใจใส่ในเรื่องการเลี้ยงดู และปัญหาเรื่องราคากุ้ง ปัจจุบันมีการเลี้ยงกุ้ง ประมาณ ๘,๒๙๐ ไร่

การปลูกล้วย ชุมชนโพหักมีการเลี้ยงสัตว์ เพื่อสร้างรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน คือการเลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ เลี้ยงสุกร และเลี้ยงโคนม ซึ่งเป็นการเลี้ยงในครัวเรือน และมีการเลี้ยงเป็นฟาร์มสุกรขนาดใหญ่จำนวน ๓ แห่ง เลี้ยงเป็ดเป็นจำนวน ๔ แห่ง และโคนมจำนวน ๒ แห่ง

การอุตสาหกรรม มีการประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือน ดังนี้

- โรงสีข้าว มีทั้งขนาดใหญ่และขนาดกลาง จำนวน ๔ แห่ง สำหรับรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาในชุมชนโพหัก และท้องที่ใกล้เคียง นำมาแปรรูปเป็นข้าวสารจำหน่ายในชุมชน และส่งไปจำหน่ายในต่างอำเภอและต่างจังหวัด
- การปั้นตุ้มซีเมนต์ จะทำในท้องที่หมู่ที่ ๕ บ้านห้วยอม ตำบลโพหัก ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน

กล่าวได้ว่าปัจจุบันชาวโพหัก ประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นหลัก โดยเปลี่ยนจากการทำนาข้าว มาเป็นการเลี้ยงกึ่งเป็นอาชีพหลักแทนการปลูกข้าว อย่างไรก็ตาม จากสภาพการคมนาคมที่มีความสะดวกสบายขึ้น และวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ระบบเงินตราเข้ามามีส่วนสำคัญในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านต้องพึ่งพาสินค้าภายนอกมากขึ้น อีกทั้งการทำนาที่มีต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น ไม่มีปลาและผักให้หาเก็บกินได้อย่างในอดีต จึงมีชาวบ้านออกไปประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปทั้งในชุมชนและนอกชุมชน โดยเฉพาะคนวัยหนุ่มวัยสาวได้ออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมนอกชุมชน อาชีพค้าขายก็จะเป็นการค้าขายในร้านค้าย่อยที่มีอยู่ในหมู่บ้าน นอกจากนี้แล้วคนในวัยเรียนก็ออกไปศึกษานอกหมู่บ้าน โพหักวันนี้จึงเหลือแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ บางครั้งก็มีการอพยพครอบครัวไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น ทำให้แรงงานที่จะทำงานด้านเกษตรน้อยลง จึงมีระบบการว่าจ้างและการใช้เครื่องทุ่นแรงมากขึ้น ต่อไปอาชีพทางการเกษตรจะลดน้อยลง ชาวบ้านจะเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น การเป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรม การทำงานในเมืองจะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องการมากขึ้น

ระบบการศึกษา ศาสนา

การศึกษา

การศึกษาหาความรู้ของชาวโพหักในสมัยก่อนนั้น “ วัด ” จะมีส่วนสำคัญเป็นอย่างมากในการทำหน้าที่นี้ ในอดีตชาวโพหัก จะต้องส่งบุตรหลานไปศึกษาเล่าเรียน ณ วัดใหญ่โพหัก เพื่อที่จะได้อ่านออกเขียนได้ มีระเบียบวินัยและได้ศึกษาวิชาชีพควบคู่กัน เช่น วิชาช่างไม้ ศิลปหัตถกรรม แพทย์แผนโบราณ (แพทย์แผนไทย) วิชาโหราศาสตร์ เป็นต้น เมื่อมีอายุพอสมควรจะไปช่วยพ่อแม่ทำงาน หรือบางคนจะบวชเณรเพื่อศึกษาพระธรรมวินัย ตลอดระยะเวลาที่เป็นศิษย์วัดจะต้องช่วยเหลืองานต่าง ๆ ภายในวัดและพักอยู่ที่วัด

ปัจจุบัน มีสถานศึกษาสำหรับบริการขั้นพื้นฐานให้กับเยาวชนในชุมชนดังนี้

- โรงเรียนชุมชนวัดใหญ่โพหัก
- โรงเรียนวัดสามัคคีธรรม
- โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณราษฎรอุปถัมภ์” โรงเรียนมัธยมประจำตำบล
- ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัดใหญ่โพหัก รับเด็กอายุ ๓ ปี เพื่อเตรียมความพร้อมก่อนเข้าเรียนระดับก่อนประถมศึกษา และเป็นการแบ่งเบาภาระของผู้ปกครอง ให้มีเวลาสำหรับประกอบอาชีพ

การศาสนา

ชุมชนโพหัก เป็นชุมชนที่มีพื้นที่กว้างขวาง มีประชาชนหนาแน่น ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดในพระพุทธศาสนา จำนวน ๓ แห่ง

๑. วัดใหญ่โพหัก ตั้งอยู่ที่ หมู่ ๖ ตำบลโพหัก เป็นวัดเก่าแก่ของชุมชนโพหัก สำหรับประวัติความเป็นมาว่าสร้างสมัยใดนั้น ไม่มีหลักฐานยืนยัน แต่มีประกาศจัดตั้งวัดเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๒๗๗ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ปี พ.ศ. ๒๔๙๓ วัดใหญ่โพหัก เป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นแหล่งในการศึกษาศิลปะวิทยาการต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒. วัดสามัคคีธรรม หรือวัดสามง่าม ตั้งอยู่ที่ หมู่ ๑๑ ตำบลโพหัก สำหรับประวัติความเป็นมาของวัดสามัคคีธรรมนั้น สืบเนื่องจากประชาชนชาวบ้านเกาะเห็นว่าการเดินทางไปประกอบศาสนพิธี ณ วัดใหญ่โพหัก ไม่สะดวกมีความลำบาก เนื่องจากอยู่ห่างไกล จึงได้สร้างวัดนี้ขึ้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีพระพุทธรูปที่สำคัญได้แก่

หลวงพ่อดำ เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ที่ฐานพระพุทธรูปจารึกว่า ร.ศ.๘๐ สันนิษฐานว่าคงสร้างในปี พ.ศ.๒๔๐๕ ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอดีตเมื่อเกิดฝนแล้งไม่ตกต้องตามฤดูกาล ประชาชนได้รับความเดือดร้อน ขาดแคลนน้ำในการทำนา ชาวบ้านจะอัญเชิญหลวงพ่อดำ ออกมาประดิษฐานกลางแจ้ง เพื่อทำพิธีขอฝน

๓. วัดทัพโพธิ์ทอง ตั้งอยู่ที่ หมู่ ๒ ตำบลโพหัก ประกาศจัดตั้งเป็นวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๑

ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชน ชาวโพหักเลื่อมใสและนับถือศาสนาพุทธอย่างเหนียวแน่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากวิถีชีวิตประจำวัน พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต และพิธีกรรมในรอบปี โดยเฉพาะคนรุ่นเก่า จะมีความผูกพันเชื่อมโยงกับวัด ดังจะเห็นได้จากการดำเนินชีวิต ตั้งแต่เกิดจนตายจะเกี่ยวข้องกับวัดและพระสงฆ์เสมอ โดยตั้งแต่เริ่มต้นปฏิสนธิในครรภ์ พ่อแม่ในสมัยก่อน ๆ จะทำบุญถือศีล ปฏิบัติธรรม เพื่อให้ผู้มีบุญมีคุณงามความดีมาเกิดในครรภ์ (วิถีชีวิตชาวโพหัก น.๑๑๔) ให้พระตั้งชื่อให้ลูกที่เกิด พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตในขั้นตอนต่าง ๆ เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานทำบุญต่าง ๆ ถึงแม้จะจัดพิธีขึ้นที่บ้าน ชาวบ้านก็จะมาหาพระให้ดู ถูกราบและนิมนต์พระที่วัดไปประกอบพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคล ยามสูงอายุก็จะเข้าวัด ถูกราบ ฟังธรรม เมื่อตายไปแล้วงานศพจะจัดขึ้นที่บ้านหรือที่วัดนั้นก็ต้องมีพระสงฆ์มาช่วยทำพิธี ตายแล้วก็เผาที่วัด สรุปลแล้ววิถีชีวิตของคนโพหักนั้นก็ผูกพันกับสถาบันศาสนาอย่างแนบแน่น ไม่ว่าจะเป็นงานพิธีการ การศึกษา ด้านสาธารณสุข ซึ่งเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยทั้งร่างกายและจิตใจก็จะขอให้พระช่วยปัดเป่ารักษา หรือเมื่อเกิดข้อพิพาท ความขัดแย้งต่าง ๆ พระสงฆ์ก็เป็นบุคคลผู้ซึ่งเป็นที่พึ่งของชาวบ้านในการตัดสินความหรือไกล่เกลี่ย นอกจากนี้วัดก็เป็นที่รวมกลุ่มของชาวบ้านโดยเฉพาะในงานเทศกาล ประเพณี งานบุญต่าง ๆ เช่น งานเทศกาลเข้าพรรษาของชาวโพหัก เป็นต้น

๒. ประเพณีอาสา

ความเป็นมาของประเพณีอาสาของชาวโพหัก

“ประเพณีอาสา” เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับประเพณีแต่งงานของชาวโพหัก ซึ่งถือว่าตนเองเป็นชาวไทยพื้นถิ่น ที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษหลายชั่วคน จาก

การศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มจากปราชญ์ผู้รู้ และผู้ที่เคยร่วมประเพณีอาสา กล่าวว่าได้รับการสืบทอดประเพณีนี้มาจากรรพบุรุษ คือ ปู่ย่า ตา ยาย พ่อแม่ และไม่พบว่ามีการปฏิบัติกันในห้องถิ่นอื่น ทั้งในจังหวัดราชบุรีและจังหวัดอื่น ๆ

ลุงไธ เรื่องฤทธิ อายุ ๗๘ ปี เคยเป็น “บ่าวหนุ่ม” เล่าถึงความเป็นมาของประเพณีอาสา ว่า “ลุงก็ไม่รู้ว่าการอาสานี้มีมาตั้งแต่เมื่อไหร่ เกิดมาจำความได้ก็เห็นปู่ ย่า ตา ยาย เล่าถึงการอาสาให้ฟัง พ่อ แม่ ของลุง ก็เคยอาสากันมา.....”

(ไธ เรื่องฤทธิ. ๒๕๕๑ : สัมภาษณ์)

ลุงน้ำเงิน เพิ่งเหมือน อายุ ๘๕ ปี เคยเป็น “บ่าวหนุ่ม” เล่าถึงความเป็นมาของประเพณีอาสาว่า “ไม่รู้ว่ามีเริ่มมีมาตั้งแต่เมื่อไหร่ เหมือนกัน พ่อ แม่ ของลุงก็ทำตามประเพณีนี้เหมือนกัน พ่อลุงก็ทำกระจาดให้แม่ สมัยก่อนก็เห็นแม่หอบกระจาดใส่ของไปทำบุญ.....”

(น้ำเงิน เพิ่งเหมือน. ๒๕๕๑ : สัมภาษณ์)

ผู้ชายชาวโพหักเมื่อได้บวชเรียนศึกษาหาความรู้แล้ว ลาสิกขาจากสมณเพศ ไปสู่วิถีชีวิตของฆราวาส การประกอบอาชีพ การแต่งงานและการสร้างครอบครัวใหม่ ตามวิถีธรรมชาติ เมื่อชายหนุ่มเกิดหลงรักชอบพอกับหญิงสาว ที่มักจะเจอกันตามงานนักขัตฤกษ์หรือช่วงหน้าน้ำที่มีการแข่งเรือ ฝ่ายชายจะส่งเถ้าแก่ไปสู่ขอและเมื่อฝ่ายหญิงตอบรับ ชายหนุ่มนั้นก็กลายเป็น “บ่าวหนุ่ม” ของญาติพี่น้องฝ่ายหญิง หญิงสาวก็จะเป็น “บ่าวสาว” ของฝ่ายชาย การหมั้นหมายจึงเกิดขึ้น ก่อนที่จะถึงการแต่งงาน จะมีการทิ้งช่วงเวลาระหว่างการสู่ขอไปจนถึงวันแต่งงานเป็นเวลาหนึ่งปี ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการ “อาสา”

รูปแบบ/วิธีการของประเพณีอาสา

ในช่วงระยะเวลาการดูใจและปฏิบัติ “การอาสา” ในระยะเวลา ๑ ปี กิจกรรมที่ดำเนินไปในระหว่างการอาสาของคนโพหัก ไล่เรียงตามเดือนอย่างไทย แล้วเทียบกับเรื่องอาสาให้เป็นเรื่องๆ ไปโดยทั่วไปผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายจะเจรจาสู่ขอ ตกลงหมั้นหมายกันในราวเดือนสี่

และนัดชั้นหมากมาแต่งงานเดือนหกปีถัดไป หนุ่มสาวจะได้ดูใจกัน และปฏิบัติการอาสากันไปตลอดเวลา ๑ ปี

เริ่มต้นเดือนห้า เทศกาลสงกรานต์ ครอบครัวของทั้งสองฝ่ายจะทำอาหารคาวหวาน แลกเปลี่ยนกัน ของที่นิยมทำอาสาแลกกันคือ ขนมจีน น้ำพริก น้ำยา ข้าวต้มมัด ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวปลาหน้าปลาแห้ง กะละแม ขนมเปียกก้อน

เดือนหก ฤดูไถหว่าน บ่าวหนุ่มจะบรรจงตากไถงอน คราด มีแอก หางยาม หัวหมู ผาน ทั้งชุดพร้อมทั้งเชือกวัวไปให้บ่าวสาว และช่วยบ่าวสาวไถนา บ่าวหนุ่มก็จะทำเสากี๊ด (คือการขึ้นธงด้วยลำไม้ไผ่ในบริเวณที่นาที่จะทำการไถ แล้วผูกผ้าแถบสีเป็นธงกับต้นเสาไม้ไผ่ ๕ ชั้นบ้าง ๗ ชั้นบ้าง หรือ ๙ ชั้นบ้าง แล้วแต่จะเป็นงานเล็กหรืองานใหญ่) แล้วบอกแขกเหลือ ที่เป็นญาติผู้ใหญ่และมิตรสหายของตนมาช่วยกันไถนาหญิงสาวให้เสร็จภายในวันเดียว ฝ่ายหญิงสาวก็จะจัดเตรียมข้าวปลาอาหารเลี้ยงแขกที่มาช่วยไถนา เป็นการตอบแทน พอถึงข้างแรมบ่าวหนุ่มจะบรรจงสานกระบุงคู่หนึ่งให้บ่าวสาวหาบข้าวปลุกไปหว่านนา และกระบุงเล็กอีกคู่หนึ่งสำหรับให้สาวคดข้าวไปกินในนา กระบุงอาสาคู่นี้ ครอบครัวของเจ้าสาวจะใช้พอเป็นพิธี แล้วจะเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อเอาไว้รอดลูกหลาน ในภายหลัง บ่าวหนุ่มจึงบรรจงสานกระบุงอย่างสุดฝีมือทั้งจะต้องเสาะแสวงหาคำแนะนำหรือหาแบบอย่างจากช่างจักสานระดับครูอาจารย์ในท้องถิ่น เพื่อให้ได้กระบุงอาสาที่งดงามที่สุด

เดือนเจ็ด ครอบครัวเจ้าบ่าวจะต้องลงแขกไถนาให้เจ้าสาวหนหนึ่ง โดยรวบรวมเพื่อนฝูงและญาติสนิท ยกขบวนแบกไถจูงวัวไปไถนา สับมูมมาให้เจ้าสาวให้สำเร็จที่นาแปลงใดแปลงหนึ่ง ฝ่ายเจ้าสาวจะต้องเตรียมอาหารคาวหวานไว้เลี้ยงดูแขกอาสาให้อิ่มหน้าสำราญ

เดือนแปด ช่วงเวลาข้างขึ้น บ่าวหนุ่มจะต้องบรรจงสานกระจาดคู่หนึ่งพร้อมทั้งเหลาไม้คานหัวหงส์สำหรับเจ้าสาวหาบอาหารหวานไปทำบุญที่วัด กระจาดหาบคู่นี้เจ้าสาวจะใช้หาบสำหรับไปทำบุญตลอดไปจนเป็นย่ำเป็นยายหาบกระจาดไม่ไหว บ่าวหนุ่มจะต้องบรรจงสานอย่างสุดฝีมือ ทั้งจะต้องเสาะแสวงหาแบบอย่างและครูอาจารย์เช่นเดียวกับการสานกระบุงอาสาเมื่อเดือนหกข้างแรม

เดือนแปด ช่วงข้างแรม ถึงเดือนสิบเอ็ดข้างขึ้น เป็นเวลาระหว่างเข้าพรรษา เมื่อบ่าวหนุ่มและป้าสาวทำอาหารคาวหวานสิ่งใดเพื่อจะไปทำบุญจะต้องทำเพื่อถึงครอบครัวบ่าวหนุ่มด้วย บางครอบครัวถึงขนาดส่งของอาสาจากครอบครัวสาวไปยังครอบครัวหนุ่มแทบทุกวันพระ จนครอบครัวหนุ่มคุ้นเคยกับอาหารคาวหวานของครอบครัวสาวไปเลยก็มี โดยเฉพาะเดือนสิบข้างขึ้นก็จะมี การแลกเปลี่ยน “กระยาสารทอาสา” กันด้วย

เดือนสิบเอ็ด ช่วงข้างแรมออกพรรษา ทอดกฐินโพหัก ช่วงออกพรรษาซึ่งเป็นช่วงน้ำนองท่วมทุ่งโพหัก จะมีการลอยเรือองค์กฐินตกแต่งประดับประดากันอย่างสวยงาม กฐินโพหักเป็นประเพณียิ่งใหญ่ของท้องถิ่น มีการแข่งขันเรือและมีคนต่างถิ่นมาร่วมงานนับจำนวนมาก ในการลอยเรือกฐินนี้ ชาวบ้านจะช่วยกันพายเรือของตนมาร่วมกันชักลากเรือกฐินให้ลอยไปตามคลองโพหัก ระหว่างทางชักลากชาวบ้านก็จะมีกรร้องเพลงเรือโต้ตอบกันเป็นระยะ หนุ่มโพหักจะเตรียมเรือยาวไว้ให้สาวพายชักพระในช่วงเช้าก่อนช่วงแข่งเรือ ในสมัยที่โพหักยังไม่มีเรือยาวประจำหมู่บ้านหนุ่มจะต้องร่วมหุ้นกันไปเช่าเรือจากหมู่บ้านอื่นมาตกแต่งให้สวยงามเพื่อแข่งขัน และสำหรับบ่าวหนุ่มและป้าสาวจะลงเรือชักองค์กฐินเป็นการทำบุญและเป็นการขอความงามของเรือและ คนพาย ก่อลงแข่งขัน ในการแข่งเรือบ่าวหนุ่มและเพื่อนๆ จะพายแข่ง ประกวดกับเรือหนุ่มอื่นๆ ในลำน้ำโพหักอย่างสุดชีวิต เพื่อแสดงความสามารถให้ฝ่ายป้าสาวภาคภูมิใจในชัยชนะ เป็นของขวัญและความมั่นใจของป้าสาวในตัวของบ่าวหนุ่มที่จะมาเป็นเพื่อนร่วมชีวิตของตนต่อไป ในเทศกาลนี้ บ่าวหนุ่มจะต้องบรรจงหลาวไม้พาย สลักเสลาเป็นลวดลายสวยงามสำหรับนำไปให้ป้าสาวพายเรือและบรรจงทำอบแห้งตากแดดฝีมือเพื่อให้ป้าสาวสวมใส่ อดความเป็นเจ้าสาวในขณะที่ลงพายเรือชักเรือกฐิน งามอาสาและพายอาสานี้ เจ้าสาวใช้เพียงเป็นพิธีแล้วจะเก็บรักษาไว้อย่างดี เช่นเดียวกับกระบุงและกระจาดอาสา

เดือนสิบสอง ก่อนฤดูเก็บเกี่ยวป้าสาวจะเตรียมทอผ้าขาวม้าหรือตัดเสื้อกางเกงสำหรับเจ้าบ่าวและญาติใช้ในฤดูเก็บเกี่ยวอย่างน้อยชุดหนึ่ง แต่ที่นิยมกันมากคือ จะทอผ้าขาวม้าให้แก่ญาติบ่าวหนุ่ม เพื่อใช้ในฤดูเก็บเกี่ยวนี้ทุกคน

เดือนอ้าย เดือนยี่ ฤดูเก็บเกี่ยว-นวดข้าว ฝ่ายเจ้าบ่าวจะลงแขกเกี่ยวข้าวนาของเจ้าสาวครั้งหนึ่ง ให้เสร็จในหนึ่งวัน โดยมีการทำเสากีต และฝ่ายเจ้าสาวก็ต้องจัดอาหาร

เลี้ยงดูเช่นเดียวกับการลงแขกไถนา เมื่อชนข้าวถึงลานแล้ว ถึงวันนัดนวดข้าว ญาติทั้งสองฝ่ายนัดวันนวดข้าว เอาวัวพวงและกำลังคนไปช่วยอีกฝ่ายหนึ่งนวดข้าว เรียกว่าลานอาสา หนุ่มสาวทั้งสองฝ่ายจะมาช่วยกันนวดข้าวที่ลาน โดยบ่าวสาวและเพื่อนบ้านจะมาช่วยกันทำ ลานนวดข้าว โดยผูกเสาหลักเกียด ไว้กลางลาน แล้วบอกแขกเหลือ ที่เป็นญาติผู้ใหญ่และมิตรสหายของตนนำวัวลานฝูงใหญ่มาเดินย่ำให้ข้าวหลุดออกจากกองฟาง หลังจากนั้นก็ใช้ไม้ขอฉายมาค้ำยี่เขี่ยเส้นฟางออกจากลานแล้วใช้กระดิ่งร่อนเศษข้าวออกจากฟางก่อนที่จะลาก กระดานไม้แผ่นใหญ่กวาดข้าวให้มากองรวมกัน ณ เสาหลักเกียด นั้น

ระหว่างที่ทำงานก็จะมีเพลงที่ใช้ในขั้นตอนต่างๆ ของการทำงาน ได้แก่ เพลงพานฟาง เพลงส่งฟาง เพลงส่งคอกำพวน เพลงชักกระดาน (ช้างชัก) สอดสลับไปกับเพลงร้องที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่น ได้แก่ เพลงยาว เพลงนิราศ เพลงฉ่อย (คือเพลงช้อย หรือเรียกกันอีกอย่างว่า “เพลงทอดมัน” เนื่องจากเสียงรับลูกคู่ดังฉ่า ๆ) บรรยากาศของเพลงลานนี้ จะมีให้ได้ยินได้ฟังทุก ๆ ค่ำคืนที่มีการลงแขกนวดข้าวกัน

เดือนสาม ฤดูเผาข้าวหลามเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวกันแล้ว คนโพหักจะใช้ข้าวใหม่เผาข้าวหลาม โดยทั้งสองฝ่ายจะเผาข้าวหลามเผื่ออีกฝ่ายหนึ่งและจะแลกเปลี่ยน “ข้าวหลามอาสา” กันเช่นเทศกาลอื่น

หลังจากเวลาผ่านไปจนถึงกำหนดแต่งงาน บ่าวหนุ่มจะยกขันหมากมายังบ้าน บ่าวสาว เพื่อนฝ่ายบ่าวหนุ่มบ่าวสาวจะช่วยกันปลูกเรือนหอให้กับผู้แต่งงาน มีข้อหนึ่งที่น่าสนใจว่า เรือนหอหลังนี้ จะประกอบเสร็จภายในวันเดียว ถือเป็นข้อธรรมเนียมที่ชาวบ้านโพหัก จะต้องร่วมแรงร่วมใจกันทำด้วยความสามัคคี ในบั้นปลายของชีวิตเมื่อใครคนหนึ่งเสียชีวิตไปก่อน สิ่งที่เหลือทิ้งไว้กับความอาลัยของอีกฝ่ายก็คือ กระบุงอาสา ตะกร้าอาสา กอบอาสา เก็บรักษาไว้อย่างดี ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นเครื่องหมายแห่งความรัก ความอดทน ความผูกพัน ความมั่งคั่ง ที่บ่าวหนุ่มเคยบรรจงสานทำให้กับหญิงคนรัก

สรุปได้ว่าประเพณี “อาสา” ในความหมายของชาวโพหัก คือ การปฏิบัติกรใด ๆ ก็ได้ ให้ฝ่ายตรงข้ามพอใจ ไม่ว่าจะเป็นการอาสาแรงงาน การให้สิ่งของอาสา ตลอดจน การแลกเปลี่ยนอาหารคาวหวานกัน คือ “ครอบครัวของฝ่ายบ่าวหนุ่ม และบ่าวสาว ซึ่ง

ในช่วงเวลาที่ยังไม่ได้แต่งงาน ถือว่าเป็นคนละฝ่าย หรือฝ่ายตรงข้ามกัน ดังนั้น การที่ครอบครัวของเจ้าบ่าวปฏิบัติกรใด ๆ ให้ครอบครัวของเจ้าสาว ฟังพอใจ นิยมชมชอบ คนโพห้กเรียกการปฏิบัตินี้ว่า “การอาสา” ซึ่งถือเป็นกระบวนการเพื่อพิสูจน์ความรัก ความอดทน ความขยัน ความซื่อสัตย์ ของบ่าวหนุ่มบ่าวสาว สร้างความสนิทสนมกลมเกลียวของทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย บ่าวหนุ่มบ่าวสาว หลาย ๆ คู่ เมื่อผ่านข้อพิสูจน์เหล่านี้ไม่ได้ ก็เลิกร้างกันไป แต่ส่วนใหญ่เมื่อก้าวพ้นระยะเวลาของการอาสา ก็จะแต่งงานอยู่กินกันอย่างมีความสุข และเป็นแบบอย่างชีวิตที่ดีให้กับลูกหลานต่อไป

จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในชุมชนโพห้ก พอจะสรุปถึงวัตถุประสงค์ “ของอาสา” ได้ดังนี้

๑. เพื่อเป็นเกียรติแก่เจ้าสาว
๒. เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ลูกหลานของตนเองว่า ได้แต่งงานถูกต้องตามขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน
๓. เพื่อให้เจ้าบ่าวเจ้าสาวมีสิ่งของเครื่องใช้ภายในครัวเรือนของตัวเอง

ในระหว่างช่วงเวลา ตั้งแต่วันสู่ขอจนกระทั่งถึงวันแต่งงาน ชายหนุ่มที่เตรียมตัวจะเป็นบ่าวหนุ่ม แทบจะไม่มีเวลาทำงานให้กับครอบครัวของตนเองเลย ทุกคนจะมีใจจดจ่อห่วงใยที่จะปรนนิบัติให้แก่ครอบครัวของหญิงสาวฟังพอใจ โดยที่ญาติพี่น้องฝ่ายชายได้ร่วมแรงและมีส่วนสนับสนุนให้การอาสาของชายหนุ่มลุล่วงประสบความสำเร็จในโอกาสต่างๆ ที่ต้องทำการขันอาสา หรือแม้กระทั่ง เมื่อถึงวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา วันสารทและวันตรุษสงกรานต์ เป็นต้น ครอบครัวทั้งสองฝ่ายก็มักจะส่งของขวัญและของหวานที่นำไปทำบุญที่วัดให้แก่กัน

บทบาทหน้าที่ของประเพณีอาสา

การศึกษาวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของประเพณีอาสา จากเอกสาร การสัมภาษณ์ และการจัดเวทีชุมชน โดยนำใช้ทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) และหลักการ “สูตร ๔ ฐั” มาประยุกต์ใช้

ประเพณีอาสา ซึ่งถือเป็นสื่อพื้นบ้านประเภทสื่อพิธีกรรม พบว่าบทบาทหน้าที่ของประเพณีอาสา นั้นได้ทำหน้าที่ต่าง ๆ อย่างหลากหลาย

๑. **หน้าที่ในการแสดงความรักและสร้างความประทับใจ** ให้แก่กัน ของอาสาที่ฝ่ายชายมอบให้แก่ฝ่ายหญิง เป็นสิ่งของที่นำมาด้วยความประณีตสวยงาม ซึ่งเป็นสื่อที่แสดงถึงความรักและสร้างความประทับใจแก่ฝ่ายหญิง เห็นได้จากการที่ผู้ที่ได้รับของอาสายังเก็บรักษาของอาสาไว้เป็นอย่างดี เพื่ออวดลูกหลานให้เห็นความรักและความผูกพันที่มีต่อคู่ครองของตน

ภาพที่ ๖ กระจาดอาสา, งามอาสา ที่ลู่ดิ่งมอบให้กับบ่าววน

บ่าววน สังข์คล้า อายุ ๗๔ ปี บ่าววนเล่าว่า

“บ่ากับลู่ดิ่ง แต่งงานกัน โดยผ่าน “การอาสา” มา ของอาสาที่ลู่ให้บ่า มีหลายอย่าง ไถงอน แอก งาม กระจาดหาบ ไม้คานหัวหงส์ ซึ่งของทุกอย่างที่ลู่ให้บ่า บ่าเก็บไว้อย่างดี ผู้วิจัยได้สอบถามบ่าว่าของเหล่านี้ถ้าทางหมู่บ้านจะทำ พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน เพื่ออนุรักษ์ เผยแพร่ให้ผู้สนใจได้ศึกษา คุณบ่าจะมอบสิ่งของเหล่านี้ให้ไหม คุณบ่าววน ยิ้ม ๆ แล้วตอบว่า ให้ไม่ได้จะ เก็บไว้ให้ลูกหลานดู”

(ยวน สังข์คล้า. ๒๕๕๑ : สัมภาษณ์)

หากจะกล่าวว่าของอาสาของชาวโพหังมีจิตวิญญาณแฝงอยู่ก็คงไม่ผิดเพราะของอาสานั้นไม่เพียงแต่เป็นเครื่องจักสานเท่านั้นแต่เป็นสิ่งที่เปี่ยมด้วยคุณค่าด้านจิตใจที่แฝง

เร้นไว้ในชิ้นงานเหล่านั้น นับว่าเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาดของบรรพบุรุษให้กับคนรุ่นหลัง จนมีคำกลอนที่กล่าวถึงงานอาสา ดังนี้

“ของอาสาภูมิปัญญาฝากกล่าวพาน
เกิดตำนานความรักจักใดเหมือน
ตอกทุกเส้นหวายทุกสายแทนใจเดือน
แม่ดวงเดือนรับไว้แทนไมตรี
ทั้งกระจาดคราดไถพายอาสา
ลือนำพาดวงจิตแทนใจพี่
ขอมอบให้ทรมวยเจ้าคนดี
หมดหน้านาปีนี้หวังดีตรา”

(วิถีชีวิตชาวโพหัก.น.๘๗)

๒. หน้าที่ในการพัฒนาภูมิปัญญา การนำไม้ไผ่สีสุกที่ปลูกใช้กันลมหอบบ้านมา เหลาเป็นตอกสานเป็นกระจาดและกระจาดลอยสอยงาม หรือใช้ไม้ไผ่มาเหลาและตัดเป็น ไม้คานหัวหงส์ เป็นของอาสาที่มอบให้หญิงสาวคนรัก รวมทั้งการเลือกตัดไม้ในป่าหลวงมาทำ ไถงอน และเหลาเป็นแอกหัวงอน เป็นเครื่องใช้ในการทำนา สิ่งของเหล่านี้บ่งบอกถึงการรู้จัก ใช้วัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาดัดแปลงให้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

๓. หน้าที่แสดงศักยภาพในด้านฝีมือ จากกรที่ชายหนุ่มต้องทำของอาสา มอบให้กับหญิงสาวคนรักและของอาสานั้นจะต้องเป็นของที่ทำอย่างประณีตสวยงามต่างจาก ของใช้ทั่วไปนั้น เป็นการบ่มเพาะให้ชายหนุ่มต้องฝึกฝน พัฒนาฝีมือ ด้วยตนเอง หรือเรียนรู้ จากผู้อื่น เพื่อสร้างสรรค์จัดทำของอาสาที่ประณีตสวยงามให้กับหญิงสาว นับเป็นการแสดง ศักยภาพในด้านฝีมือของชาว โพหักที่ได้สร้างสรรค์งานจักสานที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวโพหัก

ภาพที่ ๗ กระจาดอาสา

๔. หน้าที่แสดงความพร้อมของทั้งชายและหญิงที่จะก่อตั้งครอบครัว จากการศึกษาประเพณีอาสาของชาวโพหัก พบว่า ในระยะเวลา ๑ ปี ของการอาสา มีการแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจนระหว่างฝ่ายชายหนุ่มและฝ่ายหญิงสาว โดยชายหนุ่มที่จะเป็นคู่ครองของหญิงสาว จะต้องฝึกฝนฝีมือหรือเรียนรู้ในการทำเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน และจะต้องเป็นคนขยันขันแข็ง มีความอุตสาหพยายาม หนักเอาเบาสู้ในอาชีพการงาน รวมทั้งจะต้องเป็นคนมีน้ำใจไมตรี อารีอารอบต่อเพื่อนฝูงญาติพี่น้อง (เห็นได้จากคนที่มาช่วยเป็นแขกอาสาในการทำงาน) เป็นที่พึงพอใจของหญิงสาวและญาติมิตร ฝ่ายหญิงก็มีการฝึกฝนทำอาหารคาวหวาน การทำหน้าที่ต้อนรับและเลี้ยงดูแขกที่มาช่วยงาน ให้เป็นที่พึงพอใจของฝ่ายชาย เป็นการแสดงให้เห็นว่าชายหนุ่มมีความพร้อมที่จะเป็นผู้นำครอบครัวที่ดี สามารถเลี้ยงดูหญิงสาวและครอบครัวให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขได้ตลอดไป ส่วนหญิงสาวก็พร้อมที่จะเป็นแม่บ้านที่ดี ปรนนิบัติดูแลคู่ครองและครอบครัว

๕. หน้าที่การสร้างความสามัคคีของชุมชน “การอาสาแรงงาน” ได้แฝงคุณค่าไว้ อีกประการหนึ่งก็คือความสามัคคี ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ฝ่ายชายพาแขกอาสาไปช่วยทำงานให้ฝ่ายหญิง โดยการบอกญาติ พี่น้อง เพื่อนพ้อง จำนวนมากไปร่วมอาสาแรงงานให้แก่ฝ่ายหญิง ส่วนฝ่ายหญิงก็มีญาติ พี่น้อง เพื่อนพ้อง มาช่วยทำอาหารคาวหวานเลี้ยงฝ่ายชาย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังของชุมชน ในการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

๖. หน้าที่การบ่มเพาะจริยธรรมให้แก่หนุ่มสาว หนุ่มสาวที่มีการอาสาจะมีช่วงเวลาหลังจากการสู่ขอ ประมาณ ๑ ปี เป็นช่วงเวลาของการฝึกฝน ความมานะอดทน เตรียมความพร้อมในการมีคู่ครอง ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว หนุ่มสาวจะปฏิบัติตามจริยธรรมที่ดี เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ ไม่มีการชิงสุกก่อนห่าม

๗. หน้าที่ในด้านความบันเทิง สิ่งที่ควบคู่ไปกับการอาสาแรงงาน ได้แก่ การละเล่นและเพลงพื้นบ้าน เกิดจากการเกี่ยวพาราสีกันระหว่างชายและหญิงที่มาร่วมอาสาแรงงาน เช่น เพลงพิษฐาน (อธิษฐาน) เพลงพวงมาลัย เพลงอีแซว เพลงปรบไก่ เพลงเทพทอง เพลงสงฟาง เพลงพานฟาง เพลงชักรกระดาน เพลงเรือ และเพลงลำตัด เป็นต้น เพลงเหล่านี้ สร้างความสนุกสนาน ความรัก ความสามัคคีที่มีต่อกัน

นอกจากหน้าที่อันหลากหลายของประเพณีอาสานี้ ยังส่งผลให้เห็นถึงความมั่นคงของครอบครัว ซึ่งในอดีตจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เคยเป็นคู่อาสา และผู้ร่วมเป็นแขกอาสา ตลอดจนผู้สูงอายุในท้องถิ่น ทราบว่าในอดีตคู่หนุ่มสาวที่แต่งงานกันโดยผ่านการอาสา จะไม่มีการหย่าร้างหรือเลิกรากัน ซึ่งต่างกับปัจจุบันที่ประเพณีนี้ได้เสื่อมคลายลง ชายหนุ่มหญิงสาวที่ชอบพอกันรักใคร่กัน มีการชิงสุกก่อนห่าม มีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันสมควร มีครอบครัวโดยขาดความพร้อม ปัจจุบันจึงมีปัญหาค่าการหย่าร้าง ครอบครัวแตกแยก ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคม

ลุงเลี่ยม แก้วทิพา อายุ ๗๕ ปี ประธานชมรมผู้สูงอายุ ที่เกิดและประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านนี้ตลอดอายุของคุณลุง และได้แต่งงานโดยผ่านการอาสา กล่าวว่

“ลุงกับป้าแต่งงานผ่านการอาสา มา คู่อาสาเพื่อนลุงหลายคู่ที่แต่งงานโดยการอาสา ก็ไม่เห็นมีใครเลิกรากัน อย่างลุงถือว่าการเลิกรากันเป็นการสร้างตราบาปให้กับลูกหลาน...”

(เลี่ยม แก้วทิพา. ๒๕๕๑ : สัมภาษณ์)

พัฒนาการประเพณีอาสาของชาวโพหัก

ก่อนการประกาศเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ.๒๔๔๘) คนในชุมชนโพหักที่อยู่ในตระกูลของผู้มีฐานะ จะมีข้าทาสบริวารไว้ช่วยทำหน้าที่การงานส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำนา โดยครอบครัวหนึ่งจะทำนามากกว่า ๑๐๐ ไร่ ต้องใช้แรงงานคน แรงงานสัตว์ จำนวนมาก และพึ่งพาธรรมชาติในการทำนา ส่วนครอบครัวที่มีฐานะไม่ดีก็ทำนาของตนเอง เพียง ๕ ไร่ – ๑๐ ไร่ เท่านั้น เพราะถ้าเกินกว่านั้นจะมีแรงงานพอที่จะทำนาทันฤดูกาล

สำหรับครอบครัวที่มีฐานะดี ซึ่งชาวโพหักเรียกว่า “ครอบครัวเศรษฐี” เช่นตระกูล ชาวเกาะ ตระกูลนาคู๋ย ตระกูลคำสุข ฯลฯ เป็นต้น เมื่อมีลูกชายหญิงชอบพอกันระหว่างตระกูล สองตระกูลเห็นควรให้แต่งงานกัน ก็จะมีการสู่ขอ ฝ่ายหญิงจะเรียกค่าสินสอดและทองหมั้นจากฝ่ายชาย พร้อมเรือนหอฝากระดาน(เครื่องสับ) หนึ่งหลัง ที่ต้องปลูกให้เสร็จภายในวันแต่งงานวันเดียว จากวันที่ทำการสู่ขอจนถึงวันแต่งงาน ประมาณ ๑ ปี ฝ่ายชายซึ่งเป็น “ป่าวหนุ่ม” จะต้องทำของอาสาให้แก่ ป่าวสาว ด้วยฝีมือตนเอง โดยเรียนรู้อะไรและฝึกฝน ฝีมือจากวัดใหญ่โพหักซึ่งเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่ กระบุงหอบข้าวปลูก กระบุง

คุดข้าว กระจาด ไม้คานหัวหงส์ ฟันเขือกจากไม้ไผ่เหนียว ตัดไม้มาแกะสลักเป็นแอกหัวม่วง คันไถงอน ทำคราดสำหรับคราดนา ตัดไม้โมกมันมาแกะเป็นพายคิ้ว และทำงอบอย่าง ประณีตสวยงาม และจากผู้มีฝีมือในท้องถิ่น การอาสาแรงงาน ฝ่ายชายจะเกณฑ์ข้าทาส บริวาร บอกกล่าวเพื่อนฝูง และญาติพี่น้องมาช่วยทำงานขันอาสาช่วยเหลือการทำนาของ ฝ่ายหญิง ตลอดจนลงแขกอาสาปลูกเรือนหอ ฝ่ายหญิงก็จัดหาอาหารคาว หวาน มาเลี้ยง แขกอาสาให้อิ่มหนำปิ่มมัน โดยมีการร้องเพลงพื้นบ้านและการละเล่น ๆ ในงานอากันอย่าง สนุกสนาน

หลังการเลิกทาส (พ.ศ.๒๔๘๒) ก็ยังคงมีประเพณีอาสา สืบต่อมา ในช่วงนี้ผู้ที่มาเป็น แขกอาสาให้แก่บ่าวหนุ่ม ก็จะมีเพียงญาติพี่น้องและเพื่อนฝูง หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ วัฒนธรรมประเพณีมีการเปลี่ยนแปลงตามนโยบายการปฏิวัติวัฒนธรรมของรัฐบาลมากขึ้น ประเพณีอาสาเริ่มเปลี่ยนรูปแบบ จากการที่บ่าวหนุ่มจะต้องทำของอาสาให้กับบ่าวสาวด้วย ฝีมือตนเอง เปลี่ยนเป็นการให้वानผู้มีฝีมือจัดทำให้ การอาสาแรงงานของฝ่ายชาย ก็จะ เลือกรช่วยเหลืองานของฝ่ายหญิงเพียงครั้งเดียว เช่นลงแขกไถนา หรือนวดข้าว ตามความ เหมาะสม

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีการตัดถนนเข้าสู่ชุมชนโพหัก พ่อแม่ฝ่ายชายและฝ่ายหญิง เปิดโอกาสให้ลูกชายและลูกสาวได้รู้จักสนิทสนมกัน ประเพณีการอาสา จึงเริ่มเสื่อมคลายลง เมื่อมีการสู่ขอ ฝ่ายหญิงยังเรียกสินสอด ทองหมั้น และเรือนฝากระดานจากฝ่ายชายตาม ประเพณีดั้งเดิม แต่ระยะเวลาในการเข้าพิธีแต่งงานกันไม่จำเป็นต้องข้ามปี แต่จะถือเดือนที่ จะแต่งงานกันได้มีอยู่เพียง ๔ เดือน โดยนับทางจันทรคติ คือ เดือน ๔ เดือน ๖ เดือน ๙ และเดือน ๑๒ เท่านั้น ของอาสาที่มอบให้กับบ่าวสาวมักมีเพียงขันเดียวหรือสองขัน ส่วนใหญ่จะเป็นงอบซึ่งหญิงสาวจะใช้ในการ เกี่ยวข้าว และของอาสาเหล่านี้มักจะจ้างวาน ให้ผู้มีฝีมือทำให้ ฝ่ายชายก็ไม่ได้อาสาช่วยเหลือแรงงานในการทำนาแก่ฝ่ายหญิง มีการจ้าง แรงงานเสียเป็นส่วนใหญ่ การลงแขกอาสาเป็นเพียงสัญลักษณ์ตามประเพณี นานครั้งจึงจะ พบว่ามีแขกอาสาเกี่ยวข้าว หรือแขกอาสา นวดข้าว เกิดขึ้น การไปช่วยเกี่ยวข้าว หรือนวดข้าว ถือเป็นการ “เอาแรง” กัน คือผลัดกันช่วย จึงทำให้มีการจ้างแรงงานเกิดขึ้น เพราะทำให้งาน เสร็จเร็วทันตามกำหนดเวลาฤดูกาลต่าง ๆ ส่วนการลงแขกปลูกเรือนหอ ส่วนใหญ่จะเป็น แรงงานทั้งจากการจ้างและการวาน โดยไม่จำเป็นต้องให้เสร็จภายในวันเดียว เรือนฝากระดาน

แบบเก่าก็หายาก ประกอบกับความนิยมของคนรุ่นใหม่นิยมรูปแบบบ้านเรือนแบบใหม่ จึงทำให้มีการสร้างเรือนหอแบบใหม่ทดแทนเรือนฝากระดานแบบเก่า การละเล่นต่าง ๆ ก็เสื่อมคลายลงตามประเพณีอาสา

หลังปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมาชุมชนโพหักเปลี่ยนอาชีพจากการทำนา เป็นการเลี้ยงกุ้งก้ามกราม เลี้ยงปลา การสู้ออกและการแต่งงานก็เปลี่ยนแปลงไป ประเพณีอาสาซึ่งเกี่ยวเนื่องกับการประอาชีพทำนา จึงเสื่อมคลายไปไม่มีให้เห็นอีกเลย เหลือแต่เพียงของอาสา ที่ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ บอกเล่าสั่งสอนลูกหลาน

ข้อจำกัดของประเพณีอาสา

ประเพณีอาสาจะต้องเกิดจากการสู้ออกแต่งงานตามประเพณีระหว่างชายหนุ่มและหญิงสาว ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีฐานะมั่นคงพอสมควร การสู้ออกจะต้องอาศัยพ่อสื่อหรือแม่สื่อ แนะนำให้ทั้งสองฝ่ายรู้จักและเห็นพ้องต้องกันที่จะแต่งงานกัน เมื่อฝ่ายชายและฝ่ายหญิงเห็นว่าเหมาะสมกันทั้งโดยฐานะและวงศ์ตระกูล รวมทั้งชายหนุ่มและหญิงสาวไม่ขัดข้องที่จะแต่งงานกันแล้ว จึงจะทำการสู้ออกและรอไว้ประมาณ ๑ ปี โดยที่ชายหนุ่มและหญิงสาวไม่สามารถใกล้ชิดสนิทสนมในรูปแบบสองต่อสองได้ ฝ่ายชายต้องทำการอาสาเพื่อให้ฝ่ายหญิงเห็นถึงความสามารถและความรับผิดชอบที่จะมีต่อครอบครัวในอนาคตต่อไป ชายหนุ่มและหญิงสาวที่มีฐานะไม่ดีพอ หรือวงศ์ตระกูลไม่เหมาะสมกัน และถูกขัดขวางโดยญาติฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จึงมักใช้วิธีพากันหนีโดยไม่ได้สู้ออกแต่งงานและผ่านการอาสากันและกัน

ประเด็นต่อมา คือ ประเพณีอาสาจะเกิดขึ้นระหว่างตระกูลที่มีถิ่นฐานอยู่ในชุมชนบ้านโพหักเท่านั้น จะไม่มี “ชนหมากข้ามทุ่ง” เนื่องจากแต่เดิมนบ้านโพหักเป็นสังคมปิด แต่ละวงศ์ตระกูลจะรู้จักกันโดยตลอดมาตั้งแต่อดีต ชายหนุ่มและหญิงสาวที่จะแต่งงานกันจึงมักจะรู้จักกันมาตั้งแต่เด็ก

ประเพณีอาสาเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับอาชีพการทำนา คือจะเห็นได้จากของอาสาที่ชายหนุ่มจัดทำและมอบให้แก่หญิงสาวคนรักล้วนเป็นสิ่งของที่เกี่ยวเนื่องกับอาชีพการทำนา เช่น หาบข้าวปลูก กระบุงคดข้าว แอก และงอบ ล้วนเป็นของใช้ที่สาวคนรักจะใช้ในอาชีพการทำนาทั้งสิ้น แต่ปัจจุบันชาวโพหักเลิกอาชีพการทำนาเปลี่ยนไปเป็นทำบ่อเลี้ยงกุ้ง

เกือบหมดแล้ว ส่วนกระดาษหีบและไม้คานหิ้วหงส์ที่ชายหนุ่มบรรจงจัดทำมอบให้หญิงสาว หาบสำหรับข้าวกินไปวัดในวันพระนั้น ปัจจุบันชาวโพหักไม่มีใครเดินไปทำบุญที่วัดแล้ว ส่วนใหญ่จะนั่งรถยนต์หรือจักรยานยนต์ไปทำบุญเลี้ยงพระที่วัด และใช้วิธีหิ้วปืนโตแทน กระดาษหีบและไม้คานหิ้วหงส์จึงเป็นเพียงสัญลักษณ์ของประเพณีอาสาโดยปริยาย สำหรับ ไม้พายที่ชายหนุ่มเคยบรรจงเหลาและแกะสลักเพื่อมอบให้หญิงสาวคนรักใช้พายเรือ บัดนี้ บ้านโพหักไม่มีน้ำท่วมเหมือนดังแต่ก่อนแล้ว การใช้เรือเป็นพาหนะเดินทางจึงเลิกไปโดย ปริยายและชาวโพหักส่วนใหญ่พายเรือไม่เป็น ก็จะหันไปใช้รถยนต์หรือจักรยานยนต์แทน พายจึงมิได้เป็นสื่อแห่งความรักเหมือนดังแต่ก่อน รวมทั้งป่าหลวง ซึ่งเคยอุดมสมบูรณ์ด้วยไม้ สำหรับทำแอก ทำคราดและทำพาย ปัจจุบันถูกถากถางโล่งเตียน ใช้พื้นที่เป็นบ่อกึ่ง หมดแล้ว ส่วนไม้ไผ่ซึ่งเคยปลูกล้อมรอบบ้านเพื่อรับลมและทวนกระแสน้ำก็หมดความจำเป็น ถูกโค่นและสร้างอาคาร ตึก เด็กรุ่นหลังจึงถักหวายและเหลาหวายไม่เป็น แม้จะมีกลุ่ม แม่บ้านทำการฟื้นฟูเครื่องจักสานก็ยังทำไม่สำเร็จ เพราะคนส่วนใหญ่นิยมความสะดวกสบาย ซึ่งสิ่งของที่ทำได้ด้วยพลาสติกและวัสดุอย่างอื่นสะดวกกว่า

ปัจจุบัน ชาวโพหักส่วนใหญ่หันมาประกอบอาชีพการเลี้ยงกุ้งแทนการทำนา พื้นที่ การทำนาจึงเกือบไม่มีให้เห็นในบ้านโพหักและที่ยังเหลือบ้างก็เป็นนาข้าวตาม ใช้เครื่องยนต์ เครื่องจักรแทนแรงงานมนุษย์และสัตว์ทั้งหมด ประเพณีลงแขกอาสาจึงสูญหายไปโดยสิ้นเชิง ไม่มีการลงแขกไถนา ลงแขกนวดข้าวหรือลงแขกเกี่ยวข้าวเหมือนดังแต่ก่อน ทำให้เพลงที่ เกี่ยวข้องกับการลงแขกเกี่ยวข้าว ซึ่งเป็นเพลงพื้นบ้านและการเล่นแข่งขันที่เกิดขึ้นในประเพณี อาสาสนั้น เมื่อประเพณีอาสาคงเหลือไว้แค่ความทรงจำ พ่อเพลงและแม่เพลงพื้นบ้าน จึงขาด การสืบทอดไปโดยสิ้นเชิง คนรุ่นหลังได้รับอิทธิพลจากสื่อบันเทิงภายนอก จนลืมเลือนที่ ประยุกต์ทำนองโดยเห็นเป็นของเก่าที่ล้ำสมัยเพียงอย่างเดียว ส่วนการแข่งขันเรือและแข่งขัน วัวลานยังได้สืบทอดต่อมา แต่กลายรูปแบบเป็นการเล่นพนันทั้งสิ้น และถือเรื่องเงินทองเป็น สำคัญ ขาดอรรถรสอันเป็นการสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมที่ดีงามของท้องถิ่น

๓. การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการวัฒนธรรมขององค์กรเครือข่าย และชุมชนบ้านโพหัก

การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม ของสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี สภา วัฒนธรรมและชุมชน ในการบริหารจัดการวัฒนธรรมท้องถิ่น จากการศึกษาประเพณีอาสา

ชาวโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี โดยการจัดเวทีชุมชน การเสวนา พูดคุย การสัมภาษณ์ ได้รับความร่วมมือจากแกนนำของชุมชนโพหักเป็นอย่างดี และจากการสังเกต ของคณะผู้วิจัย จากการจัดเวทีเสวนาชุมชน การจัดงานประเพณีเข้าพรรษาของชาวโพหัก (ในเทศกาลเข้าพรรษา ชาวโพหักได้มีการส่งเสริมให้มีการประกวดกระทงที่ใส่สำหรับ อาหารไปทำบุญ ซึ่งกระทงที่ชาวบ้านทำไปทำบุญ ส่วนใหญ่จะเป็นกระทงที่ใส่สำหรับ เป็น “ของอาสา” ของบรรพบุรุษที่ได้สืบทอดต่อกันมา บ้างก็เป็นสิ่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ทดแทน ของเก่าที่ชำรุด แต่ก็ยังคงเอกลักษณ์ “ของอาสา” คือมีความประณีตสวยงาม ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาว โพหักภาคภูมิใจ ในฝีมือการจักสานประดิษฐ์สิ่งของนี้ โดยมีการจัดประกวดครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ และจัดให้มีการประกวดขึ้นอีกในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นประจำทุกปี จนมาถึงปัจจุบัน) เห็นว่าคนในชุมชน และองค์กรภาครัฐ ยังคงตระหนักและเห็นความสำคัญของวัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่น ซึ่งเห็นได้จากความร่วมมือในการจัดกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมที่ หลากหลาย ที่มีทั้งกิจกรรมการเล่นพื้นดินของเยาวชน การแสดงรำโทน การร้องเพลง พื้นบ้าน ของผู้สูงอายุ คนวัยหนุ่มวัยสาวที่ร่วมแรงร่วมใจกันในการจัดกิจกรรมในงาน ประเพณีเข้าพรรษาของชาวโพหัก องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนงบประมาณใน การจัดกิจกรรม กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน นายอำเภอ ซึ่งให้การสนับสนุนการจัดงานด้วยดี แต่ก็ ยังพบว่าการจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชาวโพหัก ยังมีปัญหาในเรื่องของการบริหาร จัดการที่เป็นระบบ คือจะเป็นลักษณะของแต่ละคนต่างทำ ขาดการประสานงานที่จะหลอม รวมให้เป็นเอกภาพอันก่อให้เกิดความร่วมมือแรงร่วมใจในการทำงานวัฒนธรรมให้มีคุณค่าคงอยู่ สืบไป

จากการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม ในการศึกษาประเพณีอาสา เป็นสื่อที่กระตุ้นให้ ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ ตระหนักในคุณค่าและเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมประเพณี ของท้องถิ่น ที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะชุมชนยิ่งขึ้น จึงรวมตัวกันจัดตั้งสภาวัฒนธรรมตำบลโพหัก ขึ้น เพื่อสานสัมพันธ์ในการดำเนินงานวัฒนธรรมในชุมชนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้

จากการวิจัยครั้งนี้ พบว่าผู้ร่วมการเสวนาส่วนใหญ่เห็นว่ากิจกรรมประเพณีอาสา เป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ ควรที่จะได้ฟื้นฟูนำกลับมา แต่ส่วนใหญ่ยังเห็นว่าสภาพสังคมและ

สภาพภูมิประเทศเปลี่ยนไป จึงไม่อาจจะนำเอาประเพณีเหล่านี้กลับคืนมาได้ และมีความเห็นร่วมกันว่าถึงแม้รูปแบบประเพณีอาสาถึงจะเสื่อมคลายจากชุมชนโพหักไปแล้ว แต่คุณค่าของประเพณีอาสา ที่ยังหลงเหลืออยู่คือของอาสา ซึ่งเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่ใช้บอกเล่า สืบสอน ลูกหลาน ให้เห็นถึงคุณค่าของประเพณีอาสา ในเรื่องของการรักษามรดกสงวนตัว การสร้างครอบครัวมั่นคง จึงควรมีการปรับประยุกต์ ในการอนุรักษ์ สื่อของประเพณีอาสา ดังนี้

ข้อเสนอแนะจากผู้ร่วมเสวนา

๑. จัดให้มีการจำลองของอาสาออกจำหน่ายเป็นของที่ระลึกแก่ผู้มาเยือนและนักท่องเที่ยว และจัดเรือพายนำนักท่องเที่ยวชมลำคลองโพหักเหมือนการนำเรือมารับสาวคนรักในอดีต (ทศพล แก้วทิพา ผู้สื่อข่าวเวสเทิร์นนิวส์)

๒. จัดทำหลักสูตรท้องถิ่นถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับประเพณีอาสาต่อเด็กและเยาวชนในท้องถิ่นเพื่อให้เห็นวัฒนธรรมอันดีงามและเกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น รวมทั้งสอดแทรกข้อคิดคำสอนจากประเพณีอาสา เพื่อให้คนรุ่นหลังตระหนักถึงคุณธรรมคำสอน การดำเนินชีวิต ควบคู่กับความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ความเป็นมาของประเพณี โดยสามารถนำไปปรับใช้กับการดำเนินชีวิตต่อไปในอนาคตข้างหน้า (วัชรา แตรวงษ์ อาจารย์โรงเรียนโพหัก “วงศ์สมบูรณ” และกลุ่มเยาวชน)

๓. ควรมีจัดทำพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน ที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิต และของอาสา (นายเลี่ยม แก้วทิพา ประธานชมรมผู้สูงอายุ)

ข้อเสนอแนะของคณะผู้วิจัย

๑. จัดให้มีการประยุกต์ท่วงทำนองเพลงพื้นบ้านที่ร้องกันในงานลงแขกอาสาให้กระชับรัดกุมและทันสมัย พร้อมใส่เนื้อร้อง นำเสนอต่อสาธารณชนต่อไป

๒. สภาวัฒนธรรมตำบลโพหัก ควรจัดทำแผนงาน/โครงการ ในการดำเนินงานวัฒนธรรม เพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณและการดำเนินงานจากองค์กรเครือข่ายต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะต่อการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการฟื้นฟูประเพณีอาสาเป็นหลัก แต่การศึกษาพบว่าในชุมชนยังมีกระบวนการฟื้นฟูและอนุรักษ์สื่อบ้านที่น่าสนใจอีกมากมาย เช่น ประเพณี การลงแขก การใช้ไม้ไผ่ในชีวิตประจำวัน การเล่นเพลงพื้นบ้าน การแข่งวัวลาน และเรือยาว และประเพณีการปลูกเรือนหอ เป็นต้น หากมีการวิจัยในครั้งต่อไปจึงควรที่จะทำการศึกษาสื่ออื่น ๆ เพื่อประโยชน์ต่อการหาแนวทางพัฒนาสื่อบ้านของชุมชนต่อไป

บรรณานุกรม

กาญจนา แก้วเทพ เรือรชชัย อิศรเดช และ สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์. **ปฐมบทแห่งองค์ความรู้ เรื่องสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข**, ๒๕๔๙

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. **การจัดการความรู้เบื้องต้น เรื่อง “การสื่อสารชุมชน”**, ๒๕๕๑

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี**, ๒๕๔๒

วีระพงศ์ มีสถาน. **คนราชบุรี**, ๒๕๕๐

ศักดิ์ชัย สุรสิงห์ไกรสร และคณะ. **วิถีชีวิตชาวโพหัก**, ๒๕๔๔

สุภางค์ จันทวนิช. **วิถีวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. **การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรม**, ๒๕๔๖

อานันท์ นาคคง. **ตำนานรักขันอาสาแห่งท้องทุ่งโพหัก**, ข้อมูลประกอบนิทรรศการจุฬาลงกรณ์
โครงการแสดงดนตรีในวิถีชีวิตไทย(เกิด บวช รัก เจ็บ ตาย) คณะครุศาสตร์
จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗

www.polpacon7.ru.ac.th/download/article/การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.doc

๕. แนวทางการสืบทอดประเพณีอาสา (ที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบัน และท่านคาดหวังจะให้เกิดขึ้น)

ชื่อผู้สัมภาษณ์ _____ นามสกุล _____

วันที่สัมภาษณ์ _____ เดือน _____ พ.ศ. ๒๕๕๑ เวลา _____ น.

สถานที่สัมภาษณ์ _____

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี

โทร ๐๓๒ ๓๒๒๗๘๖

โทร สาร ๐๓๒ ๓๒๒๘๖๒

ผู้ประสานงาน นางผ่องศรี ชัยชนะ

๐๘๖ ๖๓๓๐๕๔๗

- ที่ผ่านมานอกจากงานวิจัยครั้งนี้ ท่านได้ทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใดบ้าง ...ปฏิบัติงานในฐานะเลขานุการสภาวัฒนธรรมจังหวัด.....
  - จัดประชุมคณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด
  - จัดทำแผนงานโครงการด้านศิลปวัฒนธรรมเพื่อเสนอขอของบประมาณในการจัดกิจกรรม
  - จัดกิจกรรมงานด้านศิลปวัฒนธรรม

- ท่านคิดว่า งานวิจัยครั้งนี้ ช่วยส่งเสริมการทำงานร่วมกันระหว่างท่าน และสภาวัฒนธรรมจังหวัดหรือไม่ อย่างไร

ไม่ เนื่องจากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัด เป็นสำนักงานเลขานุการสภาวัฒนธรรมจังหวัด อยู่แล้ว ซึ่งโดยปกติจะทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัด โดยตรงอยู่แล้ว แต่งานวิจัยครั้งนี้ เป็นการส่งเสริมให้เกิดการทำงานร่วมกันกับสภาวัฒนธรรมอำเภอ, ตำบล, และชุมชน อย่างยิ่ง

- โปรดระบุถึงประโยชน์ที่เกิดจากการทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัด -

- ในอนาคต ท่านมีแนวทางการทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใด .....การทำงานร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัด เป็นไปตามบทบาทหน้าที่ ซึ่งได้กำหนดไว้ตามธรรมนูญของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ที่ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ..... กำหนด

- ท่านอยากให้ สวช. สร้างให้เกิดการทำงานร่วมกันระหว่างท่านกับสภาวัฒนธรรมจังหวัดในลักษณะใดบ้าง .....จัดประชุม อบรม สัมมนา ให้ความรู้ แก่ คณะกรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัด อำเภอ ตำบล โดยการให้ผู้ปฏิบัติงานเป็นผู้เข้าร่วมการประชุม อบรม สัมมนาด้วย นอกเหนือจาก วัฒนธรรมจังหวัด และประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัด.....

ประกาศสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการวิจัย

การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษา
ประเพณีอาสา ชุมชนบ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

.....

ด้วยส่วนวิจัยและพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับมหาวิทยาลัย สุโขทัยธรรมมาธิราช ได้จัดทำโครงการพัฒนานักวิจัยท้องถิ่นด้วยการบริหารจัดการวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมเพื่อมุ่งเน้นให้สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดและสภาวัฒนธรรมจังหวัด สามารถบริหารจัดการวัฒนธรรมร่วมกับชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยให้สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดดำเนินงานวิจัยร่วมกับสภาวัฒนธรรมจังหวัด เรื่องการมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม ซึ่งจังหวัดราชบุรี ได้จัดทำงานวิจัยในหัวข้อ การมีส่วนร่วมของเครือข่ายวัฒนธรรมและชุมชนในการบริหารจัดการวัฒนธรรม : กรณีศึกษาประเพณีอาสา ชุมชนบ้านโพหัก ตำบลโพหัก อำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี

เพื่อให้การจัดทำงานวิจัย ดังกล่าว เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ถูกต้อง ตรงตามวัตถุประสงค์ จึงแต่งตั้งบุคคลต่อไปนี้ เป็นคณะกรรมการวิจัย ดังนี้

ที่ปรึกษาโครงการ

๑. ดร.จันทนา นนทิกร	ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษाराชบุรี เขต ๑
๒. นายรังสรรค์ เพ็งชู	ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษाराชบุรี เขต ๑
๓. นางมันทนา เพ็งชู	ศึกษานิเทศก์ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษाराชบุรี เขต ๑

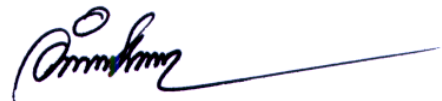
คณะกรรมการวิจัย

๑. นายอำนาจ กรมมา	วัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี	หัวหน้าโครงการ
๒. นายบุญปลุก เทียงน่วม	กรรมการสภาวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี	คณะกรรมการ

๓. ว่าที่ ร.ต.สุภักดิ์ อนุกุล	กรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอบางแพ	คณะกรรมการ
๔. นายพูนพิพัฒน์ คงแป้น	นักบริหารการศึกษา	คณะกรรมการ
๕. นายวิฑูรย์ แต่งวงษ์	ครูผู้ช่วยโรงเรียนโพหัก(วงษ์สมบุญฯ)	คณะกรรมการ
๖. นางพรรณณี มีพรบุชา	นักวิชาการวัฒนธรรม ๘ ว	คณะกรรมการ
๗. นางจินดา ปัตตะวงศ์	นักวิชาการวัฒนธรรม ๗ ว	คณะกรรมการ
๘. นางนวลน้อย ธนะชัยศรี	นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ ว	คณะกรรมการ
๙. นางจินตนา อัครดนตรี	นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ ว	คณะกรรมการ
๑๐. นางสาวพิชามณูญ์ ฐูปหอม	นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ ว	คณะกรรมการ
๑๑. นางผ่องศรี ชัยชนะ	นักวิชาการวัฒนธรรม ๖ ว	คณะกรรมการและ เลขานุการ

ทั้งนี้ ให้คณะกรรมการที่มีหน้าที่ในการจัดทำงานวิจัย ดังกล่าวให้สำเร็จ เรียบร้อย
บรรลุนิติวัตถุประสงค์

ประกาศ ณ วันที่ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๑

(นายอานาจ กรมมา)
วัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี